

Staat van de Haagse Economie 2023

let's change
YOU. US. THE WORLD.

INHOUD

Colofon

Henno Theisens, De Haagse Hogeschool
Katja Rusinovic, De Haagse Hogeschool
Jan de Boom, Risbo
Paul van Wensveen, Risbo

Met medewerking van:

Martijn van den Berge, Gemeente Den Haag
Ingrid den Heeten, Gemeente Den Haag
Wijnand Kerklaan, Gemeente Den Haag

Met dank aan de klankbordgroep:

Jean-Paul Bieber, UWV
Rogier Krabbendam, VNO NCW West
Pieter Scholten, MKB Den Haag
Olaf van Vliet, Universiteit van Leiden
Harry Wientjens, Economic Board The Hague

INTERMEZZO'S

Brede Welvaart: stad van contacten	18 >
Van tomatenplukkers tot expats: de baten en lasten van arbeidsmigranten in Den Haag	26 >
Terugkijken op economische groei van Den Haag	32 >
Naar meer sociaal ondernemen in Den Haag	40 >

BIJLAGE	47 >
----------------	----------------

DE STAAT VAN DE HAAGSE ECONOMIE 2023

1. DE STAAT VAN DE HAAGSE ECONOMIE 2023

Bevindingen in het kort

In deze vierde editie van de Staat van de Haagse Economie wordt de economie van Den Haag gemonitord. Hierbij gaat het zowel om de vergelijking van de meest recente gegevens met eerdere jaren als de vergelijking hiervan met andere grote steden. De leidraad hiervoor is de Economische Visie Den Haag +2030.¹ De gemeente ambieert brede economische bloei in de stad, op basis van vier pijlers.

Allereerst geven we de opvallendste bevindingen per pijler. Daarna volgt een uitgebreidere samenvatting per pijler.

Brede economische bloei

De economie van Den Haag groeit sinds 2019 harder dan daarvoor, net als de welvaart gemeten in bbp per inwoner, maar het groeitempo blijft achter bij de andere grote steden. Vanuit historisch perspectief is dit goed te verklaren. Inmiddels lijken de verschillen kleiner te worden en zien we relatief veel nieuwe activiteiten ontstaan rond (cyber)veiligheid, impacteconomie en recht (legal- en govtech), kenmerkend voor de stad van Vrede en Recht. De verbreding van het begrip economie naar brede welvaart past bij de Haagse ambitie van brede economische bloei, waarbij oog is voor de veelzijdigheid van een goed functionerende stad. Deze verbreding brengt met name voor grotere steden als Den Haag meer uitdagingen met zich mee, zoals op het gebied van veiligheid, tevredenheid met de woning en milieuaspecten.

Attractieve stad

Economie is belangrijk voor de woonaantrekkelijkheid van de stad: veel opties voor banen, opleidingen en voorzieningen maken Den Haag in trek als woonlocatie. Ook blijft Den Haag met haar historisch centrum dichtbij zee in trek bij bezoekers. De zakelijke overnachtingen en congresbezoeken herstellen langzamer.

De aantrekkingskracht resulteert ook in de groei van het aantal inwoners. De inwonergroei drijft op de komst van (arbeids)migranten.

Veerkrachtige structuur

De arbeidsproductiviteit en -groei blijven achter in Den Haag. Niet alleen in de grote Haagse sectoren overheid, zorg en onderwijs, maar ook in de rest van de economie. Productiviteit is niet alleen belangrijk voor de concurrentiepositie van bedrijven en daarmee het verdienvermogen van de Haagse economie, maar is via de toepassing van technologie ook een medicijn tegen de hardnekkige arbeidsmarktcrachte: met minder arbeid meer waarde toevoegen.

¹ https://denhaag.raadsinformatie.nl/modules/13/overige_bestuurlijke_stukken/534623

Excellent ondernemersklimaat

Naast dat arbeidsmarktkrapte het vaakst genoemde knelpunt is voor ondernemers, is er nog veel werk aan de winkel op het gebied van verduurzaming. Op een schaal van 100 is de economie voor 17,5% verduurzaamd (NEX-index). De laatste jaren stukt de voortgang, met name op het gebied van circulariteit en transparante ketens. Den Haag scoort gemiddeld ten opzichte van Nederland (NEX-T index). Voor het kleinere MKB is de transitieopgave nog omvangrijker dan voor het grootbedrijf.

Ruimte voor bedrijven

De ruimte voor bedrijven neemt af, terwijl de marktvraag groot is. De markt is dan ook zeer krap. Voor kantoren is deze, op Groningen na, zelfs het krapst onder de grootste 10 kantoorsteden.

Samenvatting

BREDE ECONOMISCHE BLOEI

Den Haag groeit harder dan in de periode voor 2019, zowel economisch (bbp) als wat betreft werkgelegenheid. Deze groei is echter minder dan in de andere drie grote steden.

De Haagse economie groeit al meerdere decennia minder hard dan andere grote steden en zelfs dan Nederland gemiddeld. Vanuit historisch perspectief valt de achterblijvende groei van Den Haag te verklaren. Een belangrijke verklaring is, naast de sectorstructuur van de Haagse regio met veel overheid en zorg en relatief weinig hoogproductieve sectoren, de lage score op de vestigingsplaatsfactoren innovatieve clusters, kennisinfrastructuur en talent. Ook het gebrek aan ruimte is een terugkerend thema. Het verschil in groei wordt wel kleiner en het is sinds 2007 geleden dat Den Haag groeit in het tempo van de laatste jaren (vanaf 2019). De verklaringen voor de achterblijvende groei worden uitgelicht in Intermezzo 3: verder terugkijken op economische groei Den Haag.

Net als andere grote steden kent Den Haag een beneden gemiddelde score op een groot aantal aspecten van Brede Welvaart

Den Haag scoort net als veel andere grote steden goed op nabijheid van voorzieningen en werk. Den Haag behoort tot de top van Nederland op dit gebied. Het grote aanbod van werk en voorzieningen maakt Den Haag net als andere grote steden aantrekkelijk om te wonen. Tegelijkertijd is er ook een relatief grote groep die minder verdient en leeft in (relatieve) armoede. Dit verdeelde beeld is een algemeen kenmerk van grote steden. Het zijn ook plekken waar sociale problematiek samenklontert en waarin niet alleen hoogopgeleide kenniswerkers wonen maar ook mensen met een sociaaleconomische achterstand. Dit uit zich in relatief lage scores op arbeidsparticipatie, hoge werkloosheid, veel geregistreerde misdaden, een relatief hoge mate van ervaren onveiligheid en een lage ervaren gezondheid. Deze bevindingen zijn beschreven in Intermezzo 1: Brede Welvaart: stad van contrasten.

Grote steden hebben agglomeratievoordelen, maar ook -nadelen

De hoge concentratie aan inwoners en economische activiteit heeft ook een keerzijde. Den Haag scoort net als veel andere gemeenten relatief slecht op tevredenheid met de woonomgeving, milieukwaliteit en fijnstofemissies. Ook de hoeveelheid natuurgebied scoort laag, maar de nabijheid van kust en duingebied is positief.

In 2023 nam de groei sterk af in Nederland er wordt een gematigde groei verwacht voor 2024

De verwachting is dat de economie in 2024 aantrekt. Raboresearch verwacht voor heel Nederland een groei van 0,7% in 2024. Dit komt vooral door een toename in consumentenbestedingen als gevolg van loonstijging en stabiliserende prijzen. De prognose is gematigd omdat Raboresearch verwacht dat we nog tot het laatste kwartaal van 2024 moeten wachten op renteverlagingen en de daaropvolgende bedrijfsinvesteringen grotendeels pas na 2024 een effect zullen sorteren. Ook de arbeidsmarktkrapte is een rem op de groei. Voor de regio Den Haag (agglomeratie 's-Gravenhage) prognosticeert Raboresearch een groei van tussen de 0% en 0,5%.

ATTRACTIEVE STAD

Den Haag behoort tot de top van aantrekkelijke steden

De voorzieningen, historische binnenstad en opties voor opleidingen en banen zijn sterke punten. De veiligheid, woonomgeving en bereikbaarheid zijn aandachtspunten. De combinatie van stad en strand blijven trekkers voor binnenlandse toeristen. In 2022 is ook het herstel van zakelijke overnachtingen en congressen ingezet. Dit zet door in 2023 maar is nog niet op het pre-corona niveau.

Bevolkingsgroei door vestiging van migranten

In een aantrekkelijke stad willen mensen graag (komen) wonen. In 2023 groeide de Haagse bevolking met 1,7 procent. De groei wordt voornamelijk gedreven door een vestigingsoverschot. In 2023 hebben zich 8.400 meer mensen gevestigd in Den Haag dan dat er vertrokken zijn. De prognose is dat de groei zich de komende jaren voortzet en dat de stad in 2027 haar grens van 600.000 Hagenaren passeert.

In Intermezzo 2 komt naar voren dat arbeidsmigratie veelzijdig is. De komst van (arbeids)migranten heeft zowel positieve als negatieve gevolgen. Deze gevolgen zijn van belang in de beslissingen in welke richting de gemeente zich in de toekomst wil ontwikkelen.

VEERKRACHTIGE STRUCTUUR

Lage arbeidsproductiviteit in combinatie met krappe arbeidsmarkt punt van aandacht

In Nederland is er bezorgdheid over de achterblijvende arbeidsproductiviteit en de verschuiving van hoogproductieve sectoren naar laagproductieve sectoren. In Den Haag blijft de arbeidsproductiviteit nog verder achter en ligt de groei van de productiviteit op een lager niveau. Deels omdat in de voor Den Haag belangrijkste sectoren overheid, onderwijs en zorg de productiviteit lager ligt en langzamer stijgt. Maar ook in andere sectoren blijft de productiviteit achter. Bij gelijkblijvende trends, zal dit leiden tot grotere verschillen in de toekomst. Ook geven ondernemers in de Haagse regio nog meer dan elders in Nederland aan last te hebben van de krappe arbeidsmarkt. Productiviteit is niet alleen belangrijk voor de concurrentiepositie van bedrijven en daarmee het verdienvermogen van de Haagse economie, maar is via de toepassing van technologie ook een medicijn tegen de hardnekkige arbeidsmarktkrapte: met minder arbeid meer waarde toevoegen.

Het Haagse ecosysteem voor ondernemerschap ontwikkelt zich goed

Op de Entrepreneurial ecosysteemindex is Den Haag met een positie gestegen naar plek 7. Den Haag scoort op veel factoren boven het Nederlands gemiddelde en meer specifiek hoog op verbondenheid van bedrijven in kennisnetwerken en ondernemerscultuur. Waar de stad lager scoort dan andere regio's, is voornamelijk het investeren in nieuwe kennis.

Er ontstaan relatief veel startups rond nieuwe activiteiten gerelateerd aan het overheid- en non-profit-cluster rond de stad van Vrede en Recht zoals cyberveiligheid, impacteconomie ("doing business doing good") en recht.

EXCELLENT ONDERNEMERSKLIMAAT

Tekort aan personeel tempert stemming ondernemers

Met de conjunctuurenquête Nederland wordt elk kwartaal de stemming onder ondernemers gemeten. Na een forse daling in 2022 herstelde het cijfer zich in 2023 voorzichtig maar is nog steeds ondergemiddeld. In de nieuwste cijfers verbeterde het sentiment vooral in de overige dienstverlening en bouwnijverheid. In de regio Den Haag ervaren de ondernemers meer dan in de andere grote steden een tekort aan passend personeel en dit speelt in vrijwel alle beroepsgroepen en sectoren. Andere belemmeringen voor Den Haag zijn een tekort aan grondstoffen, ook ervaren ze vaker problemen met financiering.

Explosieve groei zzp'ers, bescheiden groei mkb en grootbedrijf

Het aantal zzp'ers groeit sterk, het aantal verdubbelde in de afgelopen tien jaar. In de kleine bedrijven tot 10 werknemers neemt het aantal banen ook toe, maar met 3 procent in tien jaar is de groei bescheiden. Ook bij bedrijven met 10 tot 99 werknemers is er een bescheiden groei, het aantal banen neemt toe met 7 procent in de laatste tien jaar.

Verduurzaming bij bedrijven stagneert, vooral bij kleine bedrijven

De Nederlandse economie is op een schaal van 100%, voor circa 17,5% duurzaam te noemen (NEX index). De voortgang hierin stagneert de laatste jaren. Op slechts één van de zeven dimensies is er consequent groei: groene energie. De stagnatie is vooral pregnant ten aanzien van de circulaire transitie en transparantie van ketens. Bedrijven in de Haagse regio scoren gemiddeld ten opzichte van andere Nederlandse regio's (NEX-T index). Vooral het kleinere MKB beschikt doorgaans over minder verandervermogen en investeringsruimte, waardoor het verschil in voortgang op duurzaamheid tussen grote en kleine bedrijven groeit.

CO₂-uitstoot en gasverbruik bij Haagse bedrijven neemt sterk af

Het energieverbruik in de regio is in vergelijking met de andere drie grote steden aanzienlijk lager. Dit wordt met name door de sectorstructuur gedreven, waarbij de zware industrie in Den Haag relatief minder vertegenwoordigd is. In Den Haag is de CO₂-uitstoot van bedrijven in de afgelopen jaren gehalveerd. Ook het gasverbruik is met de helft gedaald en het elektriciteitsverbruik is met een vijfde afgenomen. Het verbruik in woningen daalt ook, maar in een minder snel tempo.

In het Intermezzo wordt een beeld geschetst van de ontwikkeling van het sociaal ondernemerschap in Den Haag. Er worden suggesties gedaan om de kansen van mensen met afstand tot de arbeidsmarkt via sociaal ondernemerschap te verbeteren, door opdrachten te verstrekken, ruimte beschikbaar te stellen, drempels te verlagen, buurtinitiatieven te omarmen en in kaart te brengen wat er is bereikt.

RUIMTE VOOR BEDRIJVEN

Ruimte voor bedrijven neemt af

Uit analyse van de gemeente Den Haag blijkt dat het aantal vierkante meters vloeroppervlak voor kantoren en bedrijven (niet-kantoren) daalt. In 2022 is het totale oppervlak respectievelijk 12 en 4 procent lager dan in 2015. In de laatste vijf jaar is de daling beperkt doordat de gemeente zeer terughoudend is met transformatie. In 2022 is in het Central Innovation District, dat met 32 procent van de kantoormeters al een belangrijke rol speelt, weer een toename van de kantooruimte. Cushman & Wakefield concluderen dat de kantorenmarkt in Den Haag 'zeer krap' en het krapst is onder de 10 grootste kantoorsteden op Groningen na. Ook het aanbod aan bedrijfsruimte is laag. Overal in de stad en specifiek op bedrijventerreinen: 99 procent van de terreinen zijn al uitgegeven binnen het grondgebied van de stad.

Minder winkels

Het aantal fysieke winkels in Den Haag daalt in 2023 met 2,1 procent. Dat is in lijn met de landelijke ontwikkeling in de afgelopen 10 jaar waar fysieke winkels plaatsmaken voor onlinewinkels.

2. OPZET

Voor u ligt de vierde editie van de Staat van de Haagse Economie. In deze monitor wordt jaarlijks de stand van zaken en daarmee de ontwikkeling van de regionale economie in beeld gebracht. De gemeente Den Haag streeft naar een veerkrachtige economische structuur en wil de aantrekkelijkheid van de stad voor (toekomstige) inwoners en bedrijven bestendigen. De gemeente ambieert om brede economische bloei te realiseren in de stad. De ontwikkeling in brede economische bloei en de onderliggende vier subcategorieën waar de gemeente actief beleid op voert worden aan de hand van meerdere economische thema's toegelicht. De thema's die in deze monitor worden behandeld zijn dan ook gebaseerd op de indicatoren die in Economische Visie zijn benoemd.

In het rapport zijn vier intermezzo's opgenomen die een verdieping of verbreding aan het onderwerp geven, en mogelijk in de toekomst een vaste plek krijgen in de monitor.

De ontwikkelingen in Den Haag worden vergeleken met de ontwikkelingen in de andere grote steden. Daarbij beschrijft dit rapport de ontwikkelingen in de Haagse economie, maar het is geen evaluatie van het gevoerde beleid door de gemeente. De effecten van landelijke en globale economische ontwikkelingen worden, waar mogelijk en relevant voor de Haagse economie, meegenomen in de beschrijving.

Voor dit rapport zijn meerdere, openbaar toegankelijke, databronnen gebruikt. Ook zijn gegevens opgenomen uit verschillende monitoren die door de Dienst Stedelijke Ontwikkeling (DSO) van de gemeente Den Haag zijn opgesteld. De veelheid aan bronnen zorgt voor variatie in de afbakening van de regio per onderwerp. Waar mogelijk is gebruik gemaakt van data die specifiek betrekking heeft op de gemeente Den Haag. Voor overige onderwerpen is data op regio, stadsgewest of agglomeratie-niveau geanalyseerd. De agglomeratie 's-Gravenhage (COROP) omvat de gemeenten Den Haag, Leidschendam-Voorburg, Pijnacker-Nootdorp, Rijswijk, Wassenaar en Zoetermeer, terwijl de regio Haaglanden een iets ruimer gebied representeert en ook de gemeenten Delft, Midden-Delfland en Westland in zich opneemt. Het stadsgewest 's-Gravenhage (COROP-plus) is gelijk aan de agglomeratie 's-Gravenhage exclusief Zoetermeer. Toch blijft deze data zeer relevant voor de ontwikkelingen in de gemeente Den Haag, omdat de stad het economisch zwaartepunt van deze regio's is.

Indicatoren

Strategisch doel	Indicator	Bron
Brede economische bloei		
	BBP volumemutatie	CBS
	BBP per inwoner	CBS
	Banengroei per gemeenten	WGRH
	Banen p. 1000 personen van 15-74 jarigen	WGRH
	Werkloosheidspercentage	CBS
	Werkloosheidspercentage naar achtergrond	CBS
	Uitstroom uit WW naar werk	UWV
	Doorstroom WW naar bijstand	UWV
	Bruto arbeidsparticipatie	CBS
	Bruto arbeidsparticipatie naar achtergrond	CBS
	Arbeidsmarktbalans	WGRH
	Uitstroom arbeidsmarkt door vergrijzing	UWV
	Benuutting arbeidspotentieel	UWV
	Pendel van en naar Den Haag	CBS
	Percentage huishoudens met langdurig laag inkomen	CBS
	Langdurig laag inkomen naar achtergrond	CBS
	Omvang bijstand	CBS
	Brede welvaart	CBS
	Ontwikkeling openstaande vacatures	UWV
	Spanningsindicator arbeidsmarkt Haaglanden	UWV
	Lopende WW-uitkeringen	UWV

Attractieve stad

	Bereikbaarheid banen	Atlas
	Woon aantrekkelijkheidsindex	Atlas
	Vestiging en vertrek inwoners	DHiC
	Woningvoorraad	DHiC
	Gemiddelde woningbezetting	DHiC/BAG
	Verhuringen corporatiesector	Explica
	Aantal bezoeken en bezoekers	NBTC
	Gemiddelde bestedingen toeristisch bezoek	NBTC
	Zakelijke overnachtingen	CBS
	Congressen	NBTC
	Ontwikkeling woon aantrekkelijkheidscomponenten	Atlas Research
	Aantal HBO/WO studenten	CBS
	Imago-onderzoek	Kantar

Strategisch doel	Indicator	Bron
Veerkrachtige structuur		
	Werkgelegenheid per sector	WGRH
	Ontwikkeling werkgelegenheid per sector	WGRH
	Vestigingen naar grootteklasse	CBS
	Ontwikkeling werkgelegenheid MKB en grootbedrijf	WGRH
	Impactstartups	Dealroom
	Startups locatiequotient	Dealroom
	Bruto toegevoegd product per sector	CBS
	Bruto toegevoegd product en arbeidsjaren	CBS
	Arbeidsproductiviteit	CBS
	Arbeidsproductiviteit per sector	CBS
	Ecosysteemindex, vergelijking gemeenten	Birch
	Ecosysteemindex, naar elementen	Birch

Excellent ondernemersklimaat

	Banen in het mkb	WGRH
	Oprichtingen, opheffingen en faillissementen	KvK
	Ontwikkeling vestigingen en eenmanszaken	WGRH
	Dimensies van Nex-T-index	SEO
	Regionale transitie NEx-T-index	Raboresearch
	Transitie Nex_T naar grootteklasse	Raboresearch
	CO2-uitstoot en banen naar bedrijfstak	Klimaatmonitor
	Ontwikkeling energieverbruik en CO2-uitstoot	Klimaatmonitor
	Hoogst behaald opleidingsniveau bevolking van 15-75 jaar	CBS
	Opleidingsniveau van de bevolking in de vier grote steden	CBS
	Ontwikkeling aantal studenten in het hoger onderwijs (hbo en wo)	CBS
	Ervaren belemmeringen ondernemers	CBS
	Gediplomeerden Den Haag	CBS

Ruimte voor bedrijvigheid

	Ontwikkeling kantoorruimtevoorraad	C&W
	Leegstand kantorenmarkt	C&W
	Aanbod en opname van kantoorruimte	C&W
	Kantoorruimte per deelgebied	C&W
	Verhuisdynamiek	C&W
	Ontwikkeling bedrijfsruimtevoorraad	C&W
	Opname en aanbod bedrijfsruimte	C&W
	Ontwikkeling fysieke winkelvestigingen	CBS

WGRH = Werkgelegenheidsregister Haaglanden
 DHiC = Den Haag in Cijfers

C&W = Cushman en Wakefield
 SEO = SEO economisch onderzoek

3. BREDE ECONOMISCHE BLOEI

- Den Haag groeit harder dan de periode voor 2019, zowel economisch als wat betreft werkgelegenheid. Deze groei is echter minder dan in de andere drie grote steden
- De werkloosheid daalt en is wel vergelijkbaar met de andere grote steden
- De krapte op de arbeidsmarkt is een grote uitdaging
- Minder huishoudens hebben een langdurig laag inkomen
- In 2023 nam de groei sterk af in Nederland en wordt een gematigde groei verwacht voor 2024
- Net als andere grote steden kent Den Haag een beneden gemiddelde score op een groot aantal aspecten van Brede Welvaart: denk aan veiligheid, tevredenheid woning, fijnstof en kwaliteit van binnenwater

De gemeente Den Haag wil de economie versterken, zodat iedereen in de stad mee kan profiteren van economische kansen, het er prettig wonen en werken is, ondernemerschap floreert en de nieuwe economische activiteiten bijdragen aan het oplossen van maatschappelijke vraagstukken. Met andere woorden, de stad wil brede economische bloei realiseren. In dat geval moet er niet enkel naar groeicijfers van de economie worden gekeken, maar ook naar andere aspecten die bijdragen aan brede welvaart.

De economie van de regio Den Haag groeit sterk, maar minder dan elders

In 2022 ontwikkelt de Nederlandse economie zich positief, met een groei van 4,3 procent. Dit komt nog boven op de herstelgroei van 6,2 procent in 2021 direct na de coronacrisis.² In 2022 groeit ook in Den Haag de economie sterk. De groei is 4,2 procent, vergelijkbaar met het Nederlandse gemiddelde, in 2021 bleef de groei in Den Haag nog achter bij de landelijke ontwikkeling (Tabel 3.1).

Ook de gemiddelde welvaart in de regio groeit, maar minder dan in andere grote steden

Het bruto binnenlands product (bbp) per inwoner, de indicator voor de gemiddelde welvaart per persoon, stijgt de afgelopen twee jaar sterk in Den Haag. Het neemt toe van 45.800 euro in 2020 tot 51.800 in 2022 en is hoger dan voorheen (Tabel 3.2). Met deze stand is het bbp per inwoner in Den Haag wel lager dan het landelijk gemiddelde en duidelijk lager dan in de overige drie grote steden: de Haagse bevolking verdient gemiddeld minder.

Werkgelegenheid blijft snel toenemen

Het aantal banen in de gemeente Den Haag is per 1 januari 2023 gegroeid met 2,8 procent (Tabel 3.3), dat zijn 8.600 banen.³ Hiermee stijgt het aantal werkplekken in de stad naar meer dan 320.000. De groei in het aantal banen in de stad is de afgelopen vier jaar continu meer dan 2 procent per jaar. In 2022 is het groeitempo van banen in Den Haag hoger dan Amsterdam en vergelijkbaar met Rotterdam. Het aantal banen per 1.000 inwoners groeit vanaf 2018, er zijn in 2022 740 banen per 1.000 inwoners. Dit is lager dan in Rotterdam en fors lager dan in Utrecht en Amsterdam (Tabel 3.4).

Werkloosheid in Den Haag vergelijkbaar met andere drie grote steden

Het werkloosheidspercentage is in 2022 4,7 procent en iets lager dan de werkloosheid in Amsterdam en Rotterdam, die respectievelijk een werkloosheidspercentage van 4,8 en 5,3 procent kennen. Vanaf 2014 is de werkloosheid in Den Haag gedaald, toen was nog 11,8 procent werkloos. Elk jaar neemt de werkloosheid sindsdien af, al blijven verschillen bestaan tussen groepen en zijn jongeren en lager opgeleiden vaker werkloos (Tabel 3.5 en Tabel 3.6). Het aandeel beëindigingen van de WW-uitkering door uitstroom naar werk is in 2022 gestegen naar 62 procent en vergelijkbaar met het uitstroompercentage van voor de coronacrisis. Het is ook vergelijkbaar met de uitstroom in Amsterdam en Rotterdam, maar lager dan in Utrecht. Een klein deel van de mensen stroomt vanuit de WW naar een bijstandsuitkering. In 2022 is dat 4 procent in Den Haag. Dat percentage is vergelijkbaar met de andere grote steden en minder dan in de voorgaande jaren (Tabel 3.7). Het UWV ziet in alle leeftijdsgroepen een afname van de uitstroom van WW'ers naar de bijstand.⁴

Meer mensen werken, maar er is nog steeds meer werk dan mensen

In Den Haag is een steeds groter deel van de mensen die kunnen werken ook daadwerkelijk aan het werk, in 2022 is dat 67 procent en in 2014 was dat nog 61 procent. Deze netto participatie is vergelijkbaar met Rotterdam, maar lager dan in Amsterdam en Utrecht (Tabel 3.8). In het algemeen werkt een groter deel van de mannen dan van de vrouwen, in de afgelopen 10 jaar wordt dit verschil langzaam kleiner. Een groter verschil is te zien tussen mensen met een verschillend opleidingsniveau. Lager opgeleiden bieden zichzelf veel minder vaak aan op de arbeidsmarkt (Tabel 3.9), in 2022 werkt 47 procent van de Haagse laagopgeleiden, terwijl van de hoogopgeleide Hagenaars 81 procent werkt. Gezien het tekort op de arbeidsmarkt is een groot aandeel "onbenut potentieel". De werkgelegenheid is in Den Haag in 2022 sterker toegenomen dan de omvang van de beroepsbevolking (Figuur 3.1). De arbeidsmarktbalans geeft aan dat er in 2022 105 banen zijn per 100 werkenden en werkzoekenden die samen de beroepsbevolking vormen.

² De groeicijfers van 2021 en 2022 zijn nog voorlopig

³ Bron: Werkgelegenheidsmonitor Den Haag 2023 DSO

⁴ <https://www.uwv.nl/nl/nieuws/laagste-doorstroompercentage-ww-naar-bijstand-in-5-jaar>

Aanpak van de krapte op de arbeidsmarkt is een uitdaging

Er is krapte op de arbeidsmarkt, het is moeilijk om de juiste mensen te vinden. Voor veel beroepen zal dit de komende jaren aanhouden door bijvoorbeeld vergrijzing en het steeds hogere opleidingsniveau van starters op de arbeidsmarkt. Het oplossen van deze mismatch blijft een zeer grote opgave. De vergrijzing speelt een belangrijke rol in de grote sectoren in Haaglanden. In de zorg & welzijn, het openbaar bestuur en het onderwijs zijn samen meer dan 15.000 werknemers 60 jaar of ouder (Tabel 3.10). De mismatch wordt versterkt doordat jongeren die van school komen gemiddeld hoger opgeleid zijn dan voorheen, terwijl er ook veel werk beschikbaar is voor lager opgeleide mensen.⁵ Tegelijkertijd zijn er zorgen over het onderwijsniveau in Nederland, het hebben van voldoende reken en leesvaardigheid is van groot belang om een positie op de arbeidsmarkt te verwerven. Uit recent onderzoek blijkt dat Nederlandse 15-jarigen hier slecht op scoren.⁶

In Regio in Beeld geeft het UWV een aantal handreikingen om de mismatch en de krapte aan te pakken vanuit het aanbod bezien. Het UWV ziet daarvoor drie groepen die een rol kunnen spelen, als eerste deeltijders die meer uren zouden willen werken (25.000 personen), ten tweede werklozen die op zoek zijn naar betaald werk (22.000) en ten derde 19.000 semi-werklozen die tijdelijk uitgeschakeld zijn en niet naar werk zoeken (Figuur 3.2).

Mobiliteit kenmerkt de arbeidsmarkt, een groot deel van de werknemers pendelt

Veel werknemers reizen voor hun werk naar een andere gemeente. Van de Haagse beroepsbevolking werkt iets meer dan de helft, 54 procent, in de stad en werkt 46 procent elders. Dat is vergelijkbaar met Rotterdam en Utrecht, in Amsterdam werkt een groter deel in de eigen stad.

Van alle banen in de stad wordt 43 procent door Hagenaars vervuld, meer dan de helft (57 procent) van de banen wordt door forenzen van buiten ingevuld (Tabel 3.11). Dit is vergelijkbaar met Rotterdam en Amsterdam, in Utrecht komt een groter deel van werkenden van buiten de stad.

Aandeel huishoudens dat langdurig van een laag inkomen leeft daalt geruime tijd

Het aandeel Haagse huishoudens dat tenminste 1 jaar lang van een laag inkomen moet leven is 8 procent in 2022 (Tabel 3.12). Dit percentage daalt al geruime tijd, in 2013 was dit nog 15 procent. In 2022 is het percentage hoger dan in Utrecht en Amsterdam en iets lager dan in Rotterdam. Met name zelfstandigen hebben minder vaak een langdurig laag inkomen: in 2013 heeft 20 procent van de zelfstandigen een langdurig laag inkomen, in 2021 is dat nog 10 procent. Echter, in 2022 neemt de groep zelfstandigen met een langdurig laag inkomen weer toe, tot 13 procent. Een andere groep die oververtegenwoordigd is, zijn jonge Hagenaars. Van de gezinnen met een hoofdkostwinner die jonger is dan 25 jaar heeft 15 procent in 2022 een langdurig laag huishoudinkomen. Positief is wel dat ook in deze groep het percentage daalt, in 2013 had nog 30 procent van de jongeren een langdurig laag huishoudinkomen. Daarnaast hebben 45-65-jarigen relatief vaker een langdurig laag inkomen (Tabel 3.13). Naast de werkenden met een laag inkomen horen ook bijstandsontvangers tot de huishoudens die een langdurig laag inkomen hebben. In januari 2023 zijn er iets meer dan 19.000 personen die van de bijstand leefden. Het aantal bijstandsuitkeringen ligt hiermee op het laagste niveau sinds 2014 (Tabel 3.14).

5 https://www.werk.nl/imagesdxa/regio_in_beeld_2023_haaglanden_tcm95-453397.pdf

6 <https://www.pisa-nederland.nl/resultaten2022/>

Vooruitzicht voor 2024: groei van de economie neemt af

Na de groei van de economie in de afgelopen jaren stagneert de groei van de economie: in de eerste drie kwartalen van 2023 krimpt het bbp. In het vierde kwartaal is een licht herstel te zien van 0,3 procent.⁷ Landelijk is er in 2023 een toename van het aantal faillissementen, hoewel het aantal in historisch perspectief nog altijd laag is.⁸ De stijgende grondstofprijzen en de daarmee gepaarde inflatie zullen mogelijk verdere effecten hebben op de economie. Daarbij komt dat er internationaal turbulente tijden zijn en er nationaal mogelijk een koerswijziging op komst is met het nieuwe kabinet. Ondanks de onzekerheid over de mate van afkoeling van de economie, is wel duidelijk dat de hoge groeicijfers van de laatste jaren niet meer gehaald worden. Dit heeft ook voor Den Haag gevolgen, al lijkt de sectorstructuur van Den Haag minder gevoelig voor gestegen grondstofprijzen dan steden waar productie en industrie een groter aandeel hebben in de economische bedrijvigheid. De grote aanwezigheid van overheid, zorg en onderwijs zou deze negatieve effecten enigszins kunnen dempen. Positief is dat de consumentenbestedingen over geheel 2023 gezien zijn toegenomen, gevoed door de forse gemiddelde loonstijging, afnemende inflatie en daardoor gestegen koopkracht. Tegelijkertijd laat het laatste kwartaal van 2023 echter een (hele) lichte daling van de consumentenbestedingen zien en is ook het beeld van de eerste periode van 2024 wisselend. Al met al is de verwachting dat de economie in 2024 aantrekt (prognose 2024: tussen de 0,7%⁹ - 1,5%¹⁰). Verdere loonstijgingen, afzwakkende inflatie en een waarschijnlijke renteverlagingen waardoor investeringen aantrekken, dragen bij aan deze verwachtingen.¹¹ De prognose voor de regio Den Haag ligt doorgaans onder die van andere grootstedelijke regio's (G4 + Eindhoven). Raboresearch verwacht voor heel Nederland een groei van 0,7% in 2024.¹² Dit komt vooral door een toename in consumentenbestedingen als gevolg van loonstijging en stabiliserende prijzen. De prognose is gematigd omdat Raboresearch verwacht dat we nog tot het laatste kwartaal van 2024 moeten wachten op renteverlagingen en de daaropvolgende bedrijfsinvesteringen grotendeels pas na 2024 een effect zullen sorteren. Ook de arbeidsmarktkrapte is een rem op de groei. Voor de regio Den Haag (agglomeratie 's-Gravenhage) prognosticeert Raboresearch een groei van tussen de 0% en 0,5%. De prognose voor de Haagse economie ligt doorgaans lager dan die voor andere grootstedelijke regio's. De verklaring die zij daarvoor geven is in lijn met de verklaringen in Intermezzo 3: lange termijn economische ontwikkeling Den Haag, namelijk sectorstructuur en vestigingsklimaat.

7 <https://www.cbs.nl/nl-nl/reeksen/tijd/economische-groei>

8 <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/82242NED/table?ts=1709752765019>

9 Raboresearch (2024). Licht gunstige economische groeiverwachtingen voor de meeste Nederlandse regio's in 2024.

10 CPB (2023). Macro Economische Verkenning 2024.

11 Het is bijna zover: rente omlaag, investeringen omhoog, Sandra Phlippen in: Financieel Dagblad, 21 mrt 2024. & Raboresearch (2024). Sectorprognoses: niet alle sectoren profiteren van de economische groei.

12 Raboresearch (2024). Licht gunstige economische groeiverwachtingen voor de meeste Nederlandse regio's in 2024.

Intermezzo 1:

Brede Welvaart: stad van contrasten

De gemeente streeft brede economische bloei na. Daarmee is economische groei geen doel op zichzelf maar (1) moet dit bijdragen aan de baan- en ondernemerskansen voor iedere Haagse inwoner, (2) moet de stad mooi, duurzaam en leefbaar zijn, (3) is de bloei toekomstgericht door bij te dragen aan een betere, rechtvaardige en veilige wereld en (4) is de stad weerbaar door een bredere economische basis, zowel bij hoog- als laagconjunctuur. Dit raakt aan het principe van Brede Welvaart.

Brede welvaart wordt omschreven als de kwaliteit van leven in het hier en nu en de mate waarin dit invloed heeft op de kwaliteit van leven van latere generaties en mensen elders in de wereld. Voorheen was vooral het bbp als (economische) indicator leidend in allerlei metingen over de toestand van de inwoners. Brede welvaart omvat daarentegen alles wat mensen van waarde vinden. Brede welvaart gaat naast materiële welvaart ook om zaken als gezondheid, onderwijs, milieu en leefomgeving, sociale cohesie, persoonlijke ontplooiing en (on)veiligheid. Het gaat om de samenhang tussen deze zaken. Het is niet nieuw om ook de andere dimensies mee te wegen, maar bij brede welvaart wordt

het relatieve belang op een andere manier dan voorheen gewogen. Het is daarbij nodig te benadrukken dat niet alle aspecten van brede welvaart tegelijkertijd kunnen worden bevorderd: meer brede welvaart op het ene thema, betekent soms minder brede welvaart op andere thema's. Het CBS meet acht thema's binnen de brede welvaart in de regionale Monitor Brede Welvaart en doet dat met meerdere indicatoren per thema. De vier grote steden scoren relatief laag op een veelheid aan indicatoren op Brede Welvaart (zie **figuur I1.1**).

Figuur I1.1: Brede welvaart per gemeente, gemeten in aantallen indicatoren met een lage score

Bron: CBS, bewerking Rli (2022)¹³

Op de volgende pagina in Figuur I1.2 zijn voor Den Haag de 8 thema's weergegeven in de kolommen en de indicatoren gesorteerd op de relatieve positie van overige gemeenten dan wel regio's, afhankelijk van of de indicator op gemeente of regioniveau is gemeten.¹⁴ De groepen bovengemiddeld, gemiddeld en ondergemiddeld zijn door het CBS berekend in de Monitor Brede Welvaart. Daarnaast geeft figuur I1.2 aan wanneer Den Haag een 1ste of 2de positie inneemt ten opzichte van de G4 + Eindhoven¹⁵ en of er sprake is van een opgaande of neergaande trend volgens het CBS.

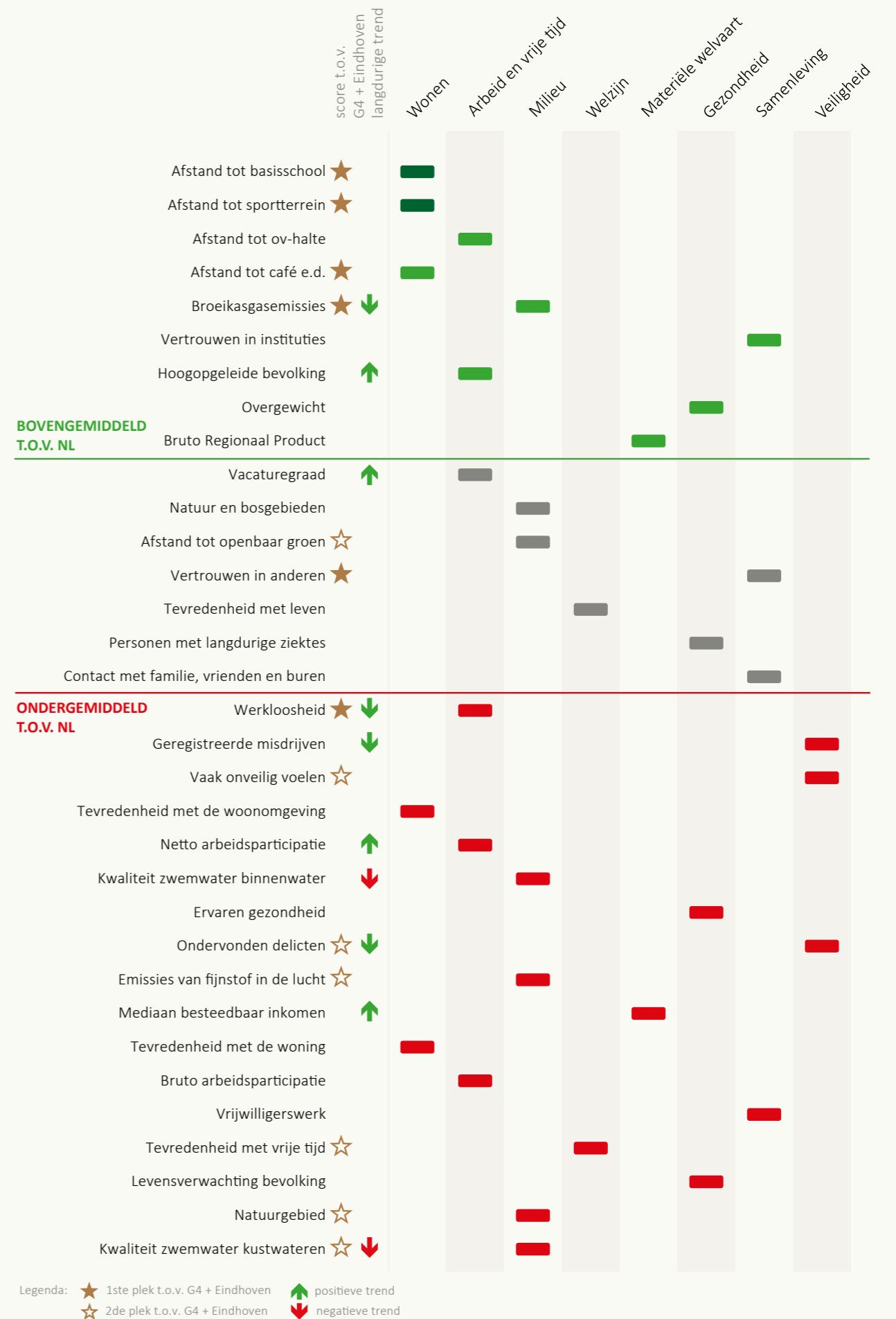
Figuur I1.2: Scores op thema's (kolommen) en indicatoren (rijen) gemeente Den Haag van hoog naar laag

Bron: CBS (2023). Monitor Brede Welvaart 2023, bewerking gemeente Den Haag (<https://denhaag.incijfers.nl/content/brede-welvaart>)

13 Rli (2023). [Elke regio telt! Een nieuwe aanpak van verschillen tussen regio's.](#)

14 De sortering van de indicatoren van hoog naar laag is bepaald op basis van de volgende score: totaal gemeenten of regio's/ positie regio of gemeente Den Haag. Of Den Haag bovengemiddeld, gemiddeld of ondergemiddeld scoort is door het CBS zelf berekend.

15 Naast de vier grote steden, Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht wordt ook Eindhoven hierin meegenomen.

Legenda: ★ 1ste plek t.o.v. G4 + Eindhoven ↑ positieve trend ☆ 2de plek t.o.v. G4 + Eindhoven ↓ negatieve trend

De stad is in trek omdat er veel opties zijn voor werk, opleiding en voorzieningen

Den Haag scoort net als veel andere grote steden goed op nabijheid van voorzieningen en werk. Dat blijkt ook uit de woonaantrekkelijkheidsindex van Atlas voor Gemeenten (zie hoofdstuk 4): Den Haag behoort tot de top van Nederland op dit gebied. Werk en voorzieningen maken steden aantrekkelijk.¹⁶ Ten aanzien van voorzieningen gaat dit over dagelijkse voorzieningen, maar ook over sport, basisscholen, cafés, restaurants, podiumkunsten, poppodia en musea. Den Haag kent daarnaast een relatief hoogopgeleide beroepsbevolking (zie thema arbeid en vrije tijd in [figuur 11.2](#)). Dat geldt voor grote steden in zijn algemeenheid, ze trekken talent aan die zich na studie verbonden voelen met de stad en er dan blijven wonen en werken. Ten opzichte van de G4 + Eindhoven kent Den Haag relatief minder hoogopgeleiden. De groei van steden wordt vaak verklaard door agglomeratievoordelen. Nabijheid tot opleiding, werk en voorzieningen trekt inwoners aan die op hun beurt weer aantrekkingskracht hebben op bedrijven (groot en getalenteerd arbeidsaanbod). Ook zijn bedrijven graag in steden gevestigd omdat ze profiteren van elkaars nabijheid. Ze leren van elkaar via zakelijke en sociale netwerken die om face-to-face contacten vragen, ze profiteren van een gespecialiseerde arbeidsmarkt en gedeelde voorzieningen.

Tot slot heeft Den Haag een welvaartsniveau van net boven het Nederlands gemiddelde (bbp per inwoner), tegelijkertijd ligt het mediaan besteedbaar inkomen relatief laag (zie thema materiële welvaart in [figuur 11.2](#)).

Grote steden kennen grote contrasten

Het laatste punt over bbp versus besteedbaar inkomen suggereert een stad van contrasten: er wordt relatief iets boven het Nederlandse gemiddelde aan economische waarde gecreëerd, maar er is ook een relatief grote groep die minder verdient (en het mediane inkomen daarmee naar beneden trekt). Dit is een algemeen kenmerk van grote steden, waardoor ook wel gesproken wordt van de "verdeelde triomf van de stad".¹⁷ Steden zijn ook plekken waar sociale problematiek samenklontert: oftewel de stad is niet alleen een magneet voor de hoogopgeleide kenniswerker maar trekt ook mensen met een sociaal-economische achterstand aan. Dit uit zich in lage scores op arbeidsparticipatie, werkloosheid, geregistreerde misdaden, vaak onveilig voelen, ervaren gezondheid, levensverwachting en vrijwilligerswerk (zie t.a.v. het laatste ook de analyse op sociale cohesie door Bureau Louter).¹⁸ De sociale problematiek uit zich ook in lage scores op subjectief welzijn – af te lezen aan tevredenheid met leven en vrije tijd in [figuur 11.2](#), maar ook in onderzoek van Raboresearch de lagere scores op "gelukkig voelen".¹⁹

Dit hangt ook samen met een lage participatie en inkomenszekerheid: het hebben van werk draagt via inkomen, sociale contacten, zelfontplooiing, gewaardeerd voelen etc. bij aan subjectief welzijn en daarmee brede welvaart.²⁰ Het is dan ook niet verwonderlijk dat de lage scores in Den Haag voor een groot deel is toe te schrijven aan de bevolkingssamenstelling: inwoners die werkloos zijn en een laag inkomen hebben ervaren een lagere brede welvaart (zie [figuur 11.3](#) in de bijlage).

Grote steden hebben niet alleen agglomeratievoordelen maar ook -nadelen

De trek naar de stad en de hoge concentratie aan inwoners en economische activiteit heeft ook een keerzijde: naast genoemde agglomeratievoordelen zijn er ook -nadelen, zoals milieukwaliteit - af te lezen aan lage scores op kwaliteit van water (binnenwater en kustwater), hoge fijnstofemissies en tevredenheid woonomgeving - en woningtekort, af te lezen aan lage scores op tevredenheid met de woning. Overigens ligt de totale uitstoot broeikasgasemissies, in tegenstelling tot fijnstofemissie, wel relatief laag omdat Den Haag niet beschikt over zware industrie of tuinbouw. Ook de hoeveelheid natuurgebied scoort laag. Overigens weegt in de woonaantrekkelijkheidsindex van Atlas voor Gemeenten de nabijheid tot kustwater- en groen wel mee, waardoor Den Haag beter uit de bus komt (zie hoofdstuk 4).

16 Marlet, G. (2010). De aantrekkelijke stad: moderne locatietheorieën en de aantrekkingskracht van steden. Voc Uitgevers: Amsterdam.

17 PBL (2016). [De verdeelde triomf - Verkenning van stedelijk-economische ongelijkheid en opties voor beleid - Ruimtelijke verkenningen 2016](#).

18 Bureau Louter (2023). [Ranglijst gemeenten op sociale cohesie](#).

19 Raboresearch (2023). [Brede welvaart afgelopen drie jaar nagenoeg stabiel](#).

20 Clark, A.E. (2018). <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/roiw.12369>. In: Income and Wealth, Volume 64, Issue 2. & Raboresearch (2022). [Werklozen en mensen met lage inkomens extra kwetsbaar voor stapeling van problemen](#).

4. ATTRACTIEVE STAD

- **Den Haag behoort tot de top van aantrekkelijke steden, de voorzieningen, historische binnenstad en opties voor opleidingen en banen zijn sterke punten; veiligheid, woonomgeving en bereikbaarheid zijn aandachtspunten**
- **De stad groeit door naar 600.000 inwoners met name door vestiging van immigranten**
- **Woningaanbod groeit, maar de vraag groeit mee. Druk op sociale huurmarkt blijft**
- **Het toerisme herstelt**
- **De zakelijke toeristische markt herstelt langzamer. Zowel als het gaat om overnachtingen als aantal congressen**
- **De combinatie van stad en strand blijven trekkers voor binnenlandse toeristen**

Den Haag wil de aantrekkelijkheid van de stad vergroten en beter benutten, terwijl de stad groeit. Daarvoor zijn er vier doelen gesteld. Als eerste wil Den Haag zich in Nederland en internationaal in 2030 blijvend onderscheiden als stad in de top van steden met het beste woon- en leefklimaat. Daarnaast streeft Den Haag ernaar om de levendigheid en de toeristische aantrekkingskracht te vergroten en de bereikbaarheid te verbeteren. Tot slot is het doel om het imago te versterken, met name rond Internationale Stad van Vrede en Recht en Stad aan Zee, waarmee Den Haag meer kwaliteitstoerisme en talent aantrekt en de internationale zichtbaarheid op de zakelijke markt vergroot.

Den Haag in de top van aantrekkelijke steden, veiligheid en bereikbaarheid aandachtspunt

De woonaantrekkelijkheidsindex meet de aantrekkelijkheid van de 50 grootste gemeenten van Nederland op basis van zeven factoren, namelijk bereikbaarheid, voorzieningen, veiligheid, onderwijs, natuur, historie en woonomgeving.²¹

Den Haag neemt de 7^e plaats in op de woonaantrekkelijkheidsindex; achter Amsterdam, Amstelveen, Leiden, Utrecht, Leidschendam-Voorburg en Hilversum. Den Haag wordt gevolgd door Rotterdam op de 8^e plaats. De stad is in vergelijking met veel andere gemeenten aantrekkelijk om in te wonen. Als het gaat om de aanwezigheid van voorzieningen (podiumkunsten, culinair aanbod, horeca, nachtcultuur en niet-dagelijkse winkels) doen alle vier de grote steden het goed, en vormen ze de top 4 van de ranglijst. Den Haag scoort slechter in vergelijking met de andere drie grote steden als het gaat om bereikbaarheid van banen.

²¹ De woonaantrekkelijkheidsindex is in 2023 vernieuwd. De factoren waarop de index is gebaseerd zijn enigszins gewijzigd en de achterliggende deelindicatoren zijn verbeterd en er zijn nieuwe indicatoren toegevoegd. Deze herijking is doorgevoerd omdat de woonvoorkeuren in de loop der jaren zijn veranderd. Het gevolg is wel dat hierdoor sprake is van een trendbreuk in 2023 en dat de scores niet goed te vergelijken zijn met de scores van voorgaande jaren.

Dit betekent dat banen in Den Haag minder goed bereikbaar zijn dan in Amsterdam, Utrecht en Rotterdam. Dat heeft vooral te maken met de ligging van de stad aan de kust, en is dus niet direct beïnvloedbaar (Figuur 4.1). Op het gebied van veiligheid scoren de vier grote steden laag. In de indicator onderwijs gaat het om de bereikbaarheid en variatie in het aanbod van universitaire opleidingen. Den Haag scoort in verhouding tot de andere grote steden het laagst op dit punt. Den Haag heeft als enige grote stad geen eigen universiteit, maar wel groeiende satellietvestigingen van de drie universiteiten in de buurt (Universiteit Leiden, Technische Universiteit Delft en de Erasmus Universiteit Rotterdam). De indicator natuur is in de nieuwe woonaantrekkelijkheidsindex aangepast. Doordat nu ook de zee en de duinen meetellen, scoort Den Haag goed en staat op de tweede plaats van de vier grote steden. Amsterdam (plaats 6), Utrecht (plaats 8) en Den Haag (plaats 9) staan in de top 10 van de G50 ranglijst als het gaat om historie. Rotterdam (plaats 20) doet het minder goed op dit gebied. Voor wat betreft de woonomgeving neemt Den Haag de 2^e plaats in van de G4 steden. Utrecht scoort het best en Rotterdam eindigt onderaan de G50 ranglijst op plaats 50. In Figuur 4.2 is de woonaantrekkelijkheidsindex voor de vier grote steden opgenomen.

De stad groeit met name door vestiging van immigranten

In een aantrekkelijke stad willen mensen graag (komen) wonen, dat geldt ook voor Den Haag. In 2023 groeide de Haagse bevolking met 1,7 procent. Den Haag heeft op 1 januari 2023 ruim 560.000 inwoners. De groei wordt naast een geboorteoverschot voornamelijk gedreven door een vestigingsoverschot. In 2023 hebben zich 8.400 meer mensen gevestigd in Den Haag dan dat er vertrokken zijn (Tabel 4.1). Meer dan in voorgaande jaren komen de nieuwe Hagenaren vooral uit het buitenland. In 2023 gaat het om ruim 24.000 mensen, tegelijkertijd vertrekken er in 2023 ook ruim 12.000 Hagenaren naar het buitenland. Vanuit andere Nederlandse gemeenten komen er bijna 22.000 nieuwe bewoners naar Den Haag, maar er vertrekken er meer: bijna 26.000 personen, waardoor het saldo negatief is (-4.000). De prognose is dat de groei zich de komende jaren voortzet en dat de stad in 2027 haar grens van 600.000 Hagenaren passeert. In intermezzo 2 wordt ingegaan op de baten en lasten van (arbeids)migranten.

Het aantal woningen groeit mee met de bevolking

De beschikbaarheid van betaalbare woningen is een randvoorwaarde om menselijk kapitaal aan te kunnen trekken naar de stad. Behalve het aantrekken van studenten, is het van belang om afgestudeerde studenten voor de stad te behouden. Tussen 2018 en 2022 is de woningvoorraad van de stad met 11.000 woningen gestegen tot 262.500 woningen, dat is een stijging van 4,5 procent (Tabel 4.2). De toegevoegde woningen zijn voor het overgrote deel woningen in de private huursector. Het aantal inwoners stijgt mee met de woningvoorraad, daarmee blijft de gemiddelde woningbezetting gelijk met 2,08 inwoners per woning (Tabel 4.3).

Druk op sociale huurmarkt blijft hoog

De hoge koop- en huurprijzen op de private woningmarkt zet ook in Den Haag de doorstroom vanuit sociale huurwoningen onder druk. Het aantal woningzoekenden in de sociale huursector in 2022 is 56.600, dat is vergelijkbaar met de situatie in 2018 en 2020, maar zo'n 4.500 lager dan in 2021. Dat laatste komt door een inhaalslag na corona, toen er tijdelijk een inhaaldynamiek in vraag en aanbod ontstond. Een zeer klein deel, ongeveer één op de twaalf, van deze woningzoekenden slaagt er ook daadwerkelijk in om een corporatiewoning te huren (Tabel 4.4). Ongeveer 4.300 woningzoekenden hebben ook daadwerkelijk een woning kunnen bemachtigen.

Toerisme herstelt zich

In 2022 komt in de tweede helft van het jaar het toerisme weer op gang. Dit geldt ook voor toeristische steden zoals Den Haag. In totaal is Den Haag in 2022 8,3 miljoen keer bezocht door binnenlandse toeristen. Het aantal toeristische bezoeken laat daarmee een stijging zien van 22% ten opzichte van 2021. Echter, houdt dit een daling van 13% in vergeleken met 2019. Het aantal (inter)nationale verblijfsgasten in lokale hotels (totaal 1.171.000) is met 67% gegroeid ten opzichte van 2021 (13% meer dan in 2019). De totale bestedingen komen uit op bijna € 607 miljoen. Dit is een stijging van 46% ten opzichte van 2021 en 1,5% meer dan 2019 (Tabel 4.5-Tabel 4.6).

Herstel in de zakelijke toeristische markt verloopt langzaam

Corona heeft ook een groot effect gehad op het zakelijk toerisme. Zo waren het aantal zakelijke overnachtingen en congressen op een zeer laag niveau, in 2022 is het herstel hiervan ingezet, maar ook in 2023 is zowel het aantal zakelijk overnachtingen als het aantal congressen nog niet terug op het niveau van 2019 (Tabel 4.7 en Tabel 4.8).

Het strand en de stad trekkers voor binnenlandse toeristen

Jaarlijks doet KantAr onderzoek onder de Nederlandse bevolking naar het imago van Den Haag. Het strand en de stad zijn de plekken van Den Haag die bezoekers trekken, meer dan voorheen is het de combinatie van de twee die aanspreekt. Het strand van Scheveningen heeft de grootste bezoekerspotentie, gevolgd door de Pier en Madurodam. De interesse in culturele bezienswaardigheden blijft achter, dit kan nog steeds het gevolg zijn van de coronapandemie. Het lijkt alsof bezoekers nog steeds moeite hebben met de weg terug te vinden naar culturele instellingen. De bezoekers van Den Haag waarderen naast het strand vooral het winkelaanbod in de stad. Daarbij is "gezelligheid en sfeer", dat door 70 procent wordt genoemd, een belangrijke factor voor het beeld dat mensen hebben van een stad. Verder zijn het gevoel van veiligheid (59 procent) en gastvrijheid (56 procent) belangrijke factoren in de keuze om Den Haag te bezoeken. Naast deze 'belevingsaspecten' worden ook parkeermogelijkheden (53 procent), de bereikbaarheid met de auto (51 procent) en de veelzijdigheid van de stad (50 procent) vaak genoemd. Het koninklijke karakter van de stad maakt voor 31 procent de stad aantrekkelijk voor een dagje uit, dat is meer dan in de jaren ervoor. Als het gaat over de positionering als stad van vrede en recht, geeft 21 procent aan dit aantrekkelijk te vinden voor het plannen van een dagje uit. Een bezoek aan de stad wordt beter dan gemiddeld beoordeeld dan de internationale benchmark Travel & Leisure. Volgens KantAr ligt er een kans in het beter benadrukken (of uitbreiden) van het culturele aanbod en architectuur om daarmee de voorkeurspositie te versterken. Voor het imago is de bereikbaarheid van de stad minder van invloed op de beeldvorming dan voorgenoemde aspecten van strand, winkelaanbod, het koninklijke karakter en Den Haag als stad van vrede en recht.

De toekomst van de attractieve stad

De vooruitzichten voor Den Haag als attractieve stad zijn goed, de stad blijft meer mensen aantrekken, toeristen, studenten en nieuwe inwoners. De groei van het aantal Hagenaren zet door en het herstel van het (zakelijk) toerisme biedt perspectief voor 2023. De druk op de ruimte en voorzieningen vormt tegelijkertijd een uitdaging als gevolg van dit succes. Dit zien we in dit hoofdstuk bijvoorbeeld aan het aantal woningzoekenden.

Intermezzo 2:

Van tomatenplukkers tot expats: de baten en lasten van arbeidsmigranten in Den Haag²²

Het beoordelen of arbeidsmigratie een bijdrage levert aan de brede welvaart van Den Haag is een complexe vraag. In zijn essay laat Paul de Beer de (soms tegenstrijdige effecten) van arbeidsmigratie zien. Daarbij hangt het er ook vanaf of je naar arbeidsmigranten of expats en op de korte of de lange termijn kijkt.

De bijdrage van arbeidsmigratie aan de welvaartsgroei is complex...

Allereerst is het de vraag wie van die welvaartsgroei profiteren. Alle economische analyses wijzen uit, dat dit vooral de werkgever en de migrant zelf zijn. De opbrengst voor de rest van de samenleving is doorgaans klein. En binnen de samenleving zijn het vooral de hoger opgeleiden en hogere inkomensgroepen die baat hebben bij arbeidsmigratie. Zij profiteren het meeste van de goedkope diensten van

arbeidsmigranten, bijvoorbeeld als die werken als pakketbezorger of in de horeca. Laagopgeleiden en lagere-inkomensgroepen ondervinden juist vaker nadeel als arbeidsmigratie de arbeidsvoorwaarden aan de 'onderkant' van de arbeidsmarkt onder druk zet.

Belangrijker nog zijn, ten tweede, de bredere maatschappelijke gevolgen van arbeidsmigratie. Die gevolgen hebben allereerst weer te maken met de groei van de bevolking waartoe arbeidsmigratie per definitie leidt. In een dichtbevolkt land als Nederland vergroot bevolkingsaanwas de druk op de toch al schaarse ruimte. Dit manifesteert zich het duidelijkst op de woningmarkt. Het tekort aan betaalbare woningen, dat al als een van de grootste maatschappelijke problemen geldt, wordt door arbeidsmigratie nog nijpender.

Ten derde kan er op regionaal en lokaal niveau een belangentegenstelling zijn als arbeidsmigranten in een andere gemeente werken dan waar zij wonen. Zo wonen veel arbeidsmigranten die in de kassen in het Westland werken, zelf niet in het Westland, maar onder meer in Den Haag. De 'lusten' zijn dan voor de werkgevers in het Westland, maar de 'lasten', bijvoorbeeld concurrentie op de woningmarkt, voor de inwoners van Den Haag.

Die complexiteit geldt ook voor expats, maar de situatie ligt anders...

Expats behoren gemiddeld genomen tot de beter betaalden. Ook voor deze arbeidsmigranten geldt dat in de eerste plaats hun werkgever en zichzelf baat hebben bij hun komst naar Den Haag. Daarnaast zijn er uitstralings-effecten waarvan inwoners kunnen profiteren. De internationale instellingen van

in Den Haag hebben naast 12.000 buitenlandse werknemers, ook 8.000 Nederlandse werknemers in dienst. En de consumptieve bestedingen van hun buitenlandse personeel stimuleren branches als de horeca, cultuur, conferenties, detailhandel en toeleveranciers, waar ook weer Haagse ondernemers en werknemers van kunnen profiteren. Dit aantal wordt op ruim 3.000 voltijdbanen in Den Haag geschat. Anderzijds doen ook expats een beroep op voorzieningen en de woningmarkt, waardoor zij voor een extra druk hierop zorgen.

invloed op uitoefenen. Als Den Haag een gemeente met veel internationale instellingen wil blijven – of dit zelfs nog wil versterken – dan is het onvermijdelijk dat de gemeente in de toekomst nog meer arbeidsmigranten zal aantrekken. De positieve en negatieve gevolgen daarvan dienen dan ook nadrukkelijk te worden meegewogen bij de keuze of de gemeente haar status als juridisch centrum van de wereld wil handhaven of versterken. De gevolgen voor en van arbeidsmigratie dienen integraal onderdeel te zijn van beslissingen in welke richting de gemeente zich in de toekomst wil ontwikkelen.

Er is bovendien verschil tussen de korte en de lange termijn...

Om een evenwichtig oordeel te vormen moeten ook de toekomstige effecten worden afgewogen. Zo is arbeidsmigratie ook van invloed op de toekomstige economische structuur. Bedrijfstukken die in hoge mate afhankelijk zijn van buitenlandse arbeidskrachten kunnen alleen groeien – of zelfs overleven – als er voldoende arbeidsmigranten beschikbaar zijn. Als arbeidsmigranten zich permanent in Nederland vestigen, zal dit veelal betekenen dat zij hier ook een gezin vormen of hun gezin laten overkomen. Dit heeft gevolgen voor het gebruik van publieke voorzieningen, zoals onderwijs. En op langere termijn zullen migranten die zich permanent vestigen, met pensioen gaan en dan bijdragen aan de vergrijzing van de bevolking.

Een gemeente moet deze afwegingen expliciet maken...

Een gemeente kan niet beslissen hoeveel en welke arbeidsmigranten er naar Nederland komen. Maar een gemeente kan daar wel indirect

22 Een uitgebreide versie van dit intermezzo is te lezen in de bijlage.

5. VEERKRACHTIGE STRUCTUUR

- Economische groei in Den Haag blijft over een langere periode bezien achter bij de andere grote steden en zelfs bij het Nederlandse gemiddelde
- Belangrijke verklaring is naast de sectorstructuur van de Haagse regio met veel overheid en zorg en relatief weinig hoogproductieve sectoren lage scores op vestigingsplaatsfactoren: innovatieve clusters, kennisinfrastructuur en talent
- Er ontstaan wel relatief veel startups rond nieuwe activiteiten gerelateerd aan het overheid en non-profit cluster rond de stad van Vrede en Recht als cyberveiligheid, impacteconomie (“doing business doing good”) en recht
- Het ecosysteem voor ondernemerschap is goed ontwikkelt in Den Haag
- De quartaire sector is de grootste sector en blijft groeien, ook de bouwsector blijft groeien
- Banengroei vooral door startende zzp’ers en in mindere mate grootbedrijf. MKB groeit nauwelijks

De gemeente Den Haag heeft als doel om de economische structuur in de stad te diversifiëren. Door het verdiepen, verbreden, vernieuwen en opschalen van economische activiteiten. Dit komt neer op het beter benutten van de concentratie van economisch, fysiek- en menselijk kapitaal door netwerken tussen bedrijven, overheden en onderwijsinstellingen te versterken en gericht te investeren in start- en scale-ups, technologie en innovatie. Meer specifiek in de profielen (cyber) veiligheid, impact en recht en overheid gerelateerd aan sterktes rond het thema Vrede en Recht: voor een betere, veilige en rechtvaardige wereld. Maar ook door in de breedte van de economie te investeren, met name in zorg, maakbedrijven en wijk economie.

Quartaire sector is de grootste en blijft groeien, ook de bouwsector blijft groeien

Begin 2023 zijn er 320.000 banen in Den Haag, dat is 2,8 procent meer dan in 2022 (ruim 8.000 banen).²³ De stad heeft een zeer grote quartaire sector, met bijna 70.000 banen werkt meer dan een op de vijf in Den Haag bij de overheid of een belangenorganisatie; deze sector groeit gestaag door.²⁴ Andere belangrijke sectoren in Den Haag zijn zorg, detailhandel en horeca en zakelijke dienstverlening met elk meer dan 10 procent aandeel in Den Haag. Het aantal banen

²³ De gegevens zijn afkomstig uit de werkgelegenheidsmonitor Den Haag.

²⁴ Onder een baan wordt verstaan een door een werkzame persoon bezette arbeidsplaats ongeacht aantal uren of dienstverband. Eén persoon kan meerdere banen hebben.

groeit in 2022 het sterkst in de bouwsector, deze sector groeit sinds 2017 en omvat nu 9 procent van de Haagse banen. (Figuur 5.1 en Tabel 5.1)

Startende zzp’er en grootbedrijf zorgen voor banengroei

Het aantal midden- en kleinbedrijven in Den Haag groeit sterk. In de afgelopen twee jaar neemt het aantal bedrijven toe met 13 procent.²⁵ De groei komt vooral tot stand door de toename van het aantal eenmanszaken, die groeien met 17 procent tot een aantal van bijna 60.000 (Tabel 5.2).²⁶ Het aantal bedrijven met 2-99 personen is in de afgelopen 2 jaar met 2 procent afgenomen. Over een periode van 10 jaar is het aantal eenmanszaken met ruim 30.000 gegroeid, dat is een verdubbeling. Met de groei van het aantal eenmanszaken is ook het aandeel van de banen in de stad dat zij vertegenwoordigen gegroeid, tot 19 procent in 2023. In 2023 is 53 procent van de banen te vinden in het mkb en 47 procent in het grootbedrijf, in 2013 was deze verdeling nog fifty-fifty. (Tabel 5.3)

Haagse start-ups vooral in IT en specialisatie in profielen Vrede en Recht

Start-ups zijn jonge bedrijven die zich als innovatief presenteren. In Den Haag is het aantal impact startups relatief groot in vergelijking met de andere steden (Tabel 5.4). Ten opzichte van het Nederlands gemiddelde van start-ups, laat Den Haag een oververtegenwoordiging zien in Security, Legal, Real Estate, Food, Fintech en Education. Dit is in lijn met het doel om de economische structuur van de stad van vrede en recht verder te versterken middels meer specialisatie in Security en Legal (Tabel 5.5).

Toegevoegde waarde grootst door openbaar bestuur en overheidsdiensten

Naast de werkgelegenheid is ook de toegevoegde waarde van de bedrijven uit de verschillende sectoren een indicator van de kracht van de economische structuur.²⁷ Deze gegevens zijn beschikbaar voor het COROP-plus gebied Den Haag.²⁸ Ook hier is het aandeel van de economische bedrijvigheid door openbaar bestuur en overheidsdiensten het grootst, 23 procent van de toegevoegde waarde wordt hier gecreëerd (Tabel 5.6). Deze sector wordt respectievelijk gevolgd door de specialistische zakelijke diensten, gezondheids- en welzijnszorg, beiden met rond de tien procent toegevoegde waarde. Terwijl sommige sectoren een grote bijdrage hebben geleverd aan de groei van werkgelegenheid, waren andere sectoren goed voor groei in toegevoegde waarde en arbeidsjaren (zie Figuur 5.2). De toegevoegde waarde is het sterkst gestegen in verhuur en handel van onroerend goed, ook in gezondheids- en welzijnszorg, handel, verhuur en overige zakelijke diensten en onderwijs neemt de toegevoegde waarde in 10 jaar met meer dan 40 procent toe. In twee sectoren is de bruto toegevoegde waarde in 2021 kleiner dan in 2012, dat zijn cultuur, sport en recreatie en financiële dienstverlening. De groei in arbeidsjaren in de afgelopen 10 jaar is het sterkst in de bouw, daar is het aantal arbeidsjaren met 33 procent gegroeid. Andere sectoren met een groei van meer dan 20 procent zijn: verhuur en overige zakelijke diensten, onderwijs en openbaar bestuur en overheidsdiensten.

²⁵ In de werkgelegenheidsmonitor behoort een bedrijf tot het midden- en kleinbedrijf als er minder dan 100 personen werkzaam zijn.

²⁶ Van de eenmanszaken zijn 93 procent zzp’ers, in de tekst worden beide termen gebruikt.

²⁷ De toegevoegde waarde is het verschil tussen de omzet en de inkoopwaarde.

²⁸ Het COROP-plusgebied Den Haag bestaat uit zes gemeenten: Den Haag, Leidschendam-Voorburg, Pijnacker-Nootdorp, Rijswijk, Wassenaar, Zoetermeer.

Arbeidsproductiviteit in bouw, handel, industrie en vervoer blijft punt van zorg

De arbeidsproductiviteit in het COROP-plus gebied Den Haag ligt lager dan in de andere drie grootstedelijke regio's. Daarnaast is de groei van de productiviteit op een lager niveau dat, bij gelijkblijvende trends, zal leiden tot grotere verschillen in de toekomst (Figuur 5.3). In Figuur 5.4 zijn de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit in de afgelopen tien jaar in beeld gebracht. In de voor Den Haag belangrijkste sectoren openbaar bestuur en overheidsdiensten, onderwijs en zorg stijgt de productiviteit langzaam en zijn de verschillen met de andere grote steden klein. Verder valt op dat de productiviteit in de bouwsector in Den Haag daalt, in tegenstelling tot een groei in de andere grote steden. Eerder bleek dat de bouwsector in Den Haag voor steeds meer werkgelegenheid zorgt en daarom belangrijk is voor de stad. In drie andere sectoren blijft de productiviteit weliswaar achter bij de andere grote steden, maar is de trend in de laatste tien jaar wel gelijk. Dit is het geval in de industrie, de handel en vervoer en opslag.²⁹

Het ecosysteem voor ondernemerschap is goed en Den Haag stijgt één plek op de ranglijst

De Entrepreneurial Ecosystem Index is een meetlat waarlangs jaarlijks het ondernemersklimaat in de 40 COROP-regio's wordt gelegd.³⁰ Deze index is een score die gebaseerd is op meerdere elementen die bijdragen aan een gezond ecosysteem voor ondernemers.³¹ Den Haag staat in de ranglijst van 2023 op de zevende plek, één plek hoger dan vorig jaar (Figuur 5.4). In vergelijking met de andere grote steden staat Den Haag achter Amsterdam (plek 2), vlak achter Utrecht (plek 6) en duidelijk voor Rotterdam (plek 14) (Tabel 5.7). Den Haag scoort op veel factoren boven het Nederlands gemiddelde en meer specifiek hoog op verbondenheid van bedrijven in kennisnetwerken en ondernemerscultuur. Waar de stad lager scoort dan andere regio's is voornamelijk het investeren in nieuwe kennis.

29 <https://www.rabobank.nl/kennis/d011418002-sectorprognoses-niet-alle-sectoren-profitieren-van-de-economische-groei>

30 <https://www.birch.nl/wp-content/uploads/2023/06/EE-Index-2023-Rapport-1.0-16-juni-2023.pdf>

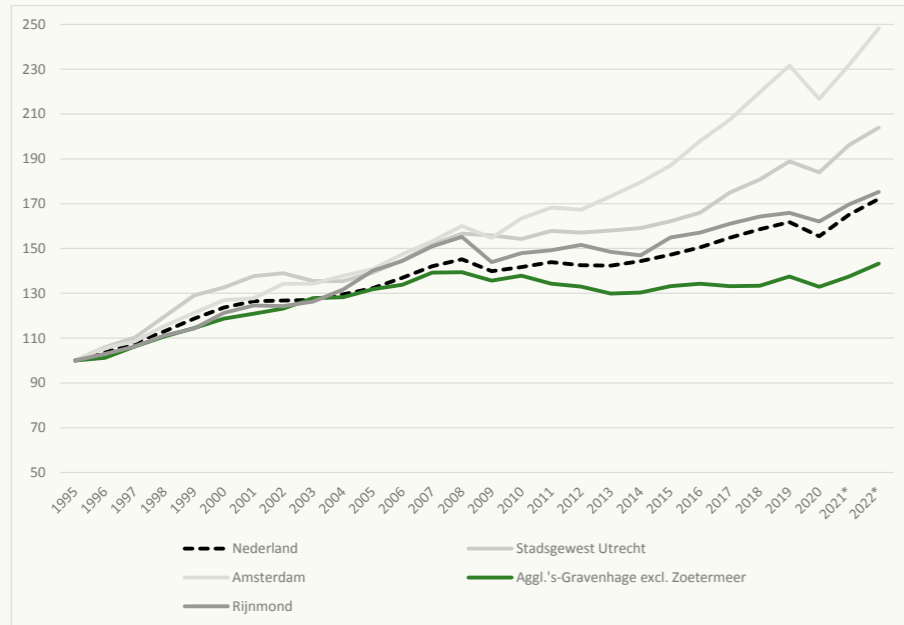
31 De elementen die worden meegewogen zijn leiderschap, netwerken, financiering, kennis, talent, diensten, formele instituties, infrastructuur, vraag en ondernemerscultuur.

Intermezzo 3:

Terugkijken op economische groei van Den Haag

Figuur I3.1 Economische groei (bbp) stedelijke regio's en Nederland 1995-2022, indexcijfers (1995=100) bron: CBS

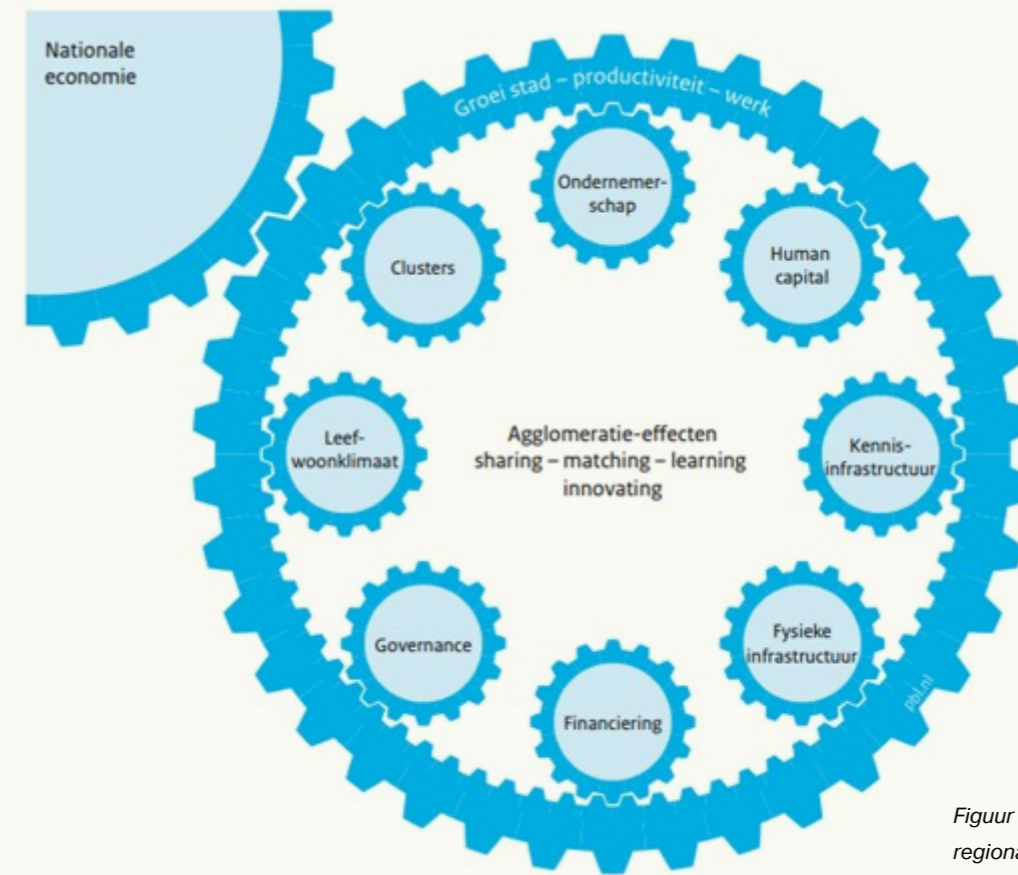
Vanuit historisch perspectief blijft de groei van de Haagse economie achter bij die van andere grote steden, zoals is af te lezen in figuur I3.1. Deels zijn de verscheidene groeipaden van stedelijke regio's te verklaren door de sectorstructuur, waarvan de oorsprong veelal valt terug te voeren op gebeurtenissen en keuzes uit het verre verleden, denk aan de oprichting een enkel bedrijf als Philips in Eindhoven of de keuze voor Den Haag als bestuurlijk centrum. Of door bepaalde initiële condities die nog verder teruggaan, zoals de gunstige ligging van Rotterdam om uit te groeien als wereldhaven of de oorsprong van Amsterdam als handelsstad.

Den Haag kent geen specialisatie in exporterende, hoogproductieve en stuwende sectoren, zoals bijvoorbeeld

de hightechindustrie in Eindhoven, de creatieve en financiële dienstverlening in Amsterdam of het havencomplex in Rotterdam. Daarbij komt dat met name tussen 2010 en 2018 Den Haag te maken kreeg met de reorganisatie dan wel het vertrek van bedrijven als KPN, T-Mobile, Shell en Siemens. Ook de bezuinigingen bij de Rijksoverheid spelen een rol in diezelfde periode.

Tegelijkertijd heeft de aanwezigheid van de Rijksoverheid in sommige perioden ook een dempend effect, zoals tijdens de coronacrisis waar de economische krimp in Den Haag relatief klein was.

Naast voorgenoemde sectorstructuur ligt een ander deel van de verklaring in het vestigingsklimaat bestaande uit verschillende vestigingsplaatsfactoren:

Figuur I3.2: De motor van de regionaal-economische groei Bron: PBL (2017)

(1) clustering, (2) kennisinfrastructuur, (3) talent (human capital), (4) fysieke ruimte en infrastructuur, (5) financiering, (6) ondernemerschap, (7) woon- en leefklimaat en (8) bestuur en organisatie (governance).³² In Figuur I3.2 is dit weergegeven als de metafoor van de motor van de regionaal-economische groei.

Op basis van meerdere bronnen blijkt dat vanuit historisch perspectief clustering, talent en kennisinfrastructuur achterblijft (zie tabel I3.1). Ook het huidige bedrijfsruimteprobleem is een terugkerend thema. Naast economische groei gemeten in bbp blijft de arbeidsproductiviteit

achter in Den Haag (zie hoofdstuk 5), zowel de stand als de ontwikkeling. Er wordt dus minder economische waarde toegevoegd per gewerkt uur in Den Haag dan in de rest van Nederland en de groei hiervan blijft achter. Steeds vaker klinkt er bezorgdheid over de achterblijvende productiviteit in Nederland, maar in Den Haag blijft deze dus nog verder achter.

De belangrijkste verklaring voor de achterblijvende arbeidsproductiviteitsgroei in Nederland is de verschuiving van hoog- naar laagproductieve sectoren.³³ Voorbeelden van hoogproductieve sector zijn ICT (specialistische zakelijke diensten) en de hightechindu-

strie en van laagproductieve sectoren beveiliging, schoonmaak en zorg. Dit speelt in Den Haag ook. Naast een verschuiving tussen sectoren blijft ook de arbeidsproductiviteit binnen sectoren achter.³⁴ Ook hier ligt de verklaring in de beschreven 8 factoren in Tabel I3.1. Specifiek ten aanzien van arbeidsproductiviteit ligt de verklaring vooral in: achterblijvende investeringen in onderzoek en ontwikkeling; relatief weinig exporterende, hoogproductieve en stuwende bedrijven(clusters); en is er een relatief grote groep zzp'ers, waarvan is aangetoond dat zij gemiddeld genomen de productiviteit drukken.³⁵

32 PBL (2017). [Stedelijke regio's als motoren van economische groei](#)

33 Hugo Erken (2024). Lage groei productiviteit mede door ongunstige structuur economie. In: ESB, 7 februari 2024.

34 Raboresearch (2024). [Structureel regionaal-economisch beleid nodig](#).

35 Erik Stam (2019). Verbeter de wereld, bouw een bedrijf. MeJudice.nl, 17 oktober 2019.

Tabel I3.1 Conclusies op basis van meerdere bronnen ten aanzien van de "raderen van regionaal-economische groei".

<p>(1) Clustering <i>Geen bovengemiddelde concentratie sectoren,</i> <i>Nieuwe activiteiten ontspruiten vanuit grote overheid en non-profit sector zoals cyberveiligheid, impacteconomie en govtech</i></p>	<p>Den Haag kent geen omvangrijke bedrijvenclusters. Dit betekent dat er geen bovengemiddelde regionale concentraties zijn van gelijksoortige of sterk aan elkaar gerelateerde bedrijven die profiteren van elkaars nabijheid door (innovatieve) samenwerking, een gezamenlijke arbeidsmarkt en gedeelde voorzieningen (PBL, 2017). Wel is er het internationale non-profitcluster (Stad van Vrede en Recht) en het rijksoverheidscluster met hieraan gerelateerde organisaties. Meer recent ontstaan er nieuwe bedrijfsactiviteiten gelinkt aan deze twee clusters (overheid en non-profit), met name digitale veiligheid, impacteconomie en govtech (Gemeente Den Haag, 2024).</p>
<p>(2) Kennisinfrastructuur <i>Lage kennisintensiteit van bedrijven en wisselwerking met kennisinstellingen</i> <i>Kennisinstellingen groeien</i></p>	<p>De kennisinfrastructuur heeft ten aanzien van het aantal universitaire en hbo-studies een grote vlucht genomen. Daarentegen is de R&D-intensiteit (bestedingen aan onderzoek en ontwikkeling) van Haagse bedrijven en publieke onderzoeksinstituten al jaren het laagst onder de G4 (classificatie Birch (2023): zwak). De R&D vindt voornamelijk plaats binnen enkele grote organisaties als TNO, Siemens en Shell.</p>
<p>(3) Talent <i>Lager aandeel universitair geschoolden, lage arbeidsparticipatie en arbeidsproductiviteit</i> <i>Aantal universitair geschoolden groeit</i></p>	<p>In lijn met de toename in het aantal universitaire studies in Den Haag, stijgt het aantal universitaire studenten momenteel het snelst in Den Haag (zie ook Figuur 6.4). Het aandeel universitair geschoolden blijft nog achter bij de andere G4-steden, die in tegenstelling tot Den Haag eeuwen geleden al een universitaire hoofdzetel binnen de stadsgrenzen kregen. De tegenstellingen tussen hoog- en laagbetaalden en de lage arbeidsparticipatie is een punt van aandacht.</p>
<p>(4) Fysieke ruimte en infrastructuur <i>Tekort aan bedrijfsruimte</i></p>	<p>Er is een grote schaarste aan bedrijfsruimte in Den Haag, waardoor de economie hapert. Hoofdstuk 7 gaat hier verder op in. Ten aanzien van de infrastructuur is Den Haag gunstig gelegen en ontsloten en kent zij als stad voor Nederlandse begrippen een grote massa: er zijn relatief veel banen, voorzieningen en andere bedrijvenconcentraties bereikbaar binnen acceptabele reisafstand. Hoewel er opgaven liggen op het gebied van congestie en de mobiliteitstransitie.</p>

<p>(5) Financiering <i>Gemiddeld</i></p>	<p>Op het gebied van financiering scoort Den Haag gemiddeld. Het gaat dan om de hoeveelheid durfkapitaal³⁶ en kredietwaardigheid van bedrijven. Dit is een belangrijk onderdeel van het "ecosysteem voor ondernemerschap" volgens Birch (2023)</p>
<p>(6) Ondernemerschap <i>Goed ontwikkeld klimaat voor starters</i> <i>Weinig doorgroeiers</i></p>	<p>Het klimaat voor starters is goed ontwikkeld in Den Haag en er is veel startupactiviteit (Birch, 2023). Punt van aandacht is het aantal doorgroeiers (Birch, 2022).</p>
<p>(7) Woon- en leefklimaat <i>Voortreffelijk woon- en leefklimaat</i> <i>Nadelen van grootstedelijkheid als fijnstof, onveiligheidsgevoel en krappe woningmarkt</i></p>	<p>Den Haag kent een voortreffelijk woon- en leefklimaat (zie ook Figuur 4.2). Het is een aantrekkelijke stad om te wonen, ligt aan de kust en heeft een hoog voorzieningenniveau met een groot aanbod aan horeca en vermaak. Dit houdt inwoners en bedrijven vast en trekt nieuwe aan. Er zijn ook nadelen als fijnstof en de krappe woningmarkt (zie Intermezzo 1).</p>
<p>(8) Bestuur en organisatie (governance) <i>Weinig interactie in triple helix verband</i></p>	<p>Den Haag is als gemeentelijke overheid van oudsher naar binnen gericht. Tegelijkertijd is er ook een vuurtoreneffect vanuit de Rijksoverheid. Hierdoor liep de gemeente kans mis op Rijksgelden en complementariteit met omliggende gemeenten en steden (PBL, 2017). Ook de uitgangspositie op het gebied van clustering, kennisinfrastructuur en R&D-intensiteit maken dat de driehoeksamenwerking tussen bedrijven, onderwijs en overheid beperkt is. Daarnaast belemmeren de Haagse politieke tegenstellingen som de slagvaardigheid van het bestuur (Raboresearch, 2022).</p>

Bron: PBL (2017)³⁷, Birch (2022³⁸, 2023³⁹), Raboresearch (2022⁴⁰), Gemeente Den Haag (2024)⁴¹

36 Financiering van bedrijven die hoge risico's lopen, veelal startende ondernemingen, die bij banken vaak niet terecht kunnen.
 37 PBL (2017). Stedelijke regio's als motoren van economische groei.
 38 Birch (2022). Startup en Scale-up monitor metropoolregio Rotterdam Den Haag.
 39 Birch (2023). Entrepreneurial Ecosystem Index 2023. Regionale en nationale ontwikkelingen in internationaal perspectief
 40 Raboresearch (2022). Sterkere verbindingen in regio Haaglanden. Nieuwe economische dynamiek voor brede welvaart.
 41 Den Haag (2024). Staat van de Haagse Economie 2023.

6. EXCELLENT ONDERNEMERSKLIMAAT

- Aantal starters blijft stijgen, vooral zzp'ers
- Het aantal faillissementen blijft laag, wel veel verloop onder zzp'ers
- Het ondernemersvertrouwen stijgt licht, maar blijft laag
- Verduurzaming bij bedrijven stagneert, vooral bij kleine bedrijven
- CO₂-uitstoot in Den Haag bij bedrijven neemt sterk af
- Bevolking wordt steeds hoger opgeleid
- Het aantal studenten in het hoger onderwijs groeit meer dan elders
- Het vinden van genoeg en gekwalificeerd personeel blijft een uitdaging met de veranderende arbeidsmarkt
- De werknemers die de komende jaren met pensioen gaan zijn minder hoog opgeleid dan huidige schoolverlaters en hoger opgeleide toetreders zijn niet altijd geschikt voor praktisch ingerichte beroepen die momenteel door mbo 4-gediplomeerden worden uitgeoefend

De stad streeft naar een excellent ondernemersklimaat. Dat geldt voor alle bedrijven: van starters en eenmanszaken tot doorgroeiers en grote bedrijven. De gemeente faciliteert en ondersteunt daarbij het mkb met de uitdagingen van de toekomst, zoals verduurzaming, digitalisering en internationalisering. Zij werkt aan talentontwikkeling zodat de banen vervuld kunnen worden met geschikte mensen. Het streven is om een ondernemersvriendelijk stad te zijn, met een uitstekende ondernemersdienstverlening.

Aantal starters blijft stijgen, vooral zzp'ers

Het midden- en kleinbedrijf (mkb) is een belangrijke factor voor de Haagse economie. De afgelopen 10 jaar stijgt het aantal nieuwe bedrijven in Den Haag. Er is een groot verschil in de ontwikkeling van het aantal banen binnen het mkb. Zo groeit het aantal zzp'ers sterk, het aantal verdubbelde in de afgelopen tien jaar. In de kleine bedrijven tot 10 werknemers neemt het aantal banen ook toe, maar met 3 procent in tien jaar is de groei bescheiden. Ook bij bedrijven met 10 tot 99 werknemers is er een bescheiden groei, het aantal banen neemt toe met 7 procent in de laatste tien jaar. Het aantal banen in bedrijven met meer dan 100 medewerkers groeide in de afgelopen tien jaar met 13 procent (Tabel 6.1).

Tegenover de nieuw ingeschreven bedrijven staan de bedrijven die niet meer ingeschreven staan bij de Kamer van Koophandel: het aantal stoppers is aanmerkelijk lager dan het aantal starters. In het

afgelopen jaar, ligt het aantal stoppers met bijna 9.000 duidelijk hoger dan in de voorafgaande jaren. Het grote aantal zzp'ers onder de starters én stoppers is hiervoor een belangrijke verklaring. Het is relatief eenvoudig voor inwoners om je in dan wel uit te schrijven bij de Kamer van Koophandel.

Het aantal faillissementen blijft laag

Er zijn verschillende redenen waardoor bedrijven stoppen. Het overgrote deel doet dat vrijwillig en een ander deel verhuist naar een andere regio. Maar een klein deel van de stoppers gaat failliet, ook in 2022 is het aantal met 88 vestigingen relatief laag. Dit is 1 procent van de vestigingen die zijn opgeheven zijn in de stad (Tabel 6.2). De verwachting was dat in de jaren na het steunbeleid van de overheid tijdens Corona veel bedrijven het moeilijk zouden krijgen, maar dit is ook in 2022 uitgebleven. Voor 2023 is het vooruitzicht minder positief, recentere cijfers van de Kamer van Koophandel duiden op een toename van faillissementen (en ook van het aantal stoppers).⁴²

Veel verloop onder zzp'ers

Uit het werkgelegenheidsregister blijkt dat het aantal zzp'ers zeer sterk groeit. De belangrijkste sectoren zijn de bouw en de zakelijke dienstverlening. De dynamiek onder zzp'ers in de stad is groot. Van de Haagse 40.000 eenmanszaken die in 2018 bestaan, is vijf jaar later ruim de helft verdwenen. Iets meer dan veertig procent is nog altijd actief als zzp'er. Een klein deel (3 procent) is na vijf jaar uitgegroeid tot werkgever, dit percentage lijkt vrij stabiel te zijn over een langere periode (Figuur 6.1).

Ondernemersvertrouwen stijgt licht, blijft laag

Met de Conjunctuurenquête Nederland wordt elke kwartaal de stemming onder ondernemers gemeten.⁴³ Vanaf eind 2021 tot eind 2022 daalde het ondernemersvertrouwen sterk. In 2023 herstelde het cijfer zich voorzichtig. Aan het begin van het eerste kwartaal van 2024 is de stemmingsindicator licht gestegen maar blijft – sinds begin 2022 – negatief; en onder het gemiddelde van de reeks die sinds 2012 bestaat. In de nieuwste cijfers verbeterde het sentiment vooral in de overige dienstverlening en bouwnijverheid. Het tekort aan arbeidskrachten noemen ondernemers het vaakst als de belangrijkste belemmering in de bedrijfsvoering, maar ook onvoldoende vraag komt steeds vaker voor. In de regio Den Haag ervaren de ondernemers meer dan in de andere grote steden en tekort aan passend personeel en dit speelt in vrijwel alle beroepsgroepen en sectoren. Andere belemmeringen voor Den Haag zijn een tekort aan grondstoffen, ook ervaren ze vaker problemen met financiering.

Verduurzaming bij bedrijven stagneert, vooral bij kleine bedrijven

De verduurzaming van de economie is een van de grote uitdagingen waar (niet alleen) Den Haag voor staat. Maatschappelijk verantwoord ondernemen Nederland (MVO) heeft hiertoe de Nieuwe Economie Index (NEX) ontwikkeld, deze geeft aan hoever bedrijven zijn richting een 100% duurzame economie.⁴⁴ De totaalindex is opgebouwd uit zeven dimensies (Figuur 6.2). In 2023 is 17,5% van de Nederlandse economie duurzaam. Het afgelopen jaar neemt de groei af en MVO concludeert dat de transitie bij bedrijven stagneert. Op slechts één van de zeven dimensies is er consequent groei: groene energie. De laatste jaren stukt de voortgang vooral

42 <https://www.kvk.nl/pers/trendbreuk-in-bedrijvendynamiek-toename-aantal-stoppers-en-faillissementen-afname-aantal-starters-in-het-derde-kwartaal-van-2023/>

43 <https://ondernemersplein.kvk.nl/coen/>

44 https://www.mvonderland.nl/assets/nex2024-onderzoeksrapport_mvonl.pdf

op het gebied van circulariteit en transparante ketens.

Een enquête meting onder bedrijven op regioniveau van Raboresearch op dezelfde dimensies resulteert in een rapportcijfer (NEx-T index).⁴⁵ De regio Den Haag scoort net voldoende en daarmee gemiddeld ten opzichte van andere Nederlandse regio's (Figuur 6.3). De verschillen tussen de regio's zijn niet groot. Wel is er een verschil tussen kleine en grote ondernemingen. Vooral het kleinere MKB beschikt doorgaans over minder verandervermogen en voor investeringsruimte waardoor de transitieopgave groter is (Figuur 6.4). En dit verschil tussen grote en kleine bedrijven wordt alleen maar groter.⁴⁶

CO₂-uitstoot en gasverbruik bij Haagse bedrijven neemt sterk af

Het energieverbruik in de regio is in vergelijking met de andere drie grote steden aanzienlijk lager. Dit wordt met name door de sectorstructuur gedreven, waarbij de zware industrie in Den Haag relatief minder vertegenwoordigd is. Sectoren met de meeste uitstoot in Den Haag zijn handel, overheid, zorg, vervoer en opslag en horeca (Tabel 6.3). Enerzijds volgt deze verdeling de Haagse sectorstructuur met veel banen in overheid, zakelijke diensten en handel. Anderzijds zijn sectoren vervoer en opslag, horeca en handel relatief energie-intensief gegeven het aantal banen: zij vertegenwoordigen 19 procent van het aandeel banen in de Haagse sectorstructuur en zorgen voor 36 procent van de CO₂-uitstoot.⁴⁷

In de klimaatmonitor wordt onderscheid gemaakt naar het energieverbruik (gas en elektriciteit) en de uitstoot van CO₂ tussen bedrijven en instellingen enerzijds en woningen anderzijds.⁴⁸ De CO₂-uitstoot van bedrijven en instellingen is de afgelopen jaren verminderd meer dan de helft afgenomen, bij woningen is dit met een kwart gedaald. Ook het gasverbruik is bij bedrijven en instellingen met meer dan de helft gedaald sinds 2010, bij woningen is het gasverbruik gedaald met 40 procent. Het elektriciteitsverbruik bij de bedrijven is ook gedaald, met 10 procent, bij woningen is dit vrijwel niet veranderd sinds 2010. (Figuur 6.5)

Het opleidingsniveau in Den Haag stijgt

Het gemiddeld opleidingsniveau van de Haagse bevolking stijgt, het aandeel hoger opgeleiden groeit en een kleiner deel van de bevolking is laag opgeleid (Figuur 6.6). In vergelijking met de andere grote steden is het aandeel hoog opgeleiden wel vergelijkbaar met Rotterdam maar lager dan in Amsterdam en Utrecht (Figuur 6.7). Het aantal Haagse studenten in het hoger onderwijs is in de afgelopen tien jaar met 25 procent gegroeid naar 29.500. Deze groei is vergelijkbaar met Rotterdam, maar duidelijk groter dan in Amsterdam en Utrecht (Figuur 6.8). Naast het opleiden van de eigen bevolking is het ook van belang dat een stad ook het talent dat naar de stad is getrokken kan behouden. Daarbij is Den Haag een potentiële werkgever voor veel afgestudeerden in de regio. Opvallend is dat bijna de helft van de alumni van de Haagse Hogeschool na hun studie in de regio Rotterdam woont en slechts iets meer dan 20 procent in de regio Den Haag (Figuur 6.9).

⁴⁵ <https://www.rabobank.nl/kennis/d011382856-welke-regios-lopen-voorop-in-de-transitie-naar-een-nieuwe-economie>

⁴⁶ Raboresearch (2024). Kleinere bedrijven op grotere achterstand in transitie naar nieuwe economie - Rabobank

⁴⁷ De klimaatmonitor hanteert hiervoor de verbruikersbenadering, daarbij gaat het om de oorzaak van de CO₂-uitstoot, niet naar de plek waar de uitstoot plaatsvindt voor de opwekking van energie. In de praktijk betekent dit dat energie niet lokaal maar elders is opgewekt in energiecentrales.

⁴⁸ <https://klimaatmonitor.databank.nl/>

Arbeidsmarktprognose voor de langere termijn

De komende jaren groeit de werkgelegenheid minder sterk door een verwachte lagere economische groei. Dit staat in de rapportage van ROA over de arbeidsmarktperspectieven naar opleiding en beroep tot 2028 in Haaglanden. Minder groei betekent minder nieuwe bedrijven en daarom is de verwachting dat het leeuwendeel van nieuw werk in de komende jaren komt door vervanging op de arbeidsmarkt. Het gaat dan vooral om pensionering van werknemers en in minder mate om mensen die het arbeidsproces tijdelijk verlaten. Met een stijgend aanbod van hoger opgeleiden op de Nederlandse arbeidsmarkt zijn de arbeidsmarktperspectieven voor bachelor gediplomeerden de komende jaren naar verwachting lager dan voorgaande jaren. De arbeidsmarktperspectieven voor master- en mbo 4-gediplomeerden zijn het meest gunstig. Wel is er is net voldoende aanbod van mbo 4-gediplomeerden om aan de (vervangings)vraag te kunnen voldoen. De komende jaren zullen er veel werknemers met pensioen gaan die minder hoog opgeleid zijn dan de huidige schoolverlaters.⁴⁹

Er worden grote verschillen tussen opleidingsrichtingen binnen de niveaus verwacht. De krapte op de arbeidsmarkt voor technici houdt naar verwachting aan. Ook de knelpunten voor onderwijs- en zorgpersoneel zullen naar verwachting aanhouden doordat veel werknemers uitstromen uit deze sectoren. In de agrarische sector is er sprake van vergrijzing. Ondanks de daling van de werkgelegenheid worden er knelpunten verwacht vanwege een tekort aan jongeren die een diploma in deze richting behalen. Tot slot worden er grote knelpunten verwacht voor juristen, politie-inspecteurs en overheidsambtenaren.

⁴⁹ https://cris.maastrichtuniversity.nl/ws/portalfiles/portal/174713431/ROA_R_2023_3_anob2028.pdf

Intermezzo 4:

Naar meer sociaal ondernemen in Den Haag⁵⁰

Interview met Ruben Blanke Social Club Den Haag

“Den Haag, als een stad met een diverse bevolking en complexe sociale structuren, staat voor meerdere maatschappelijke uitdagingen. Een van de meest prominente uitdagingen is de toenemende segregatie, die vaak gepaard gaat met lage arbeidsparticipatie en armoede. Deze problemen zijn vooral zichtbaar in bepaalde wijken van de stad. Het aanpakken van deze uitdagingen vereist een gecoördineerde inspanning van alle betrokken partijen, waaronder de gemeente, maatschappelijke organisaties, het bedrijfsleven en de inwoners zelf.”

De rol van sociale ondernemingen in Den Haag

De Social Club Den Haag ondersteunt sociale ondernemingen in Den Haag. Vanuit de gemeente Den Haag wordt sinds 2016 actief ingezet op het stimuleren van sociaal ondernemerschap, gericht op arbeidsparticipatie. Een belangrijke doelstelling hierbij is de toeleiding van mensen met een (zeer grote) afstand tot de arbeidsmarkt en/of een uitkering naar werk. Sociaal ondernemers zorgen voor professionele begeleiding, opleiding en kunnen werkplekken creëren voor mensen die moeilijk bemiddelbaar zijn. Soms zijn de sociale ondernemingen het eindpunt, soms zijn zij een tussenstap richting de reguliere arbeidsmarkt. Erkende sociale ondernemers moeten voldoen aan de volgende criteria:

- De onderneming heeft een maatschappelijke missie gericht op arbeidsparticipatie. Deze missie is geborgd in de statuten of op een andere manier in de organisatie officieel vastgelegd.
- De onderneming heeft minimaal 30% mensen in dienst met een afstand tot de arbeidsmarkt;
- De onderneming haalt tenminste 50% van de inkomsten uit commerciële activiteiten.

Het vergroten van kansen voor mensen met (grote) afstand tot de arbeidsmarkt...

Om de toestroom naar de sociale ondernemingen te bevorderen zijn sociaal ondernemers samen met Social Club Den Haag gestart met Baankans! Baankans is een samenwerking van buurtorganisaties, gemeente Den Haag en sociale ondernemingen om mensen met een grote afstand tot de arbeidsmarkt te bereiken en ze weer een plek te geven op de arbeidsmarkt. ‘Uitgangspunt is dat de mensen die al heel lang niet gewerkt hebben, niet in één keer in een duurzame reguliere baan terecht kunnen komen. Vanuit Baankans! Is een stappenplan ontwikkeld, waarbij de eerste stap begint bij buurtorganisaties. De buurtorganisaties zijn voor Baankans! de verbinders in de buurt.’ ‘Voor degenen die door willen en kunnen, is de volgende stap dat zij aan de slag gaan bij een sociale onderneming van de Social Club Den Haag. Daar kunnen ze op niveau 1 en niveau 2 praktijkverklaringen halen bijvoorbeeld, aan taalontwikkeling doen en/ of hun schuldenarmoede oplossen en hun gezondheid verbeteren. Bij de sociale ondernemer kunnen mensen zich met een contract voor een paar jaar gaan ontwikkelen. De daaropvolgende stap is dat zij de stap maken richting regulier MKB. Met Den Haag Werkt wordt onderzocht of deze aanpak bestendig kan worden en een vast onderdeel kan worden in de aanpak in Den Haag om met name moeilijke doelgroepen te begeleiden naar een baan.’

Daarbij kan de gemeente er op de volgende manieren aan bijdragen dat de impact van sociaal ondernemen verder wordt vergroot...

1. Sociaal ondernemen stimuleren door het verstrekken van voorbehouden opdrachten aan Haagse sociale ondernemingen.
2. Maatschappelijk vastgoed beschikbaar stellen aan sociale ondernemingen die impact maken in Den Haag. Maak de maatschappelijke impact onderdeel van de huurovereenkomst en verreken dit elk jaar
3. Vereenvoudig het proces voor inwoners die op zoek zijn naar een baan, opleiding of vrijwilligerswerk in de buurt. Eén loket waar alle inwoners met vragen terecht kunnen, laagdrempelig, onafhankelijk en in de wijk
4. Duidelijker onderscheid maken tussen buurtinitiatieven en sociale ondernemingen. Waar sociale ondernemingen 50% van hun inkomsten op de markt verdienen is dat voor de meeste buurtinitiatieven onmogelijk. Het is beter om deze initiatieven als waardevol te zien voor wat ze wél doen: zorg en welzijn in de buurt verbeteren en mensen met grote afstand tot de arbeidsmarkt nuttig bezig laten zijn.
5. Ontwikkel een kwantitatieve en kwalitatieve monitor voor alle aspecten van sociale ondernemingen en de begeleiding naar werk, binnen en buiten de gemeente. Zo’n monitor maakt leren mogelijk, doordat systematisch in beeld gebracht wordt, welke initiatieven werken.

7. RUIMTE VOOR BEDRIJVIGHEID

- Ruimte voor bedrijven neemt af
- Weinig leegstaande kantoren, maar ook te weinig aanbod
- Krapste kantorenmarkt van de grote steden en de bedrijfsruimtevoorraad is klein, terwijl veel bedrijven op zoek zijn naar een (meer) ruimte
- Aantal winkels neemt gaandeweg af
- Leegstand van winkelruimte blijft gelijk en biedt kansen voor herbestemming

In een goed economisch klimaat is er ruimte om te ondernemen en te werken. Er is dan voldoende en gepaste winkel, kantoor- en bedrijfsruimte waarin bedrijven kunnen starten en groeien of zich van elders kunnen vestigen. De klimaattransitie, het hybride werken, online-consumptie zorgen voor veranderingen in de vraag naar ruimte door ondernemers. Ook is er een grote ruimtevraag van andere functies, zoals wonen en groen. Dat brengt uitdagingen met zich mee, zeker in de meest dichtbevolkte stad van Nederland. Gemeentelijk beleid heeft hierin een belangrijke signalerende, sturende en faciliterende rol.

Veel kantoorruimte verdwenen

Uit analyse op het OZB-bestand van de gemeente Den Haag blijkt dat het aantal vierkante meters kantooroppervlak daalt. In 2022 is het totale oppervlak 12 procent lager dan in 2015 (van 4,8 miljoen m² in 2015 naar 4,2 miljoen m² in 2022). Vooral in de eerste jaren krimpt het aantal meters kantoorruimte, in de laatste vijf jaar is de daling beperkt doordat de gemeente zeer terughoudend is met transformatie. In 2022 is in het Central Innovation District, dat met 32 procent van de kantooroppervlakten al een belangrijk rol speelt, weer een toename van de kantoorruimte (Tabel 7.1).

Weinig leegstand van kantoren, maar dat is niet per se positief

In de beschrijving van de ruimte voor kantoren (en ook bedrijven) wordt naast de totale vloeroppervlakte ook gekeken naar de ontwikkeling van de leegstand, het aanbod en de opname. Met de opname wordt een beeld gegeven van de ruimte die in een periode is verkocht of verhuurd. Deze cijfers worden verzameld door Cushman & Wakefield. Zij zien een leegstand van kantoorruimte in Den Haag van 4,4 procent in 2022 en 4,3 procent in 2023 (Tabel 7.2).⁵¹ Dit duidt volgens Cushman & Wakefield op een krappe markt. In een gezonde markt is de frictieleegstand

tussen de 5 procent en 7 procent en geeft organisaties de mogelijkheid om te verplaatsen, zonder dat er sprake is van overaanbod.⁵²

Het aanbod van kantoorruimte – ruimte die wordt aangeboden op de markt maar momenteel nog wel in gebruik is (lees: niet leeg staat) – is van 2013 tot en 2020 meer dan gehalveerd. In de afgelopen drie jaar neem het aanbod weer langzaam toe (Figuur 7.1). Dit aanbod is echter sterk versnipperd en bestaat voornamelijk uit kantoren kleiner dan 10.000 m². De opname van kantoorpanden varieert over de afgelopen tien jaar, in de helft van de jaren, ook in 2022, ligt de opname rond 60.000 m², in vier van de andere vijf jaren is de opname aanzienlijk groter. Dit hangt samen met enkele grote opnamen die het cijfer sterk beïnvloeden. Het Central Innovation District is in Den Haag het gebied met de grootste omvang aan beschikbare kantooraanbod. Bijna 40 procent van het beschikbare aanbod bevindt zich in dit deelgebied (Tabel 7.3). De omvang van de sector overheid en non-profit is in de opname terug te zien. Waar landelijk iets meer dan een kwart van de opname van kantoorruimte door deze sector gebeurt, is dat in Den Haag ruim 40 procent. In de periode van 2021-2022 is het zelfs meer dan 70 procent (Figuur 7.2).

Verhuizingen van kantoren voor een groot deel binnen Den Haag

Wanneer we inzoomen op de verhuisdynamiek van kantoren blijkt dat dit voor de helft gaat om verhuizing binnen Den Haag en voor een kwart om bedrijven die (komen of uitbreiden) vanuit een andere gemeente. Een heel klein deel van de verhuizingen bestaat uit nieuwe oprichtingen. (Figuur 7.3).

Kortom: krapste kantorenmarkt van de grote steden

Cushman & Wakefield concluderen dat de kantorenmarkt in Den Haag een gebrek kent aan kwalitatief hoogwaardige kantoren op de juiste locaties, daarmee wordt de markt vraag onvoldoende gefaciliteerd. De kantorenmarkt in Den Haag is daarmee 'zeer krap' en ook krapper dan in Amsterdam en Rotterdam

Ook bedrijfsruimte is ondanks ambities afgenomen

Den Haag is een gemeente waar veel van de ruimte beschikbaar is voor wonen en relatief weinig ruimte voor bedrijventerreinen, daar komt bij dat er in de gemeente nog weinig ruimte is voor uitbreiding - 99% is uitgegeven. Naast de bedrijventerreinen zijn er kleinschalige bedrijfslocaties verspreid door de stad, langs doorgaande wegen, in plinten, op hoeken en in gemengde gebouwen. Ondanks de wil om meer bedrijfsruimte te creëren is de beschikbare ruimte in de afgelopen vijf jaar met 4 procent afgenomen. De beperkte beschikbaarheid van grote bedrijfsruimten is ook landelijk goed zichtbaar; al twee jaar daalt het bedrijfsruimte-aanbod met meer dan 20 procent (Tabel 7.4). De opname van bedrijfsruimte in Den Haag is laatste jaren beperkt (Figuur 7.4). De Haagse bedrijfsruimtevoorraad is het kleinst onder de grote steden, wat zich uit in een beperkte marktdynamiek. Het aanbod is er slechts 2% van de voorraad (in het geval van bedrijfsruimte gelijk aan leegstand). Daarbij is 99% van de bedrijventerreinen uitgegeven en zijn veel bedrijven op zoek naar een (meer) ruimte.

Handel ook voor nieuwe bedrijven de belangrijkste sector

In 2022 is een aanzienlijk deel van de opname in Den Haag gerealiseerd door bedrijven die in de sector Handel actief zijn. In Nederland neemt de Transportsector een belangrijk deel van

⁵¹ In de cijfers van Cushman & Wakefield worden alleen ruimtes meegenomen met een vloeroppervlak van 500 m² en groter.

⁵² Cushman & Wakefield Vastgoedmonitor Den Haag (2023) En Cushman & Wakefield (2024) Dashboard Gemeente Den Haag

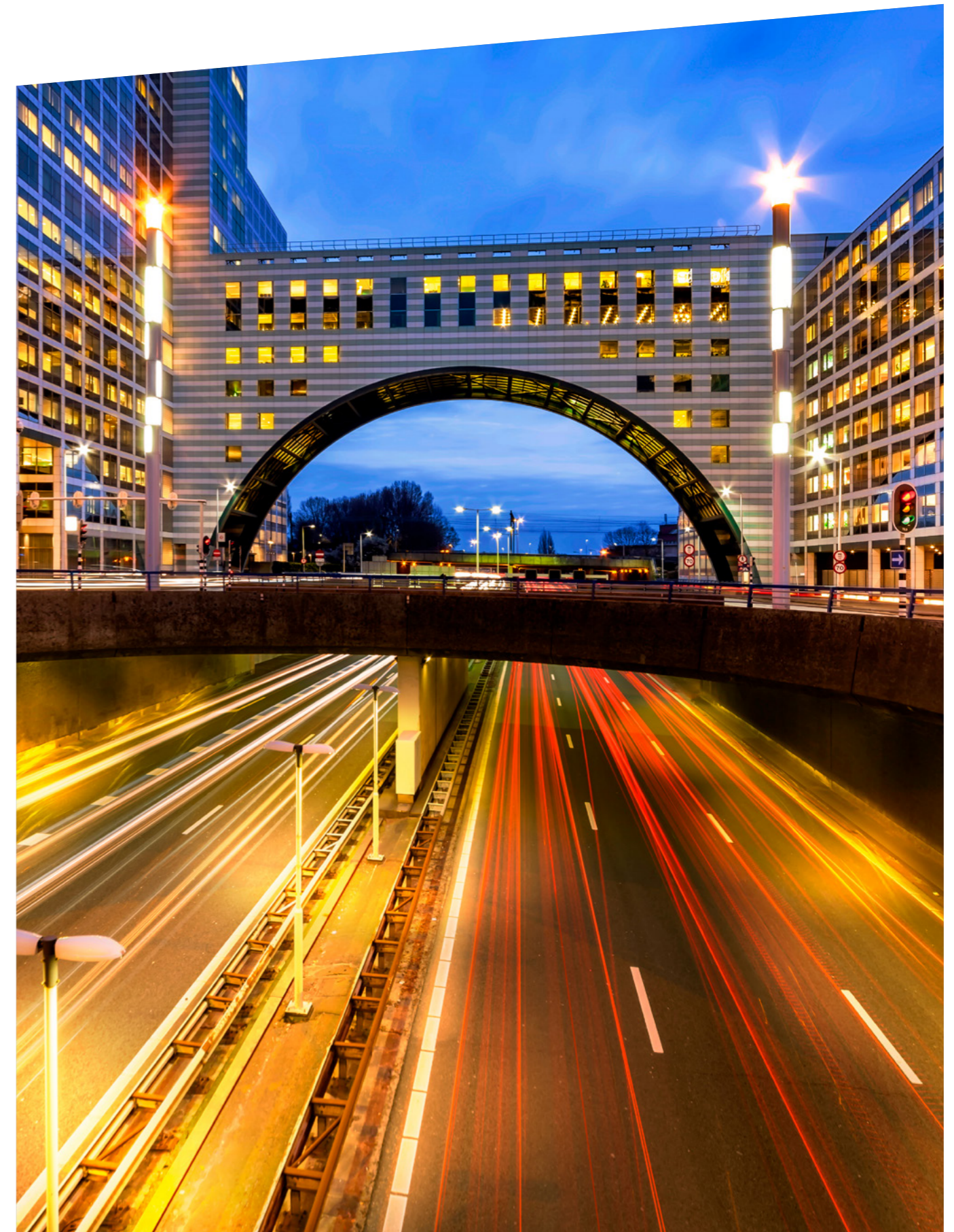
de opname voor haar rekening, dat is Den Haag duidelijk minder, mede door het beperkte aanbod van logistiek vastgoed in de stad.

Minder winkels een doorzettende trend

In 2023 is er een afname van fysieke winkels in Den Haag van 2,1 procent (Tabel 7.5). Dat is vergelijkbaar met de landelijke ontwikkeling, waarin het aantal fysieke winkels elk jaar kleiner wordt (Tabel 7.6). De afname van het aantal fysieke winkels wordt vaak toegeschreven aan de concurrentie met online verkoop. Behalve dat zijn er nog andere factoren die een rol spelen zoals vergrijzing, ouderen besteden minder dan jongeren, het vervangen van bestaande producten door digitale dienstverlening, zoals bijvoorbeeld bij banken. Verschillende typen van winkelgebieden hebben hier op verschillende manieren mee te maken, in Den Haag wordt met de Hoofdwinkelstructuur onderscheid gemaakt tussen de Binnenstad, stedelijke winkelstraten en grote- en kleine wijkwinkelcentra.

Leegstand van winkelruimte blijft gelijk, kansen voor herbestemming

In Den Haag is het winkelaanbod (dagelijks, recreatief, doelgericht en overig aanbod) sinds 2017 met bijna 33.000 m² winkelvloeroppervlak afgenomen. De krimp is in nagenoeg alle typen winkelgebieden te zien. De leegstand ligt tussen de 10 en 12 procent, er is wel verschil tussen type winkelgebieden. Een aanzienlijk deel van de leegstand komt voor in de Megastores, The Globe en New Babylon, hier is vaak sprake waarvan strategische leegstand in verband met herontwikkeling/herbestemming. Het afnemende aanbod hoeft geen probleem te zijn. Leegstaande panden worden vaak getransformeerd naar andere functies, zoals leisure, onderwijs en wonen (zoals onderwijs in het voormalige Hudson Bay pand). De basiskwaliteit en het economisch functioneren verbetert nog steeds ("minder, maar betere winkelgebieden") en de leegstand is over het geheel niet zorgwekkend. Plaatselijk vraagt leegstand wel om ingrijpen.

FIGUREN EN TABELLEN

BREDE ECONOMISCHE BLOEI

TABEL 3.1 BRUTO BINNENLANDS PRODUCT VOLUMEMUTATIES IN %, G4 (COROP-PLUS), 2013-2022

[TERUG >](#)

		Nederland	Stadsgewest Utrecht (CP)	Amsterdam (CP)	Aggl.'s-Gravenhage excl. Zoetermeer (CP)	Rijnmond (CP)
2013	%	-0,1	0,6	3,6	-2,4	-2,1
2014	%	1,4	0,7	3,6	0,4	-1
2015	%	2	1,9	4,1	2,2	5,4
2016	%	2,2	2,4	5,9	0,8	1,4
2017	%	2,9	5,4	4,8	-0,8	2,5
2018	%	2,4	3,3	5,9	0,1	2
2019	%	2	4,5	5,4	3,1	1
2020	%	-3,9	-2,6	-6,4	-3,3	-2,3
2021*	%	6,2	6,6	7,5	3,4	4,7
2022*	%	4,3	4,0	7,0	4,2	3,3

Bron: CBS

TABEL 3.2 BRUTO BINNENLANDS PRODUCT PER INWONER, G4 (COROP-PLUS) 2013-2022, IN EURO'S

[TERUG >](#)

	Nederland	Stadsgewest Utrecht (CP)	Amsterdam (CP)	Aggl.'s-Gravenhage excl. Zoetermeer (CP)	Rijnmond (CP)
2013	39.303	59.879	77.603	43.044	44.022
2014	39.820	60.225	80.487	43.266	43.761
2015	40.733	61.214	83.225	44.092	46.156
2016	41.593	62.121	87.004	44.290	46.900
2017	43.088	65.360	90.278	43.971	48.377
2018	44.917	68.125	95.655	44.817	49.925
2019	46.876	69.072	102.221	47.061	51.998
2020	45.669	67.953	96.382	45.798	50.639
2021*	49.654	73.153	104.021	48.190	55.323
2022*	54.671	77.988	113.676	51.844	64.586

Bron: CBS

TABEL 3.3 GROEI VAN HET AANTAL BANEN TEN OPZICHTE VAN HET VOORGAANDE JAAR, IN %, G4, 2013-2022

TERUG >

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Den Haag	-0,9%	0,3%	1%	1,1%	0,3%	1,7%	2,9%	3,2%	2%	2,9%
Amsterdam	2,8%	2,4%	3,6%	4,5%	2,2%	2,3%	4,6%	1,6%	1,1%	1,9%
Rotterdam	-0,6%	-0,7%	0,1%	2,2%	2,1%	2,8%	3,2%	2,7%	1,8%	3%
Utrecht	-0,8%	1,5%	2,3%	1,6%	1,7%	4,6%	4,5%	2,7%	2,2%	4,5%

Bron: waarstaatjegemeente.nl

TABEL 3.4 AANTAL BANEN PER 1.000 INWONERS VAN 15-75 JAAR, G4, 2013-2022

TERUG >

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Den Haag	700	700	700	700	690	700	710	720	730	740
Amsterdam	890	900	920	940	950	960	990	990	1.000	1.010
Rotterdam	740	730	730	740	740	760	780	790	800	820
Utrecht	930	930	930	930	940	970	990	1.000	1.020	1.060

Bron: waarstaatjegemeente.nl

TABEL 3.5 WERKLOOSHEID G4, 2013-2022, IN PROCENTEN

TERUG >

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Den Haag	10,8	11,8	11,1	9,8	8,3	6,3	6,2	6,5	6,2	4,7
Amsterdam	9,9	9,4	8,8	7,7	6,7	5,9	5,3	6,4	6,6	4,8
Rotterdam	13,2	13,5	12,9	12,2	9,2	7,3	7,1	6,8	7,3	5,3
Utrecht	8,0	8,5	8,2	6,9	5,7	4,9	4,4	4,9	4,5	3,8

Bron: CBS

TABEL 3.6 WERKLOOSHEID NAAR PERSOONSKENMERKEN, DEN HAAG, 2013-2022, IN PROCENTEN

TERUG >

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
totaal personen	10,8	11,8	11,1	9,8	8,3	6,3	6,2	6,5	6,2	4,7
geslacht: mannen	10,8	11,4	10,8	9,1	7,8	6,2	6,1	5,9	5,9	4,3
geslacht: vrouwen	10,8	12,3	11,3	10,7	8,8	6,4	6,3	7,1	6,5	5,2
leeftijd: 15 tot 25 jaar	18,6	19,6	16,9	17,3	14,8	11,6	11,6	14,7	14,2	10,5
leeftijd: 25 tot 45 jaar	9,2	10,2	9,3	7,7	6,6	4,8	4,8	5,2	4,9	3,7
leeftijd: 45 tot 75 jaar	9,5	10,6	10,8	9,3	7,6	6,1	5,6	4,5	4,3	3,4
onderwijsniveau: laag onderwijs	16,2	17,8	18,7	15,9	13,1	11	10	11,2	10,2	8,1
onderwijsniveau: middelbaar onderwijs	12,2	13,1	12,7	11,1	9,5	6,7	6,9	7,5	6,5	4,7
onderwijsniveau: hoog onderwijs	6,5	7,2	5,7	5,7	5	3,9	3,8	3,9	4,3	3,4

Bron: CBS

TABEL 3.7 PERSONEN DIE UITSTROMEN UIT DE WW, TOTAAL EN UITSTROOM NAAR WERK EN UITKERING, G4, 2018-2022

TERUG >

	2018	2019	2020	2021	2022	2018	2019	2020	2021	2022
	totaal uitstroom					index met 2018=100				
Den Haag	14.200	12.750	15.300	13.850	9.750	100	90	108	98	69
Amsterdam	22.050	21.900	29.700	28.650	18.200	100	99	135	130	83
Rotterdam	18.300	17.600	21.150	19.000	13.650	100	96	116	104	75
Utrecht	7.500	7.350	9.200	8.000	5.850	100	98	123	107	78
	uitstroom naar werk					percentage uitstroom naar werk				
Den Haag	8.850	7.800	8.700	8.350	6.000	62%	61%	57%	60%	62%
Amsterdam	13.950	13.450	16.600	17.500	11.550	63%	61%	56%	61%	63%
Rotterdam	11.900	11.050	12.300	11.800	8.450	65%	63%	58%	62%	62%
Utrecht	5.050	4.950	5.900	5.400	3.850	68%	67%	64%	68%	66%
	uitstroom naar bijstand					percentage uitstroom naar bijstand				
Den Haag	900	800	1.250	750	400	6%	6%	8%	5%	4%
Amsterdam	1.300	1.200	2.350	1.550	750	6%	6%	8%	5%	4%
Rotterdam	1.200	1.250	2.150	1.450	750	6%	7%	10%	8%	5%
Utrecht	300	300	500	350	200	4%	4%	5%	4%	3%

Bron: UWV

TABEL 3.8 NETTO ARBEIDSPARTICIPATIE IN DE G4, 2013-2022, IN PROCENTEN

TERUG >

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Den Haag	62,9	61,3	61,7	61,9	63,0	65,4	66,2	65,4	65,1	67,4
Amsterdam	66,5	66,7	67,2	69,1	68,7	69,4	70,4	69,8	68,8	72,8
Rotterdam	59,3	59,3	59,8	58,9	62,0	64,1	65,0	64,8	65,9	68,2
Utrecht	71,7	70,4	71,2	71,7	71,7	73,7	75,0	74,5	74,8	77,2

Bron: CBS

TABEL 3.9 NETTO ARBEIDSPARTICIPATIE IN DEN HAAG NAAR PERSOONSKENMERKEN, 2013-2022, IN PROCENTEN

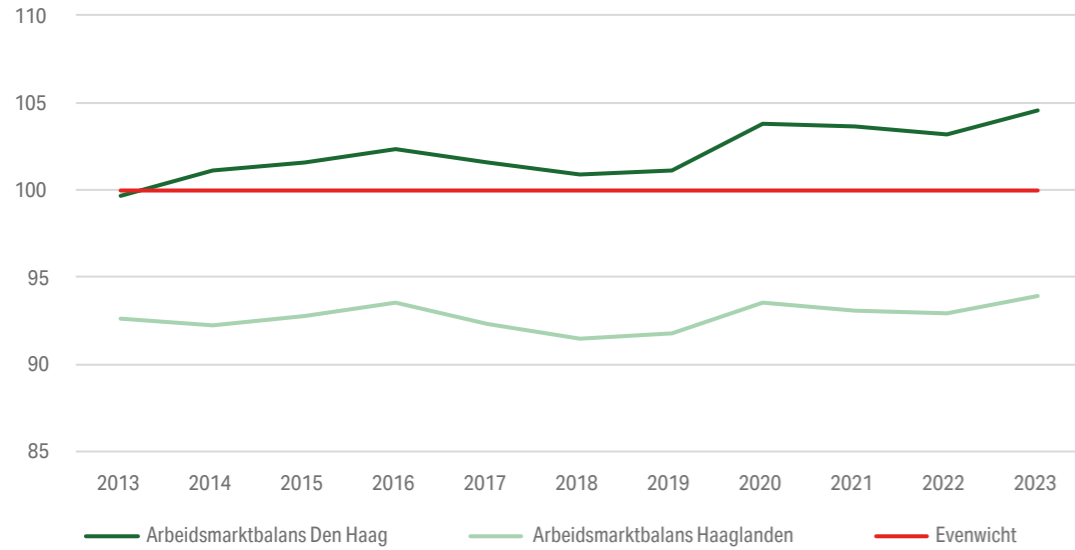
TERUG >

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
totaal personen	62,9	61,3	61,7	61,9	63,0	65,4	66,2	65,4	65,1	67,4
geslacht: mannen	67,7	66,6	66,4	67,3	68,6	69,9	70,6	70,0	68,4	71,3
geslacht: vrouwen	58,1	56,0	57,0	56,6	57,5	61,0	61,9	60,8	61,9	63,5
leeftijd: 15 tot 25 jaar	57,6	54,9	58,5	56,9	58,3	58,4	62,1	57,9	59,4	64,1
leeftijd: 25 tot 45 jaar	76,8	74,7	74,4	74,3	75,7	79,7	80,0	79,3	79,2	81,4
leeftijd: 45 tot 75 jaar	51,2	50,7	51,0	52,3	53,4	55,3	55,6	56,1	55,0	56,2
onderwijsniveau: laag onderwijs	45,1	43,4	41,9	42,3	43,1	46,3	48,0	45,1	44,2	47,2
onderwijsniveau: middelbaar onderwijs	63,9	63,1	62,7	63,0	64,5	67,7	67,9	64,4	65,8	68,5
onderwijsniveau: hoog onderwijs	79,2	76,0	77,8	78,3	78,7	78,1	78,8	80,1	80,5	80,7

Bron: CBS

FIGUUR 3.1 ARBEIDSMARKTBALANS, IN DEN HAAG EN HAAGLANDEN, 2013-2023, BANEN PER 100 WERKENDEN EN WERKLOZEN

TERUG >

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden en CBS, bewerking SEPO

TABEL 3.10 LEEFTIJDOPBOUW WERKNEMERS NAAR SECTOR PER 31 DECEMBER 2022

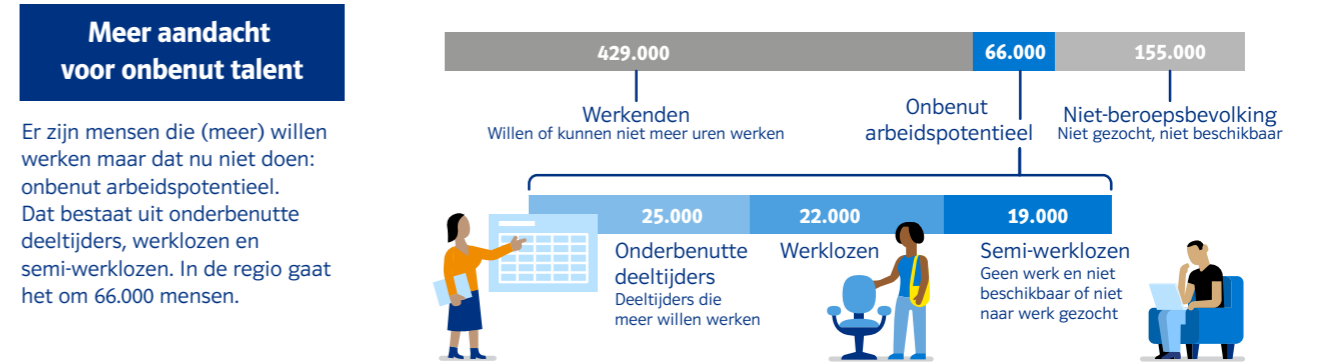
TERUG >

Haaglanden	50 tot 60 jaar	60 tot 75 jaar	50-plus	aandeel 50-plus
openbaar bestuur	11.200	6.000	17.300	42%
zorg en welzijn	11.100	6.100	17.200	34%
onderwijs	5.400	3.000	8.300	31%
industrie	4.300	1.900	6.100	32%
spec. zakelijke diensten	4.200	1.800	6.000	22%
detailhandel	3.700	1.900	5.600	16%
uitzendbureaus	3.600	1.700	5.300	17%
ov. zakelijke diensten	3.500	1.600	5.100	36%
transport	3.300	1.800	5.100	37%
groothandel	3.300	1.400	4.600	29%
financiële dienst	2.600	900	3.500	31%
ict	2.300	700	3.000	20%
overige diensten	1.900	1.000	2.900	27%
bouw	1.900	800	2.800	31%
horeca	1.700	700	2.400	13%
landbouw	1.400	800	2.200	33%
onbekend	1.200	700	1.900	33%
totaal	66.400	32.700	99.100	28%

Bron: UWV

FIGUUR 3.2 ONDER- EN ONBENUT ARBEIDSPOTENTIEEL IN HAAGLANDEN, 2022

TERUG >

Bron: https://www.werk.nl/imagesdxa/rib_2023_haaglanden_infographic_tcm95-453289.pdf

TABEL 3.11 PENDEL VAN EN NAAR DEN HAAG, BEGIN 2023

TERUG >

	2021		2022	
	werken in dezelfde stad	werken elders	werken in dezelfde stad	werken elders
wonen in				
Den Haag	53%	47%	54%	46%
Amsterdam	68%	32%	69%	31%
Rotterdam	54%	46%	55%	45%
Utrecht	51%	49%	51%	49%
werken in				
Den Haag	43%	57%	44%	56%
Amsterdam	43%	57%	44%	56%
Rotterdam	40%	60%	41%	59%
Utrecht	32%	68%	31%	69%

Bron: CBS

TABEL 3.12 PERCENTAGE HUISHOUDENS MET EEN LANGDURIG LAAG INKOMEN (TENMINSTE 1 JAAR) G4, 2013-2022, IN PROCENTEN

TERUG >

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022*
Den Haag	15,3	14,6	13,9	13,7	13,3	13,1	12,4	11,4	10,8	8,1
Amsterdam	16,5	15,8	14,8	14	13,6	13,4	12,7	11,7	11,1	6,1
Rotterdam	17,1	16,3	15,4	15	14,8	14,5	13,7	12,7	12,1	8,7
Utrecht	11,5	10,8	10,1	9,9	9,9	9,7	9,2	8,3	7,7	5,7

Bron: CBS, *voorlopige cijfers

TABEL 3.13 PERCENTAGE HUISHOUDENS MET EEN LANGDURIG LAAG INKOMEN (TENMINSTE 1 JAAR) DEN HAAG, NAAR ACHTERGROND, 2013-2022, IN PROCENTEN

[TERUG >](#)

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022*
particuliere huishoudens	15,3	14,6	13,9	13,7	13,3	13,1	12,4	11,4	10,8	8,1
hoofdkostwinner: tot 25 jaar	29,5	29,2	28,2	27,8	26,4	22,4	19,9	18,2	15,9	15,2
hoofdkostwinner: 25 tot 45 jaar	16,6	15,8	15,6	15,0	14,1	13,7	12,5	11,1	10,2	7,5
hoofdkostwinner: 45 tot 65 jaar	16,7	16,3	16,3	16,6	16,3	16,3	15,6	14,8	14,2	10,4
hoofdkostwinner: 65 jaar of ouder	8,4	7,4	5,0	4,9	5,0	5,6	5,9	5,6	5,4	4,2
bron: inkomen als werknemer	5,1	4,7	4,0	3,5	3,3	3,3	3,0	2,6	2,3	2,0
bron: inkomen als zelfstandige (totaal)	20,4	18,3	17,2	14,8	13,0	12,3	11,1	9,6	9,6	12,6

Bron: CBS, *voorlopige cijfers

TABEL 3.14 AANTAL PERSONEN MET EEN BIJSTANDSUITKERING, G4, 2014-2023

[TERUG >](#)

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Den Haag	21.500	23.010	24.000	24.250	23.400	22.040	20.840	21.510	20.090	19.260
Amsterdam	37.080	37.770	36.950	37.270	36.550	35.240	33.740	35.380	32.870	30.990
Rotterdam	35.320	36.540	36.560	36.370	34.570	32.130	30.690	33.050	31.110	30.060
Utrecht	8.470	8.980	9.270	9.600	9.290	8.980	8.690	9.020	8.530	8.570

Bron: CBS

INTERMEZZO 1

FIGUUR I1.3: INKOMEN EN WERKSTATUS MEEST BEPALEND VOOR BREDE WELVAART

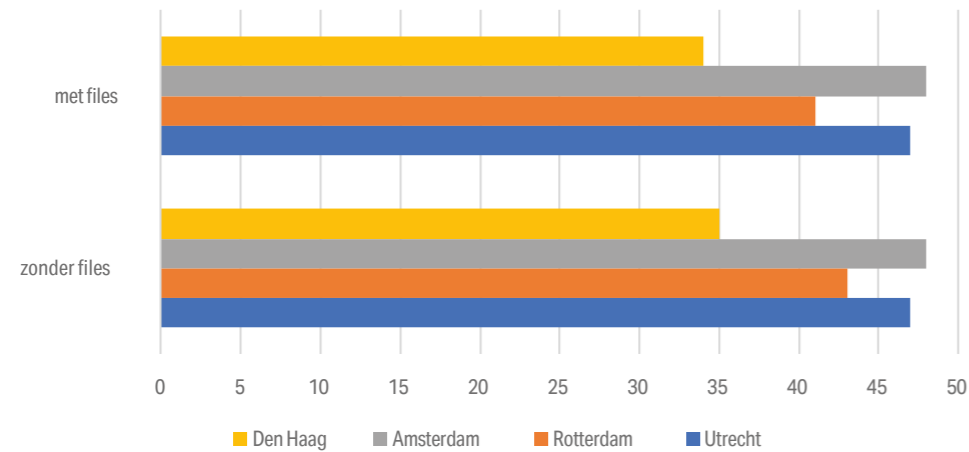
[TERUG >](#)

Bron: Raboresearch (2022)

ATTRACTIEVE STAD

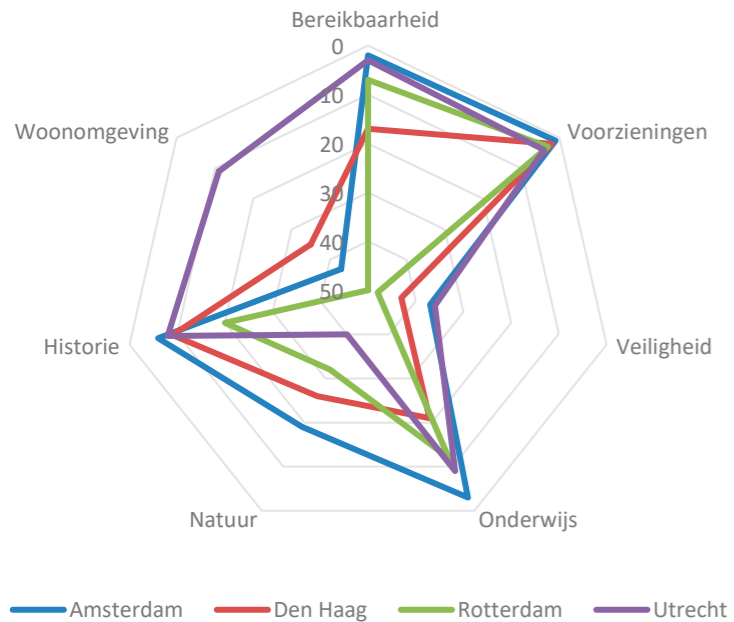
FIGUUR 4.1 BEREIKBAARHEID VAN BANEN BINNEN ACCEPTABELE REISTIJD IN DE G4, RANGORDE VAN 1, SLECHTST BEREIKBAAR TOT 50, BEST BEREIKBAAR, 2022

Bron: Atlas voor Gemeenten, bewerking gemeente Den Haag (Denhaag.incijfers.nl)

TERUG >

FIGUUR 4.2 WOONAANTREKKELIJKHEIDSINDEX 2022

Bron: Atlas voor Gemeenten, bewerking gemeente Den Haag (Denhaag.incijfers.nl)

TERUG >

TABEL 4.1 BEVOLKINGSONTWIKKELING DEN HAAG 2018-2022, PER 1 JANUARI

TERUG >

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
saldo	5.920	5.130	4.890	7.680	5.270	8.010	2.480	5.100	9.420
geboortesaldo	2.820	2.510	2.540	2.430	2.330	2.340	1.590	1.540	1.090
migratiesaldo	3.280	2.860	2.470	5.360	3.290	5.700	970	3.610	8.400
uit andere gemeente	-610	-1.120	-1.250	-1.150	-2.750	-3.680	-2.970	-4.990	-4.040
uit buitenland	3.880	3.980	3.720	6.520	6.040	9.380	3.950	8.590	12.440

Bron: CBS

TABEL 4.2 WONINGVOORRAAD IN GEMEENTE DEN HAAG 2018-2022

TERUG >

	2018	2019	2020	2021	2022	2022-2018
totaal aantal woningen	251.337	253.494	256.170	259.419	262.527	4,5%
koopwoningen	44,7%	44,5%	44,1%	43,5%	43,3%	-3,1%
particuliere huurwoningen	21,7%	23,1%	23,5%	24,7%	25,1%	15,7%
corporatiewoningen	31,9%	31,6%	31,4%	31,1%	31,0%	-2,8%
eigendom nog niet bepaald	1,7%	0,8%	0,9%	0,8%	0,6%	-64,7%

Bron: Denhaag.incijfers.nl

TABEL 4.3 GEMIDDELDE WONINGBEZETTING IN DEN HAAG 2018-2023

TERUG >

	2018	2019	2020	2021	2022	2023
gemiddelde woningbezetting	2,08	2,08	2,08	2,06	2,07	2,08

Bron: Denhaag.incijfers.nl

TABEL 4.4 KENGETALLEN VERHURINGEN IN DE CORPORATIESECTOR IN DEN HAAG 2018-2022

TERUG >

	2018	2019	2020	2021	2022
kansrijke woningzoekenden	57.224	52.396	57.005	61.065	56.682
verhuringen	4.293	4.113	3.917	4.924	4.289
kans op een woning	7,5%	7,8%	6,9%	8,1%	7,6%

Bron: <https://www.explica.nl/downloads/svh/rapport-Explica-2023-07-SVH-Den-Haag.pdf>

TABEL 4.5 AANTAL TOERISTISCHE BEZOEKEN EN BEZOEKERS AAN STEDEN 2018-2022 (X1.000)

TERUG >

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	22-21	22-19
bezoeken								
Den Haag	9.032	12.659	9.571	6.261	6.819	8.324	22%	-13%
Amsterdam	17.031	17.824	16.960	9.680	9.575	14.266	49%	-16%
Rotterdam	13.542	14.816	12.398	7.439	8.289	11.453	38%	-8%
Utrecht	10.943	13.450	10.361	7.531	6.747	9.276	37%	-10%
bezoekers								
Den Haag	2.615	3.454	3.171	2.115	1.979	2.457	24%	-23%
Amsterdam	4.496	4.471	4.381	2.563	2.388	3.319	39%	-24%
Rotterdam	3.296	3.279	3.036	1.919	1.878	2.502	33%	-18%
Utrecht	3.206	3.326	2.957	2.101	1.853	2.672	44%	-10%

Bron: CBS

TABEL 4.6 GEMIDDELDE BESTEDINGEN TOERISTISCH BEZOEK 2018-2022

TERUG >

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	22-21	22-19
Den Haag	€ 47,30	€ 49,50	€ 50,20	€ 41,70	€ 53,90	€ 56,30	4%	12%
Amsterdam	€ 50,10	€ 58,80	€ 55,60	€ 57,10	€ 60,80	€ 69,50	14%	25%
Rotterdam	€ 52,10	€ 54,30	€ 59,40	€ 54,10	€ 52,60	€ 58,40	11%	-2%
Utrecht	€ 48,20	€ 51,90	€ 57,00	€ 56,90	€ 58,70	€ 63,20	8%	11%

Bron: CBS

TABEL 4.7 ZAKELIJKE OVERNACHTINGEN IN DE VIER GROTE STEDEN 2018-2022

TERUG >

	2018	2019	2020	2021	2022	2022-2021	2022-2019
Den Haag	750	770	250	230	570	148%	-26%
Amsterdam	5.530	5.820	1.270	1.050	3.200	205%	-45%
Rotterdam	960	980	380	410	900	120%	-8%
Utrecht	410	430	160	140	380	171%	-12%

Bron: CBS

TABEL 4.8 KENGETALLEN CONGRESSEN IN DEN HAAG 2018-2023

TERUG >

	2018	2019	2020	2021	2022	2023
aantal congressen	126	113	18	17	85	78
gemiddeld aantal deelnemers	383	425	437	173	290	316
gemiddelde duur	4,1	5,0	4,2	3,9	3,5	4,0
deelnemersdagen	195.059	213.923	31.750	9240	75.606	95.394

Bron: DSO/Economie

VAN TOMATENPLUKKERS TOT EXPATS: DE BATEN EN LASTEN VAN ARBEIDSMIGRANTEN IN DEN HAAG

PAUL DE BEER

In 2023 betraden zeventuizend nieuwkomers de arbeidsmarkt in Den Haag. Het merendeel van hen werd tewerkgesteld op een flexibel contract, bijvoorbeeld als uitzendkracht, in sectoren als de detailhandel, distributie en horeca. De helft van hen verdiende minder dan € 14,40 per uur, dat is minder dan 125 procent van het minimumloon.

Over wie gaat het hier? Hebben we het over arbeidsmigranten uit landen als Polen, Roemenië en Bulgarije? Over Oekraïense vluchtelingen? Of over zogenaamde ‘derdelanders’ uit landen als Belarus en Bosnië-Herzegovina, die via detachingsconstructies vanuit Oost-Europa aan bedrijven in Nederland worden ‘uitgeleend’? Nee, het gaat om jonge Hagenaars die hun opleiding hebben afgerond en nu voor het eerst in een baan aan de slag gaan om in hun kosten van levensonderhoud te voorzien. Er zijn opvallende parallellen tussen arbeidsmigranten en werkende jongeren. Beide groepen hebben overwegend een tijdelijk contract, zijn geconcentreerd in bepaalde sectoren en verdienen niet veel meer dan het minimumloon. Toch is er een wereld van verschil tussen de wijze waarop de samenleving aankijkt tegen arbeidsmigranten en tegen werkende jongeren. Arbeidsmigratie is een zeer omstreven fenomeen. Vanuit het bedrijfsleven valt regelmatig te beluisteren dat we (meer) arbeidsmigranten nodig hebben om de economie draaiende te houden. Maar een meerderheid van de bevolking ziet – gezien ook de uitslag van de Tweede Kamerverkiezingen – arbeidsmigratie eerder als een bedreiging en wil deze graag een halt toeroepen. Discussie over werkende jongeren is er echter nauwelijks, behalve dat er nu en dan zorgen worden geuit over het feit dat velen langdurig zijn aangewezen op onzeker en laagbetaald werk.

Vanuit het bedrijfsleven gezien zijn werkende jongeren en arbeidsmigranten in hoge mate uitwisselbaar. Waar het grote aantal jongeren dat in de naoorlogse decennia de arbeidsmarkt betrad een belangrijke motor vormde voor

economische groei, droogt die vijver langzaam op. Het geboortecijfer ligt al jarenlang onder het zogenaamde vervangingsniveau, waarbij het aantal geboorten in evenwicht is met het aantal overledenen. In de nabije toekomst zal het aantal jongeren dat de arbeidsmarkt betreedt, niet meer voldoende zijn om alle oudere werknemers die met pensioen gaan te vervangen. Dat we dit punt niet al bereikt hebben, komt doordat de AOW-leeftijd de afgelopen tien jaar met twee jaar is verhoogd. Maar ondanks de voorziene verdere verhoging van de AOW-leeftijd – die gekoppeld is aan de levensverwachting – zal de beroepsbevolking de komende twee decennia naar verwachting niet meer groeien. Om in de groeiende vraag naar personeel te voorzien – noodzakelijk om de economische groei op peil te houden – moet het bedrijfsleven in toenemende mate een beroep doen op arbeidskrachten die ‘van elders’, dat wil zeggen van buiten Nederland, komen.

Voor het bedrijfsleven zijn Nederlandse en buitenlandse werknemers dan misschien grotendeels uitwisselbaar, voor de bevolking – en de samenleving in bredere zin – geldt dat allerminst. Het belangrijkste verschil tussen arbeidsmigranten en werkende jongeren is natuurlijk dat werkende jongeren zich al hier bevonden toen zij aan het werk gingen, terwijl arbeidsmigranten van elders komen. De komst van arbeidsmigranten betekent per definitie dat de bevolking groeit, terwijl dit niet het geval is als schoolverlaters aan het werk gaan. Dit plaatst allereerst de bijdrage van arbeidsmigranten aan de economie in een ander daglicht dan die van werkende jongeren. Als de economie dankzij de komst van arbeidsmigranten extra groeit, moet die groei met een groter aantal mensen worden gedeeld. De welvaart per hoofd van de bevolking groeit dan ook veel minder sterk dan de economie. Het is zelfs mogelijk dat de welvaart per hoofd van de bevolking daalt als gevolg van de komst van arbeidsmigranten. Dat klinkt tegenstrijdig. De werkgever heeft baat bij arbeidsmigratie omdat het hem in staat stelt vacatures te

vervullen waarvoor in Nederland te weinig arbeidskrachten beschikbaar zijn. De arbeidsmigrant profiteert zelf omdat deze in Nederland meer gaat verdienen dan in het land van herkomst. En de Nederlandse bevolking profiteert van de beschikbaarheid van goedkopere tomaten, caffè lattes of pakjesbezorging dankzij het werk van de arbeidsmigranten. Hoe kan de welvaart dan toch dalen?

Dat kan zo zijn als we de arbeidsmigrant beschouwen als lid van de Nederlandse bevolking. Als de economie door de komst van arbeidsmigranten minder sterk groeit dan de bevolking, daalt het gemiddelde inkomen per hoofd van de bevolking – inclusief de arbeidsmigranten. Dit is het geval als de arbeidsmigrant wordt ingezet voor laagwaardige activiteiten, die relatief weinig toevoegen aan ons bruto binnenlands product (bbp). De zittende bevolking kan daarvan weliswaar profiteren. Maar als we ook de welvaart van de arbeidsmigrant meetellen, wordt het effect op de gemiddelde welvaart in Nederland negatief.

Is het terecht om de arbeidsmigrant mee te tellen, te meer daar deze er zelf ook in inkomen op vooruitgaat? Op korte termijn lijkt het inderdaad niet onredelijk om alleen naar de welvaartswinst voor de gevestigde bevolking te kijken. Maar laten we eens aannemen dat in de toekomst honderdduizenden arbeidsmigranten naar Nederland komen om hier laagproductief werk te gaan doen. Is het dan nog steeds redelijk om te stellen dat de welvaart van de Nederlandse bevolking is gestegen, terwijl honderdduizenden ingezetenen van een laag inkomen moeten rondkomen, waardoor de gemiddelde welvaart in Nederland, inclusief deze extra arbeidsmigranten, is gedaald? Dit zou op hetzelfde neerkomen als dat we nu, bij het berekenen van de gemiddelde welvaart van de Nederlandse bevolking, de vijf miljoen inwoners met een migratieachtergrond buiten beschouwing zouden laten! Hoewel arbeidsmigranten bijdragen aan economische groei, verhogen zij dus niet per se het welvaartsniveau. Dat is alleen het geval als zij werk doen waarin zij meer produceren dan wat nu het gemiddelde welvaartsniveau per hoofd van de bevolking is. Het grootste deel van de huidige arbeidsmigranten doet echter laagwaardig werk. Zo verdient de helft van de arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa minder dan 125 procent van het minimumloon. Hun komst heeft dus het gemiddelde welvaartsniveau in Nederland verlaagd! Om het gemiddelde welvaartsniveau te verhogen moet een arbeidsmigrant ten minste 85 procent meer verdienen dan

het minimumloon, oftewel minimaal zo'n € 19 per uur. Dezelfde redenering geldt niet voor jonge ingezetenen die de arbeidsmarkt betreden. Zij behoren immers al tot de Nederlandse bevolking. Als zij productieve arbeid gaan verrichten leidt dit per definitie tot een hoger gemiddeld welvaartsniveau.

Zelfs als arbeidsmigranten het gemiddelde welvaartsniveau per hoofd van de bevolking wel verhogen doordat zij werk doen met een relatief hoge productiviteit, is de Nederlandse samenleving hierdoor niet per definitie beter af. Allereerst is het de vraag wie van die welvaartsgroei profiteren. Alle economische analyses wijzen uit, dat dit vooral de werkgever en de migrant zelf zijn. De opbrengst voor de zittende bevolking is doorgaans klein. En van die zittende bevolking zijn het vooral de hoger opgeleiden en hogere-inkomensgroepen die baat hebben bij arbeidsmigranten. Ofwel profiteren zij van de goedkope diensten van arbeidsmigranten, ofwel stijgt hun eigen productiviteit – en daarmee ook hun loon – als hun kennis en vaardigheden complementair zijn met die van gespecialiseerde arbeidsmigranten (complementariteit). Laagopgeleiden en lagere-inkomensgroepen ondervinden juist vaker nadeel als arbeidsmigranten de arbeidsvoorwaarden aan de 'onderkant' van de arbeidsmarkt onder druk zetten.

Belangrijker nog zijn de bredere maatschappelijke gevolgen van de komst van arbeidsmigranten. Die gevolgen hebben allereerst weer te maken met de groei van de bevolking waartoe arbeidsmigratie per definitie leidt. In een dichtbevolkt land als Nederland vergroot bevolkingsaanwas de druk op de toch al schaarse ruimte. Dit manifesteert zich het duidelijkst op de woningmarkt. Het tekort aan betaalbare woningen, dat al als een van de grootste maatschappelijke problemen geldt, wordt door de komst van arbeidsmigranten nog nijpender. Nu is wel het 'voordeel' dat veel arbeidsmigranten een woning met elkaar delen. Het aantal woningen dat extra nodig is om arbeidsmigranten te huisvesten, is daardoor aanzienlijk kleiner dan het aantal arbeidsmigranten. Dit 'voordeel' heeft echter ook grote nadelen. De huisvesting van arbeidsmigranten voldoet vaak niet aan minimale normen. Zes of meer arbeidsmigranten in een kleine woning zijn geen uitzondering. Soms moeten arbeidsmigranten zelfs een bed delen, als de een in dagdienst en

de ander in nachtdienst werkt. Dit is niet alleen nadelig voor de arbeidsmigranten zelf. Het kan ook gemakkelijk leiden tot overlast voor omwonenden, als de migranten vaak op straat 'rondhangen' om hun krappe behuizing te ontvluchten. En het kan onveilige situaties opleveren. Zo konden arbeidsmigranten tijdens de coronapandemie in hun woning vaak geen afstand tot elkaar houden om de verspreiding van het virus tegen te gaan. Aangezien de huisvesting van veel arbeidsmigranten wordt geregeld door het uitzendbureau dat hen uitleent, kunnen zij gemakkelijk op straat terecht komen als hun werk stopt. Dat het aantal daklozen in Nederland in 2023 is toegenomen, komt dan ook waarschijnlijk doordat het aantal dakloze arbeidsmigranten is gegroeid.

Op regionaal en lokaal niveau kan er een belangentegenstelling zijn als arbeidsmigranten in een andere gemeente werken dan waar zij wonen. Zo wonen de meeste arbeidsmigranten die in de kassen in het Westland werken, zelf niet in het Westland, maar onder meer in Den Haag. De 'lusten' zijn dan voor de werkgevers in het Westland, maar de 'lasten' voor de inwoners van Den Haag. Volgens de gemeente Westland wonen er van de 12.000 tot 16.000 arbeidsmigranten in het Westland (afhankelijk van het seizoen) ongeveer 4.500 binnen de gemeentegrenzen¹.

Toch moet dit probleem wel in proportie worden gezien. Allereerst zijn er ook ruim 11.000 inwoners van het Westland die in Den Haag werken. Er wonen dus iets meer Haagse werknemers in het Westland dan Westlandse werknemers in Den Haag. Bovendien telt Den Haag in totaal meer dan honderdduizend werkende inwoners die in het buitenland geboren zijn (dit zijn dus niet allemaal arbeidsmigranten, maar ook andere migranten). Van hen werkt dus minder dan een op de tien in het Westland.

Den Haag gaat er graag prat op het wereldwijde centrum van vrede en recht te zijn met veel internationale organisaties. De gemeente telt dan ook veel 'expats' die tot de beter betaalden behoren. Zij leveren wel een positieve bijdrage aan het gemiddelde welvaartsniveau in de stad. Simpel gezegd: hoe meer expats, hoe welvarender Den Haag is. Maar dat betekent nog niet zonder meer dat zij een aanwinst zijn voor de gemeente en haar inwoners. Ook voor deze arbeidsmigranten geldt dat in de eerste plaats hun werkgever en

zijzelf baat hebben bij hun komst naar Den Haag. Terwijl de 'gemiddelde' inwoner van Den Haag nog kan profiteren van 'gratis' pakjesbezorging of betaalbare horeca door laagbetaalde arbeidsmigranten, is dit ogenschijnlijk niet het geval bij de komst van buitenlandse diplomaten en juristen. Vooral de midden- en hogere-inkomensgroepen ondervinden het nadeel dat deze goedverdienende buitenlandse werknemers de huizenprijzen in het midden en hogere segment opdrijven. En in dit geval staat tegenover één arbeidsmigrant en diens gezinsleden ook één extra woning die wordt bezet.

Tegelijkertijd moet ook dit weer in de juiste proporties worden gezien. Bij internationale organisaties in Den Haag werken zo'n 12.000 buitenlandse werknemers². Als zij allen in Den Haag zouden wonen (wat niet waarschijnlijk is), zouden zij (en hun gezinsleden) minder dan een op de twintig woningen in Den Haag bezetten.

De gevestigde inwoners van Den Haag kunnen wel indirect baat hebben bij deze arbeidsmigranten door uitstralingseffecten. De internationale instellingen in Den Haag hebben ook 8.000 Nederlandse werknemers in dienst. En de consumptieve bestedingen van hun buitenlandse personeel stimuleren branches als de horeca, cultuur en detailhandel, waar ook weer Nederlandse werknemers van kunnen profiteren. Dit aantal wordt op ruim 3.000 voltijdbanen in Den Haag geschat³.

De keerzijde hiervan is dat expats, maar overigens ook laagbetaalde arbeidsmigranten, vaak vooral in eigen kring verkeren en niet integreren in de Nederlandse samenleving. Dat is niet bevorderlijk voor de sociale cohesie in de buurten waar zij wonen.

Om een evenwichtig oordeel te vormen over de voor- en nadelen van meer (of minder) arbeidsmigranten moeten alle directe en indirecte effecten, niet alleen de economische maar ook de bredere maatschappelijke, tegen elkaar worden afgewogen. Daarbij gaat het niet alleen om de huidige effecten, maar ook om de toekomstige. Zo is de komst van arbeidsmigranten ook van invloed op de toekomstige economische structuur. Bedrijfstakken die in hoge mate afhankelijk zijn van buitenlandse arbeidskrachten kunnen alleen groeien – of zelfs overleven – als er voldoende arbeidsmigranten beschikbaar zijn. Als arbeidsmigranten zich permanent in Nederland vestigen, zal dit veelal betekenen

¹ <https://www.gemeentewestland.nl/aanvragen-en-regelen/ondernemen-en-arbeidsmigratie/arbeidsmigratie/huisvesting-arbeidsmigranten>

² Decisio (2023), p.35.

³ Idem, p.42.

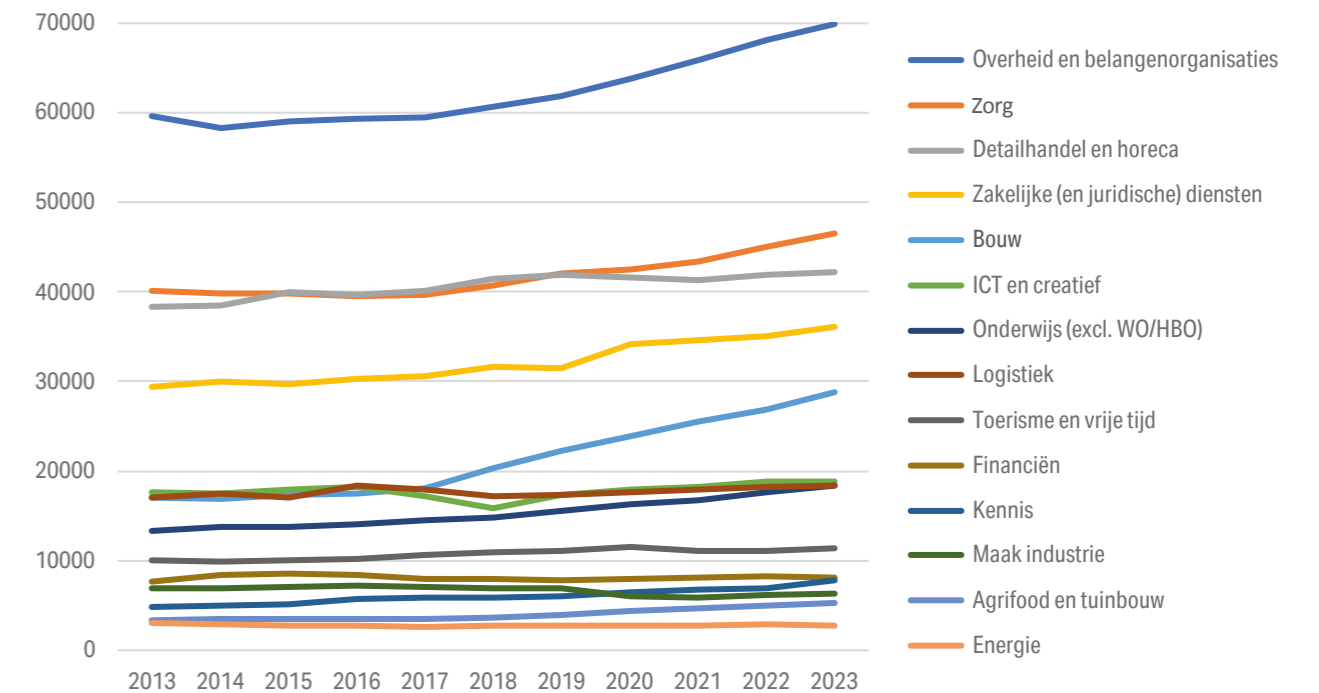
dat zij hier ook een gezin vormen of hun gezin laten overkomen. Dit heeft gevolgen voor het gebruik van publieke voorzieningen, zoals onderwijs. En op langere termijn zullen migranten die zich permanent vestigen, met pensioen gaan en dan bijdragen aan de vergrijzing van de bevolking. Als we al deze mogelijke effecten van arbeidsmigratie in beschouwing nemen, hebben we het feitelijk over de gevolgen van arbeidsmigratie voor de brede welvaart. Er is de laatste jaren brede overeenstemming ontstaan dat beleidskeuzes veel meer moeten worden gebaseerd op de gevolgen voor die brede welvaart, dan op de 'smalle' welvaart zoals die gemeten wordt met het bruto binnenlands product. Arbeidsmigratie zou daar geen uitzondering op moeten zijn. Tegelijkertijd is het lastige dat onder het begrip brede welvaart heel uiteenlopende aspecten samenkomen, die niet simpelweg – zoals het bbp – in één getal kunnen worden uitgedrukt. Er moeten onvermijdelijk subjectieve afwegingen worden gemaakt. Het gebruik van brede welvaart als toetscriterium dwingt beleidsmakers expliciet aan te geven welke afweging zij maken.

Een gemeente kan niet beslissen hoeveel en welke arbeidsmigranten er naar Nederland komen. Maar een gemeente kan daar wel indirect invloed op uitoefenen. Als Den Haag een gemeente met veel internationale instellingen wil blijven – of dit zelfs nog wil versterken – dan is het onvermijdelijk dat de gemeente in de toekomst nog meer arbeidsmigranten zal aantrekken. De positieve en negatieve gevolgen daarvan dienen dan ook nadrukkelijk te worden meegewogen bij de keuze of de gemeente haar status als juridisch centrum van de wereld wil handhaven of versterken. De gevolgen voor en van arbeidsmigratie dienen integraal onderdeel te zijn van beslissingen in welke richting de gemeente zich in de toekomst wil ontwikkelen.

VEERKRACHTIGE STRUCTUUR

[TERUG >](#)

FIGUUR 5.1 ONTWIKKELING VAN BANEN IN DEN HAAG NAAR SECTOR, 2013-2023

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden en CBS, bewerking SEPO

TABEL 5.1 ONTWIKKELING VAN BANEN IN DEN HAAG NAAR SECTOR, 2022 EN 2023

Ontwikkeling banen 2022-2023	2022	2023	groei-krimp absoluut	in %	aandeel
overheid en belangenorg.	68.130	69.810	1.680	2,5%	21,8%
zorg	45.050	46.530	1.490	3,3%	14,5%
detailhandel en horeca	41.900	42.240	350	0,8%	13,2%
zakelijke diensten	35.060	36.070	1.010	2,9%	11,3%
bouw	26.880	28.730	1.840	6,9%	9,0%
ict en creatief	18.790	18.870	80	0,4%	5,9%
onderwijs (excl. hbo/wo)	17.700	18.320	630	3,5%	5,7%
logistiek	18.160	18.310	140	0,8%	5,7%
toerisme en vrije tijd	11.100	11.410	310	2,8%	3,6%
financiën	8.230	8.130	-100	-1,2%	2,5%
kennis (incl. hbo/wo)	6.840	7.770	930	13,6%	2,4%
maakindustrie	6.170	6.260	100	1,6%	2,0%
agrifood en tuinbouw	5.000	5.200	200	4,0%	1,6%
energie	2.820	2.780	-40	-1,3%	0,9%
totaal	311.810	320.430	8.620	2,8%	

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden en CBS, bewerking SEPO

TABEL 5.2 MIDDEN- EN KLEINBEDRIJF (MKB) IN DEN HAAG NAAR GROOTTEKLASSE, 2021-2023

	2021	2023	toename 2021-2023	
			absoluut	%
totaal mkb	134.730	170.380	35.650	26%
wv eensmanszaak	29.280	59.840	30.560	104%
wv 2/99 medewerkers (mkb excl. eensmanszaak)	105.450	110.540	5.090	5%
grootbedrijf	133.360	150.050	16.690	13%
totaal Den Haag	268.090	320.430	52.340	20%

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden en CBS, bewerking SEPO

[TERUG >](#)

TABEL 5.3 AANTAL BANEN NAAR OMVANG VAN HET BEDRIJF IN DEN HAAG, 2013-2023

	2021		2022		2023		21-23
	vestigingen	banen	vestigingen	banen	vestigingen	banen	
eenmanszaak	51.290	51.290	55.100	55.100	59.840	59.840	17%
2-4 werknemers	9.300	23.160	9.240	23.150	9.190	22.930	-1%
5-9 werknemers	2.790	17.730	2.670	16.930	2.660	16.940	-5%
10-19 werknemers	1.400	18.330	1.430	18.720	1.380	18.190	-1%
20-49 werknemers	990	28.670	980	28.970	990	29.580	0%
50-99 werknemers	340	23.220	340	23.100	330	22.910	-3%
totaal mkb	66.110	162.400	69.760	165.970	74.390	170.390	13%
totaal 2-99	14.820	111.110	14.660	110.870	14.550	110.550	-2%

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden en CBS, bewerking SEPO

TABEL 5.4 IMPACTSTARTUPS, NAAR GEMEENTE

	Den Haag	Amsterdam	Rotterdam	Utrecht	Eindhoven	Delft	Leiden
Aantal impactstartups	198	302	129	50	51	85	14
Totaal startups	582	3223	806	714	638	329	147
Percentage	34%	9%	16%	7%	8%	26%	10%

Bron: Dealroom, bewerking gemeente Den Haag

[TERUG >](#)

[TERUG >](#)

[TERUG >](#)

TABEL 5.5 SPECIALISATIES (LOCATIEQUOTIËNT*) START- EN SCALEUPS. BOVEN DE 1 IS GESPECIALISEERD, Q2 2024.

[TERUG >](#)

	Den Haag	Amsterdam	Rotterdam	Utrecht	Eindhoven	Delft	Leiden
Security	2,9	0,7	0,8	1,0	1,0	1,1	0,5
Fintech	1,4	1,4	1,0	0,9	0,6	0,2	0,4
Legal	1,4	1,3	0,6	1,5	0,6	0,6	0,4
Real Estate	1,3	1,0	1,3	0,8	0,9	1,4	0,7
Food	1,2	0,8	0,8	0,8	0,7	0,8	0,5
Education	1,2	1,2	1,2	1,6	0,6	0,6	0,9
Energy	1,2	0,6	1,3	0,8	1,2	2,0	0,5
Wellness and beauty	1,1	1,0	0,5	1,1	1,5	0,3	0,5
IT	1,0	1,1	1,1	1,1	1,0	0,9	0,0
Matching	1,0	1,4	1,1	1,3	0,3	0,2	0,8
Vrije tijd	0,9	1,3	1,1	1,0	0,9	0,4	0,9
Mobility	0,8	0,7	0,9	0,7	1,0	1,6	0,3
Semiconductors	0,8	0,3	0,4	0,4	3,4	3,7	0,7
Engineering	0,7	0,4	0,5	0,7	4,1	3,4	4,3
Health	0,7	0,7	0,6	1,4	1,4	1,2	0,4
Fashion and Lifestyle	0,7	1,0	1,0	0,6	0,7	0,4	1,0
Robotics	0,6	0,4	0,8	0,5	1,4	4,6	0,6
Marketing	2,9	0,7	0,8	1,0	1,0	1,1	1,6

Bron: Dealroom, bewerking gemeente Den Haag

*specialisatie is het % start- en scaleups in sector x in gemeente/ % start- en scaleups in sector x in NL totaal.

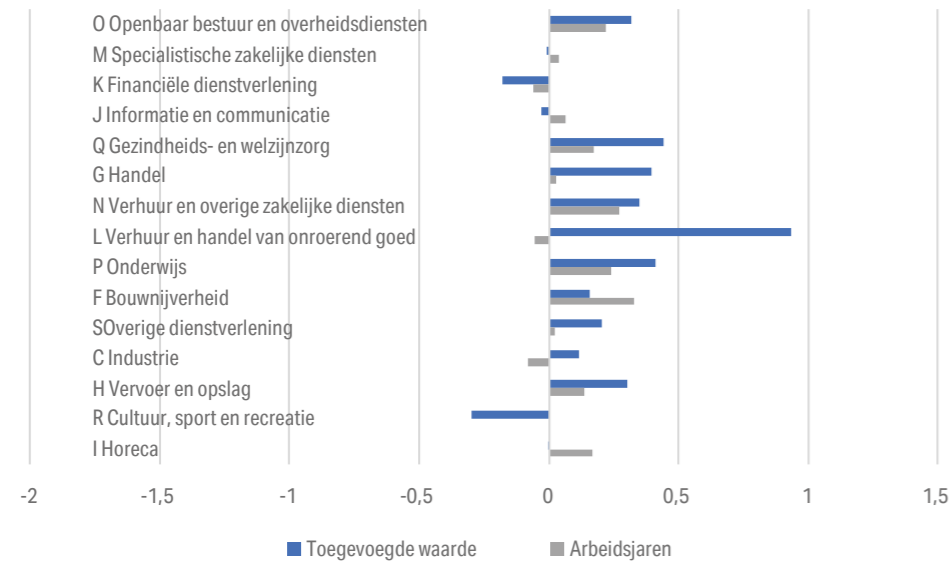
TABEL 5.6 BRUTO TOEGEVOEGD PRODUCT PER SECTOR, 2021

[TERUG >](#)

	COROP DH	2021
in mln euro		
openbaar bestuur en overheidsdiensten	7.636	23,4%
specialistische zakelijke diensten	3.751	11,5%
gezondheids- en verzorgingszorg	3.201	9,8%
verhuur en handel van onroerend goed	2.779	8,5%
handel	2.604	8,0%
financiële dienstverlening	2.535	7,8%
verhuur en overige zakelijke diensten	2.029	6,2%
informatie en communicatie	2.000	6,1%
onderwijs	1.729	5,3%
overige dienstverlening	928	2,8%
bouwnijverheid	880	2,7%
vervoer en opslag	709	2,2%
industrie	579	1,8%
horeca	455	1,4%
cultuur, sport en recreatie	365	1,1%
landbouw, bosbouw en visserij	325	1,0%
delfstoffenwinning	134	0,4%
totaal	32.639	100,0%

Bron: CBS

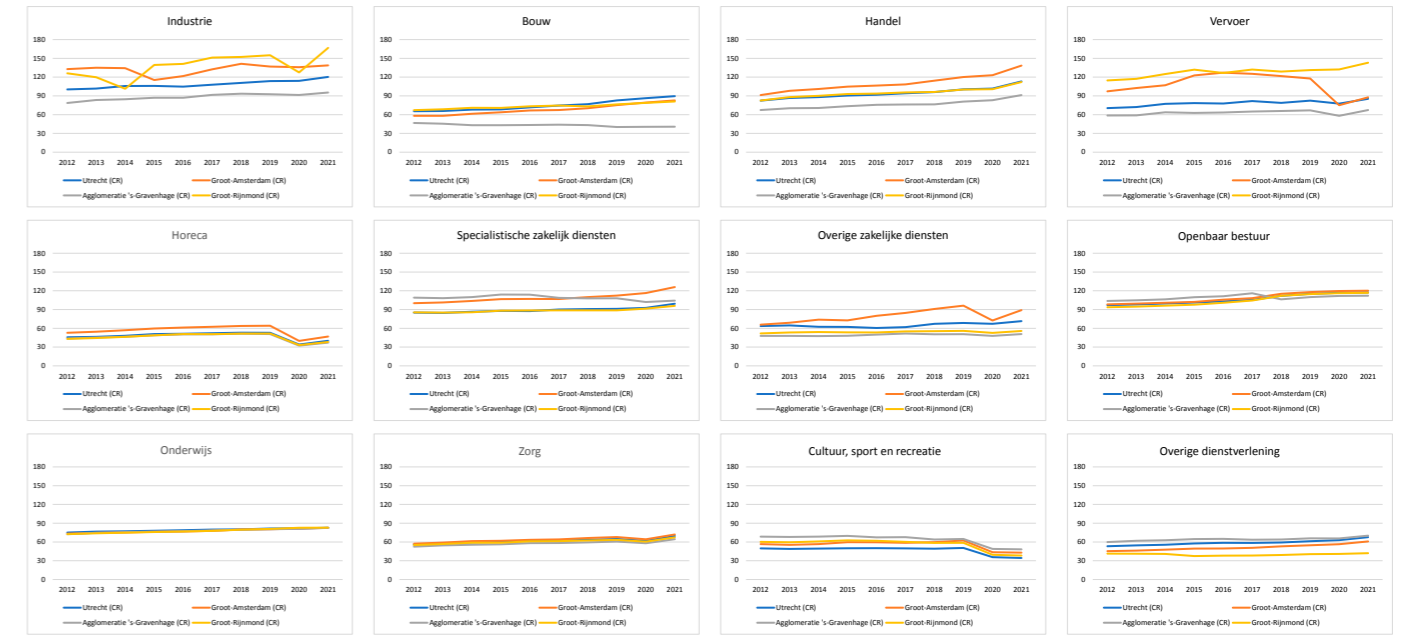
FIGUUR 5.2 PROCENTUELE VERANDERING IN BRUTO TOEGEVOEGDE WAARDEN EN ARBEIDSJAREN 2012-2021, IN AGGLOMERATIE 'S GRAVENHAGE EXCLUSIEF ZOETERMEER

Bron: CBS

[TERUG >](#)

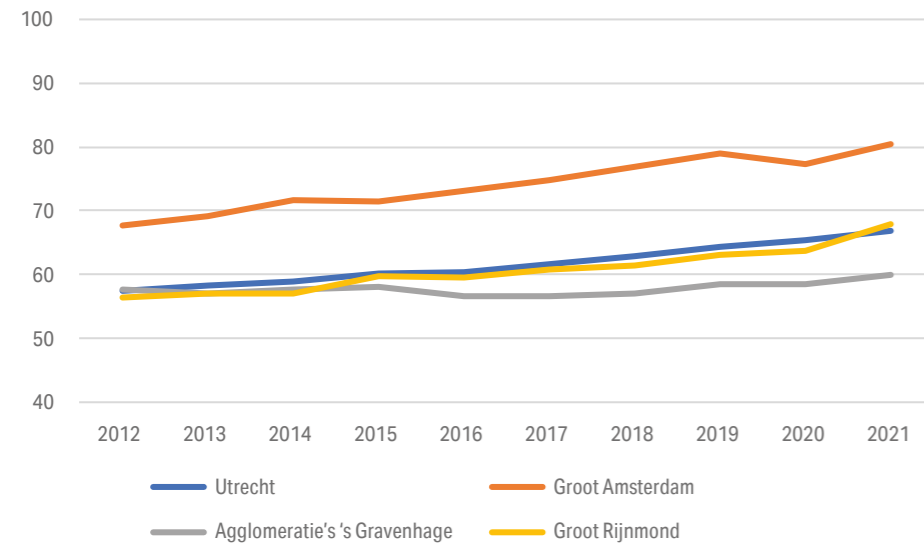
FIGUUR 5.3 ARBEIDSPRODUCTIVITEIT (BRUTO TOEGEVOEGD PRODUCT/ ARBEIDSJAREN) PER SECTOR IN DE VIER GROTE STEDEN (COROP-INDELING), 2012-2021

Bron: CBS

[TERUG >](#)

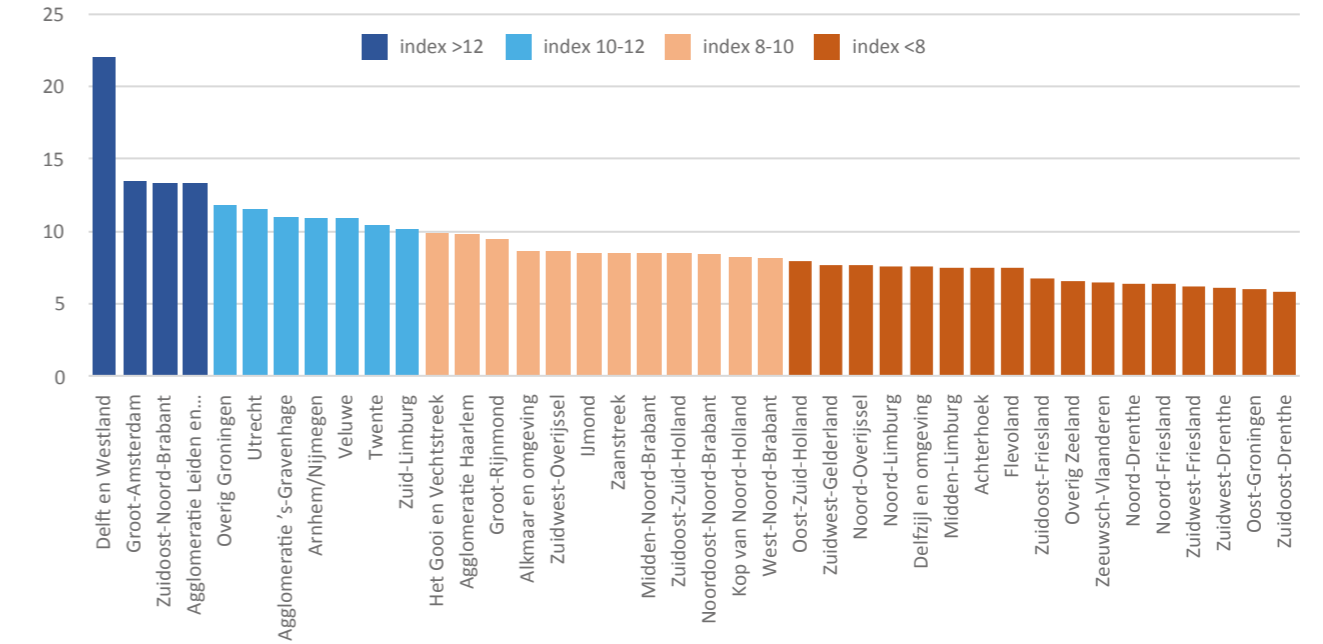
FIGUUR 5.3 ARBEIDSPRODUCTIVITEIT, IN DE VIER GROTE STEDEN (COROP-INDELING), 2012-2021

Bron: CBS

[TERUG >](#)

FIGUUR 5.4 ENTREPRENEURIAL ECOSYSTEM INDEX 2023, LANDELIJK GEMIDDELDE =10.

Bron: Birch (2023): Entrepreneurial Ecosystem Index 2023

[TERUG >](#)

TABEL 5.7 ENTREPRENEURIAL ECOSYSTEM INDEX 2023, NAAR ELEMENTEN

TERUG >

	rangorde	Leiderschap	Netwerken	Financiering	Kennis	Talent	Diensten	Institutes	Infrastructuur	Vraag	Cultuur
Delft en Westland	1	5,97	6,09	1,03	2,52	1,04	1,03	1,00	1,18	1,17	1,03
Groot-Amsterdam	2	1,33	1,37	1,54	1,13	1,30	1,19	0,97	1,15	1,87	1,64
Zuidoost-Noord-Brabant	3	1,66	1,96	0,95	2,64	1,05	0,96	1,00	0,91	1,18	0,95
Agglomeratie Leiden en Bollenstreek	4	2,75	1,84	1,03	1,57	1,08	1,09	1,00	1,19	0,81	0,90
Overig Groningen	5	2,11	1,82	0,76	1,05	1,05	0,97	1,01	1,15	1,00	0,90
Utrecht	6	1,26	1,36	1,01	0,98	1,26	1,20	0,96	1,14	1,22	1,10
Agglomeratie 's-Gravenhage	7	0,97	1,61	1,03	0,71	1,13	1,05	1,00	1,14	0,97	1,37
Arnhem/Nijmegen	8	1,37	1,43	0,89	1,03	1,10	1,03	1,03	1,22	0,85	0,94
Veluwe	9	1,19	2,06	0,89	0,93	0,92	0,94	1,03	1,15	0,89	0,88
Twente	10	1,68	1,34	0,79	1,18	0,87	0,82	1,02	1,13	0,82	0,76
Zuid-Limburg	11	1,59	1,46	0,59	0,81	0,94	0,93	1,00	1,24	0,91	0,69
Het Gooi en Vechtstreek	12	0,46	0,46	1,54	0,70	1,16	1,30	0,97	1,18	0,93	1,18
Agglomeratie Haarlem	13	0,30	0,24	1,54	0,66	1,25	1,30	0,97	1,61	0,71	1,19
Groot-Rijnmond	14	0,85	0,67	1,03	0,74	0,99	1,02	1,00	0,89	1,09	1,17
Alkmaar en omgeving	15	0,34	0,22	1,54	0,71	0,94	0,97	0,97	1,23	0,76	0,88
Zuidwest-Overijssel	16	0,50	0,44	0,79	0,93	0,97	0,96	1,02	1,37	0,78	0,80
IJmond	17	0,25	0,18	1,54	0,72	0,91	0,94	0,97	1,34	0,77	0,87
Zaanstreek	18	0,27	0,06	1,54	0,67	0,78	0,94	0,97	1,52	0,68	1,06
Midden-Noord-Brabant	19	0,67	0,48	0,95	0,79	0,92	0,95	1,00	0,89	0,86	0,96
Zuidoost-Zuid-Holland	20	0,44	0,40	1,03	0,76	0,88	0,92	1,00	1,22	0,94	0,88
Noordoost-Noord-Brabant	21	0,47	0,27	0,95	0,87	0,99	0,94	1,00	0,97	0,98	0,94
Kop van Noord-Holland	22	0,34	0,33	1,54	1,02	0,77	0,79	0,97	1,02	0,67	0,80
West-Noord-Brabant	23	0,28	0,29	0,95	0,77	0,92	0,97	1,00	0,98	1,01	0,94
Oost-Zuid-Holland	24	0,33	0,28	1,03	0,64	0,93	0,98	1,00	1,15	0,76	0,88
Zuidwest-Gelderland	25	0,24	0,21	0,89	0,67	0,91	0,93	1,03	1,07	0,88	0,86
Noord-Overijssel	26	0,47	0,26	0,79	0,67	0,86	0,84	1,02	1,01	0,90	0,80
Noord-Limburg	27	0,35	0,15	0,59	1,14	0,80	0,77	1,00	1,11	0,91	0,78
Delfzijl en omgeving	28	0,25	0,74	0,76	0,90	0,63	0,63	1,01	1,25	0,88	0,52
Midden-Limburg	29	0,29	0,09	0,59	1,10	0,92	0,81	1,00	1,10	0,84	0,76
Achterhoek	30	0,38	0,06	0,89	0,79	0,81	0,84	1,03	1,24	0,72	0,73
Flevoland	31	0,54	0,48	0,18	0,80	0,81	0,91	0,97	0,93	0,74	1,10
Zuidoost-Friesland	32	0,34	0,14	0,24	1,05	0,81	0,88	1,03	0,71	0,79	0,73
Overig Zeeland	33	0,28	0,12	0,54	0,59	0,79	0,78	0,99	0,88	0,79	0,80
Zeeuwsch-Vlaanderen	34	0,18	0,32	0,54	0,86	0,67	0,68	0,99	0,57	0,98	0,70
Noord-Drenthe	35	0,26	0,42	0,04	0,57	1,02	0,94	1,03	0,72	0,66	0,70
Noord-Friesland	36	0,29	0,44	0,24	0,54	0,77	0,82	1,03	0,73	0,70	0,80
Zuidwest-Friesland	37	0,36	0,16	0,24	0,69	0,72	0,82	1,03	0,77	0,61	0,80
Zuidwest-Drenthe	38	0,44	0,15	0,04	0,53	0,79	0,82	1,03	0,82	0,74	0,71
Oost-Groningen	39	0,19	0,14	0,76	0,64	0,69	0,68	1,01	0,80	0,55	0,53
Zuidoost-Drenthe	40	0,49	0,20	0,04	0,64	0,65	0,74	1,03	0,76	0,64	0,66

Bron: Birch (2023): Entrepreneurial Ecosystem Index 2023

EXCELLENT ONDERNEMERSCHAP

TERUG >

TABEL 6.1 ONTWIKKELING VAN BANEN IN HET MKB, 2013-2023, INDEX MET 2013=100

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
eenmanszaak	100	108	116	119	127	138	152	165	175	188	204
2-4 werknemers	100	98	95	95	96	96	98	104	106	108	107
5-9 werknemers	100	100	99	104	96	97	99	99	96	95	98
10- 19 werknemers	100	100	102	100	103	104	100	98	98	100	99
20- 49 werknemers	100	99	104	104	105	107	108	108	106	108	110
50- 99 werknemers	100	97	96	97	92	95	104	108	108	108	107
100-199 werknemers	100	100	101	99	101	99	101	101	97	100	103
200-499 werknemers	100	104	102	96	97	105	105	97	100	103	98
500 en meer werknemers	100	98	98	103	101	100	101	109	113	117	122
total	100	100	101	102	103	105	107	111	113	116	120
mkb excl 1 mans zaak	100	99	99	100	99	100	102	104	103	104	105
aandeel eenmanszaken	100	109	109	118	118	127	136	145	155	164	173
eenmanszaak	100	108	116	119	127	138	152	165	175	188	204
micro-ondernemingen (2-9 werknemers)	100	99	97	99	96	96	98	102	102	102	103
middelgrote ondernemingen (10-99 werknemers)	100	99	101	101	100	102	105	105	104	106	106
grootbedrijf	100	100	100	100	101	101	102	104	107	110	113

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden en CBS, bewerking SEPO

TABEL 6.2 AANTAL FAILLISEMENTEN IN DE VIER GROTE STEDEN, 2014-2023

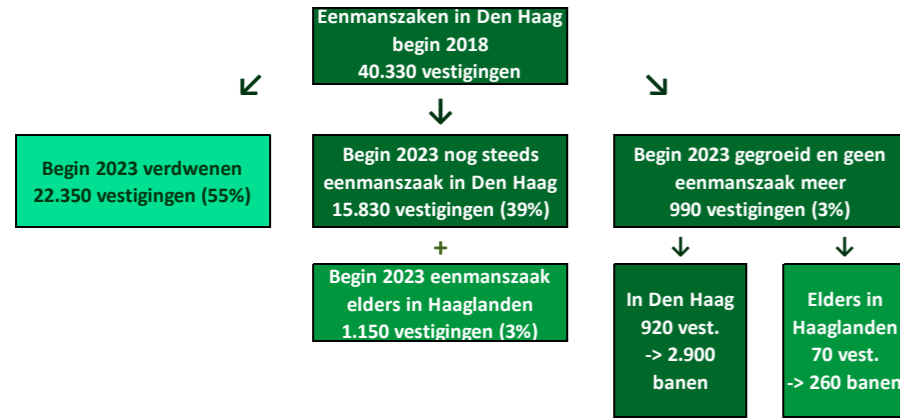
TERUG >

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Den Haag	207	126	147	118	129	134	104	71	88	82
Amsterdam	367	282	329	234	227	242	245	119	169	261
Rotterdam	298	260	236	164	157	189	177	85	116	178
Utrecht	120	125	97	52	69	97	76	38	57	87

Bron: Kamer van Koophandel, 2024

FIGUUR 6.1 MOBILITEIT VAN HAAGSE EENMANZAKEN UIT 2018, SITUATIE BEGIN 2023

TERUG >

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden en CBS, bewerking SEPO

FIGUUR 6.2 ZEVEN DIMENSIES VAN EEN TRANSITIE NAAR EEN NIEUWE ECONOMIE, 2023

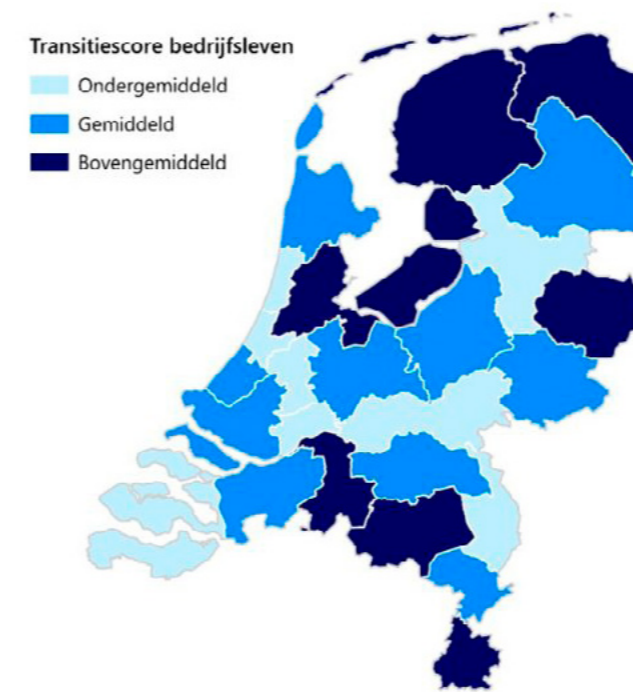
TERUG >

Bron: SEO Economisch onderzoek i.o.v. MVO Nederland

FIGUUR 6.3 REGIONALE TRANSITIE SCORE VAN HET BEDRIJFSLEVEN (NEX-T) EN VERSCHIL NAAR GROOTTEKLASSEN, STAND 2023

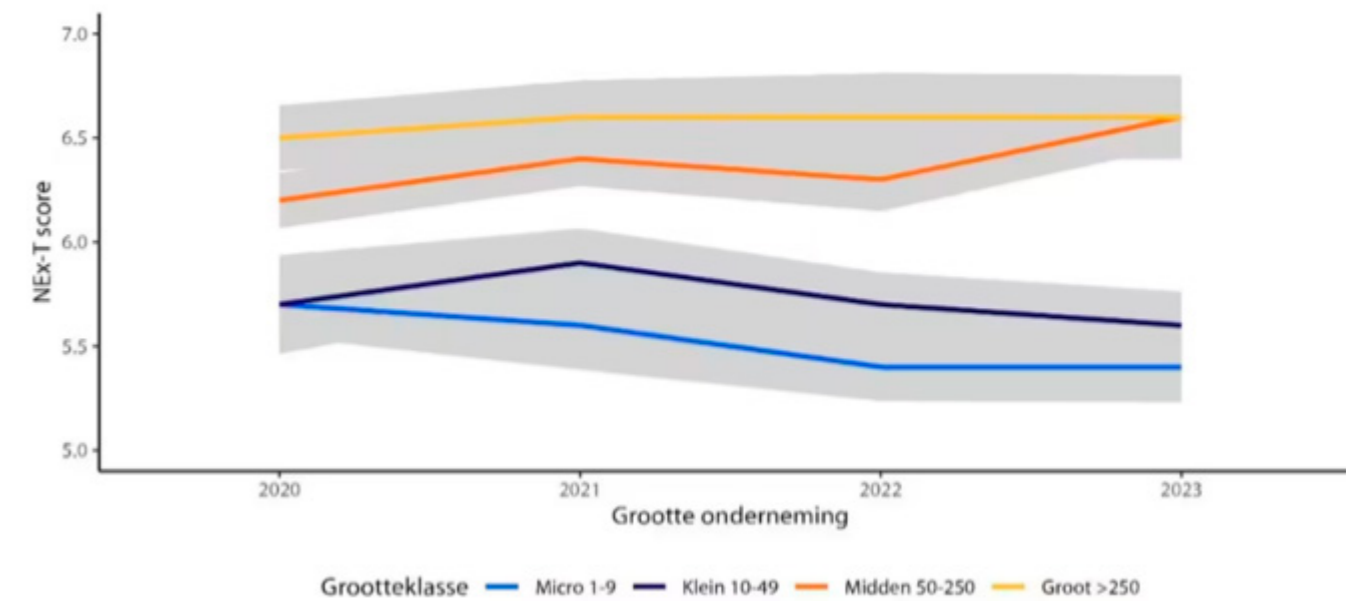
TERUG >

Bron: Raboresearch (2023)

FIGUUR 6.4 TRANSITIE SCORE VAN HET BEDRIJFSLEVEN (NEX-T) EN VERSCHIL NAAR GROOTTEKLASSEN, 2020-2023

TERUG >

Bron: Raboresearch (2024)

TABEL 6.3 AANDEEL IN CO₂-UITSTOOT EN BANEN NAAR BEDRIJFSTAK IN DEN HAAG IN 2022

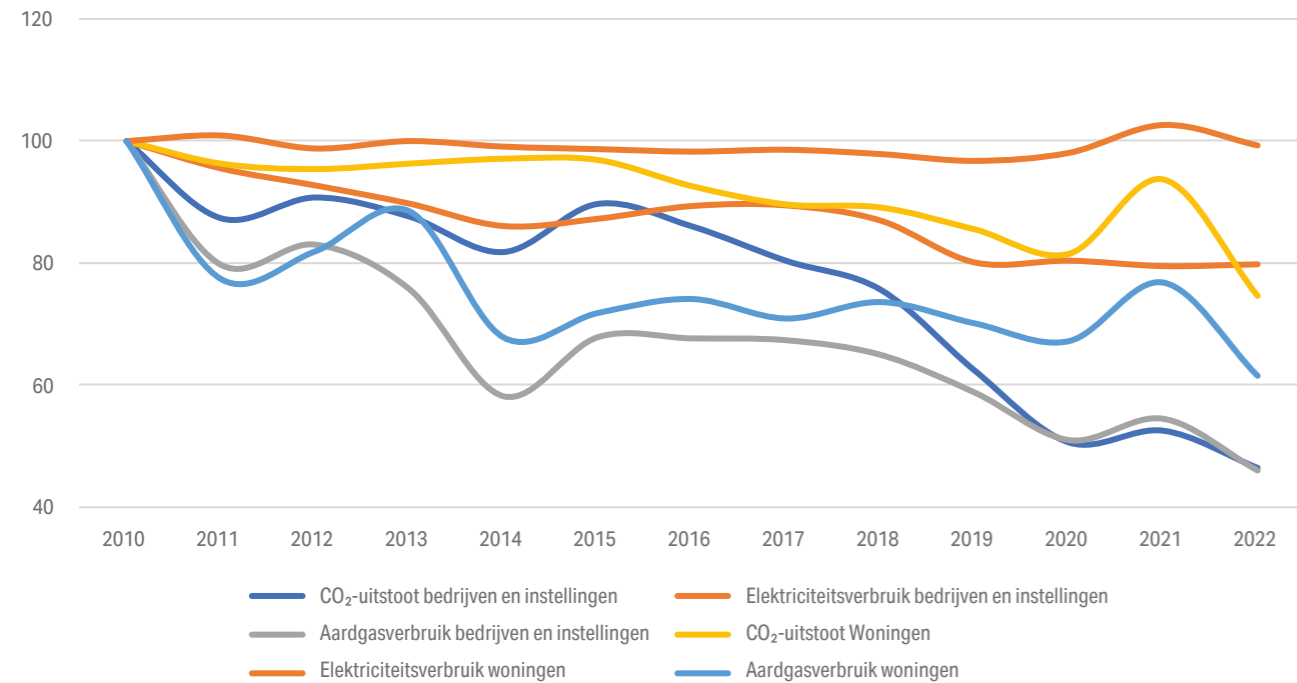
[TERUG >](#)

	aandeel CO ₂ uitstoot	aandeel banen
handel	14,2	10,7
overheid	13,0	18,6
zorg	11,1	14,7
vervoer, opslag	11,0	4,0
horeca	10,5	4,2
onderwijs	5,4	7,0
specialistische zakelijke diensten	5,0	11,0
financiële diensten	5,0	2,7
cultuur, sport en recreatie	4,8	2,8
informatie, communicatie	3,5	4,5
onroerend goed	3,2	0,9
industrie	2,8	2,2
overige diensten	2,8	3,5
bouwnijverheid	2,2	6,6
waterbedrijven en afvalbeheer	2,1	0,3
overige zakelijke diensten	1,6	4,5
energievoorziening	1,5	0,1
landbouw, bosbouw en visserij	0,4	1,2
delfstoffenwinning	0,1	0,5

Bron: Regionale Klimaatmonitor/WGR 2023

FIGUUR 6.5 ONTWIKKELING ENERGIEVERBRUIK EN CO₂ UITSTOOT IN DEN HAAG (2010-2022), INDEX 2010=100

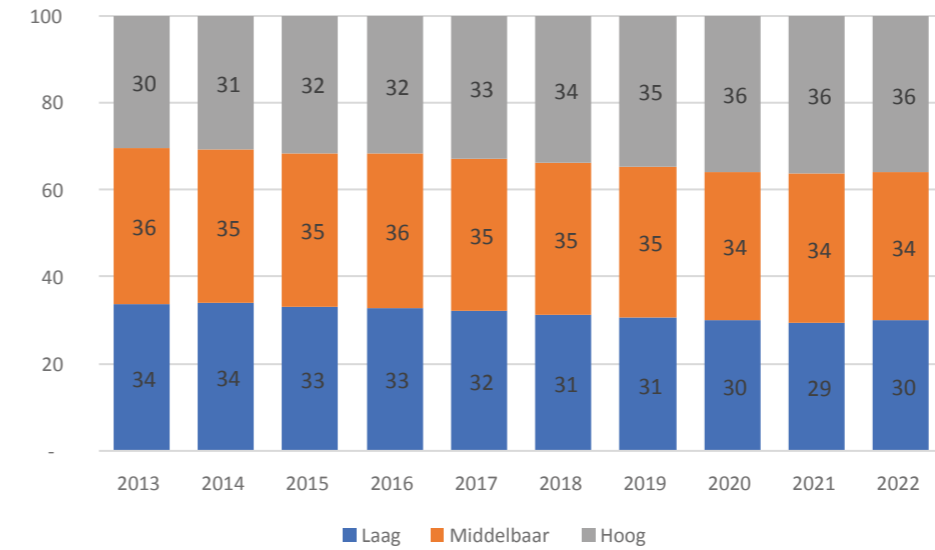
[TERUG >](#)

Bron: Regionale Klimaatmonitor

FIGUUR 6.6 HOOGST BEHAALD OPLEIDINGSNIVEAU BEVOLKING VAN 15-75 JAAR IN DEN HAAG 2013-2022

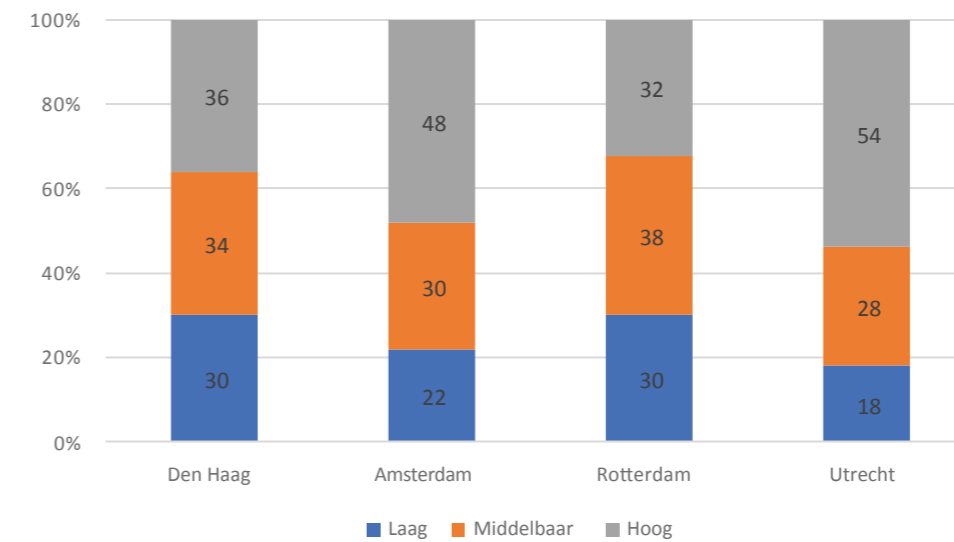
[TERUG >](#)

Bron: CBS

FIGUUR 6.7 OPLEIDINGSNIVEAU VAN DE BEVOLKING IN DE VIER GROTE STEDEN, 2022

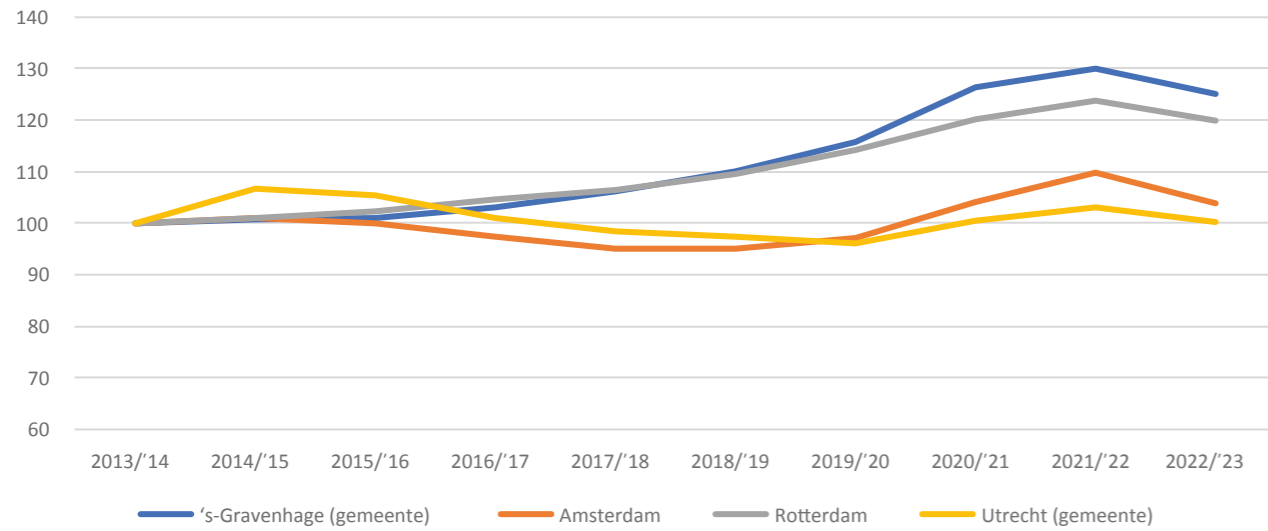
[TERUG >](#)

Bron: CBS

FIGUUR 6.8 TOENAME VAN HET AANTAL STUDENTEN IN HET HOGER ONDERWIJS (HBO EN WO) 2013-2022 IN DE G4, INDEX 2013/2014=100

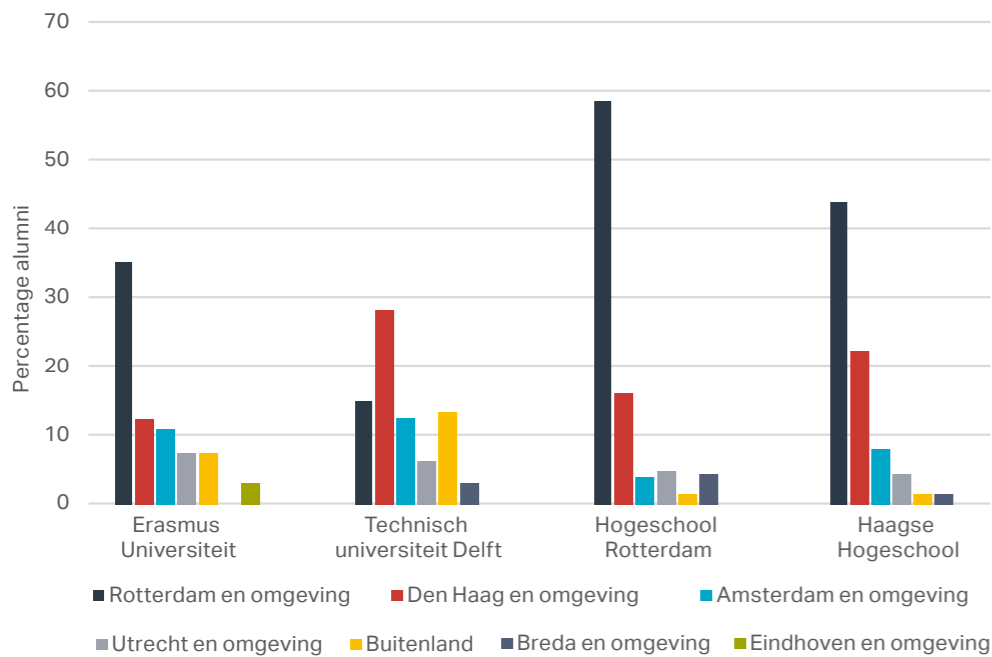
TERUG >

Bron: CBS

FIGUUR 6.9 WOONREGIO VAN ALUMNI VAN HET HOGER ONDERWIJS 2022

TERUG >

Bron: LinkedIn en Nuffic, bewerking Birch 2022

NAAR MEER SOCIAAL ONDERNEMEN IN DE DEN HAAG

INTERVIEW MET RUBEN BLANKE, SOCIAL CLUB DEN HAAG

“Onze focus ligt op dit moment bij wat wij zien als de grootste maatschappelijke uitdaging: een stad waar iedereen kan meedoen”.

Achtergrond

De Social Club Den Haag ondersteunt sociale ondernemingen in Den Haag. Vanuit de gemeente Den Haag wordt sinds 2016 actief ingezet op het stimuleren van sociaal ondernemerschap, gericht op arbeidsparticipatie. Een belangrijke doelstelling hierbij is de toeleiding van mensen met een (zeer grote) afstand tot de arbeidsmarkt en/of een uitkering naar werk. Sociaal ondernemers zorgen voor professionele begeleiding, opleiding en kunnen werkplekken creëren voor mensen die moeilijk bemiddelbaar zijn. Soms zijn de sociale ondernemingen het eindpunt, soms zijn zij een tussenstap richting de reguliere arbeidsmarkt.

Social Club Den Haag is in 2014 opgericht door Fonds1818, Rabobank Haaglanden, VNO-NCW West en de Gemeente Den Haag. Social Club Den Haag vertegenwoordigt, inspireert en verbindt sociaal ondernemers die met maatschappelijke en duurzame impact ondernemen, willen gaan ondernemen of hieraan willen bijdragen. Ze hebben ook een helpdesk waar (toekomstige) sociaal ondernemers hun vragen kunnen stellen.

Social Club Den Haag is de officiële vertegenwoordiger van de Sector Sociaal ondernemen. Binnen deze sector zijn alle erkende sociale ondernemingen van Den Haag verenigd. Voor een onderneming die zich wil aansluiten bij de sector sociaal ondernemen geldt dat zij een erkende sociaal ondernemer moeten zijn. Erkende sociale ondernemers moeten voldoen aan de volgende criteria:

- De onderneming heeft een maatschappelijke missie gericht op arbeidsparticipatie. Deze missie is geborgd in de statuten of op een andere manier in de organisatie officieel vastgelegd.
- De onderneming heeft minimaal 30% mensen in dienst met een afstand tot de arbeidsmarkt;
- De onderneming haalt tenminste 50% van de inkomsten uit commerciële activiteiten.

Erkende sociaal ondernemers komen in aanmerking voor voorbehouden opdrachten van de gemeente Den Haag; opdrachten waarop alleen sociaal ondernemers mogen inschrijven. Sociale ondernemingen mogen ook invulling geven aan de SROI-verplichting van derden. Hiermee wordt door inkoop van diensten en producten bij sociale ondernemingen de arbeidsparticipatie van kwetsbare doelgroepen verhoogt. Hiermee probeert de gemeente Den Haag onder meer het sociaal ondernemerschap te stimuleren.

Hoe slagen sociaal ondernemers erin om personeel te werven met een afstand tot de arbeidsmarkt?

‘Voor de instroom van kandidaten wordt er samengewerkt met *Den Haag Werkt*. *Den Haag Werkt* is het werk- en ontwikkelbedrijf van de gemeente Den Haag dat mensen aan een baan helpt die al lang geen werk hebben’. Een lastigheid hierbij is, zo vertelt Ruben, dat er in de afgelopen jaren vanwege krapte op de arbeidsmarkt bij veel sociale ondernemingen weinig instroom is geweest vanuit *Den Haag Werkt*.

Om de toestroom naar de sociale ondernemingen te bevorderen zijn sociaal ondernemers samen met Social Club Den Haag gestart met *Baankans!* Baankans is een samenwerking van buurtorganisaties, gemeente Den Haag en sociale ondernemingen om mensen met een grote afstand tot de arbeidsmarkt te bereiken en ze weer een plek te geven op de arbeidsmarkt.

'Uitgangspunt is dat de mensen die al heel lang niet gewerkt hebben, niet in één keer in een duurzame reguliere baan terecht kunnen komen. Vanuit *Baankans!* is een stappenplan ontwikkeld, waarbij de eerste stap begint bij buurtorganisaties. De buurtorganisaties zijn voor *Baankans!* de verbinders in de buurt. Daar zitten de mensen die de eerste sociale contacten leggen.'

"Ik geloof heel erg in het treintje als je het hebt over toeleiding naar werk. En dat treintje dat betekent dat je moet gaan samenwerken met organisaties in de buurt, omdat die de mensen goed kennen."

'Mensen uit de buurt gaan het gesprek aan met mensen die niet actief zijn op de arbeidsmarkt met de vraag "wat zou een volgende stap voor je zijn? Wat heb je nodig om een volgende stap te nemen?" Deze buurtorganisaties kunnen mensen "achter de voordeur" bereiken en door middel van vrijwilligerswerk activeren, bijvoorbeeld met behulp van het programma instapeconomie waarin deelnemers met behoud van uitkering vrijwilligerswerk mogen doen. De instapeconomie is succesvol om mensen weer te activeren. Er zitten jobcoaches op om mensen en activiteiten in de buurt te begeleiden en om mensen in een programma ontwikkelstappen te geven. Het programma gaat methodisch aan de slag om mensen vanuit vrijwilligheid toch weer structuur te geven en waardevol werk te laten doen in de buurt.'

In 2021 is een kleinschalige pilot Instapeconomie gestart bij stichting Werk van Waarde in Den Haag Zuidwest, er nemen 35 mensen deel. Zij doen instapwerk en werken hiernaast aan hun ontwikkeling en eventuele problemen. Het instapwerk bestaat uit laagdrempelige werkzaamheden die van toegevoegde waarde zijn voor de wijk, en die anders niet worden uitgevoerd. Het instapwerk draagt bij aan sterkere, inclusievere wijken en is uniek door de combinatie van verantwoordelijkheid en mensgerichtheid. Deelnemers werken tijdens het instapwerk aan hun eigen ontwikkeling op persoonlijk en professioneel vlak. Mensen kunnen al vanaf 4 uur per week deelnemen en ontvangen een vrijwilligersvergoeding boven op de bijstandsuitkering.

Volgens Ruben is het belangrijk dat we daarbij erkennen dat het overgrote deel van de deelnemers aan de instapeconomie nooit een stap naar regulier werk zal kunnen maken, maar ook erkennen dat de activiteiten die worden verricht van enorme waarde zijn voor de buurt en voor de mensen die de activiteiten verrichten.

Hoe komen mensen vanuit de instapeconomie bij de sociale ondernemingen terecht?

'Voor degenen die door willen en kunnen, is de volgende stap dat zij aan de slag gaan bij een sociale onderneming van de Social Club Den Haag. Daar kunnen ze op niveau 1 en niveau 2 praktijkverklaringen halen bijvoorbeeld, aan taalontwikkeling doen en/ of hun schuldenarmoede oplossen en hun gezondheid verbeteren. Bij de sociale ondernemer kunnen mensen zich met een contract voor een paar jaar gaan ontwikkelen. De daaropvolgende stap is dat zij de stap maken richting regulier MKB. Met *Den Haag Werkt* wordt onderzocht of deze aanpak bestendig kan worden en een vast onderdeel kan worden in de aanpak in Den Haag om met name moeilijke doelgroepen te begeleiden naar een baan.'

In 2014 is Yespers opgericht. Een sociale onderneming gericht op het veranderen van de voedselketen. Yespers is gericht op het maken van ontbijtproducten zoals crackers, granola, fruitspread en stroop. Dat doen ze met mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt. De producten zijn gemaakt van ingrediënten die verspilling tegengaan of bijdragen aan een eerlijkere voedselketen. Zo probeert Yespers inclusiviteit en duurzaamheid te combineren. De onderneming was drie jaar lang gevestigd in The New Farm, maar in september 2024 opent Yespers een fabriek in Den Haag Zuidwest. Vanuit deze fabriek kunnen 20 mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt aan de slag. Waar de onderneming in de afgelopen jaren tegenaan is gelopen, is dat de uitval die ontstaat veelal niet werk gerelateerd is. De thuissituatie, gezondheid, geldproblemen van mensen is van grote invloed zijn op de motivatie. De afgelopen drie jaar is vanuit Yespers daarom ook actief ingezet om medewerkers te ondersteunen en te helpen bij het op orde krijgen van de brede (thuis) basis.

Wat zijn de belangrijkste uitdagingen?

"Den Haag, als een stad met een diverse bevolking en complexe sociale structuren, staat voor meerdere maatschappelijke uitdagingen. Een van de meest prominente uitdagingen is de toenemende segregatie, die vaak gepaard gaat met lage arbeidsparticipatie en armoede. Deze problemen zijn vooral zichtbaar in bepaalde wijken van de stad. Het aanpakken van deze uitdagingen vereist een gecoördineerde inspanning van alle betrokken partijen, waaronder de gemeente, maatschappelijke organisaties, het bedrijfsleven en de inwoners zelf."

"Bij een grote groep inwoners is er veel wantrouwen ten opzichte van de gemeente waardoor voorlichting en ondersteuning niet of onvoldoende aankomt. Hierdoor is het voor deze mensen erg lastig om de stap naar werk te wagen, zeker als je onvoldoende inzicht hebt in wat de mogelijkheden en consequenties zijn. Ook is er vaak erg weinig inzicht in eigen kwaliteiten en een gebrek aan zelfvertrouwen. Dat zijn denk ik de voornaamste redenen waarom ze toch niet de stap naar werk durven te nemen."

'Daarbij komt, dat het voor werkgevers vaak niet aantrekkelijk is om kandidaten uit deze moeilijke doelgroepen aan te nemen. Dit komt voornamelijk omdat het gewenste ondersteuningsaanbod vaak afhankelijk is van de organisatie waar de kandidaat op dit moment staat ingeschreven.'

"Als je je wilt ontwikkelen bijvoorbeeld als websitebouwer. En je zit toevallig bij het UWV, dan wordt die hele opleiding voor je betaald. Zit je toevallig bij Den Haag Werkt, dan is dat niet vanzelfsprekend. Gelukkig wordt er nu gewerkt aan het regionaal werkcentrum, werkcentrum Haaglanden. Dat is een soort super arbeidsbureau waarin alle verschillende organisaties moeten samenkomen. Ik hoop dat dat iets gaat schelen, want uiteindelijk wil je als inwoner gewoon één loket hebben en persoonsgericht een aanbod krijgen wat voor jou het meest geschikt is en niet op basis van waar en vanaf welke datum je toevallig staat ingeschreven."

Brute Bonen is in 2020, midden in corona gestart. Omdat mensen thuis moesten werken en niet naar de supermarkt of de koffiebar konden, begon het als experiment met het vesturen van duurzame koffie per post.

Omdat het een product is waar relatief veel handarbeid bij komt kijken, namelijk het branden en het verpakken van de koffie, zijn ze in eerste instantie begonnen met studenten. Dat was geen onverdeelde succes; de studenten vonden het werk te simpel en waren daardoor slecht gemotiveerd en kwamen vaak niet opdagen. Via de Social Club Den Haag is Brute Bonen in contact gebracht met *Den Haag Werkt*.

Vanaf het eerste moment was het werken met mensen via *Den Haag Werkt* voor hen een verademing; de mensen waren blij met het werk en de variëteit in het werk dat ze konden doen. Inmiddels werken er 6 mensen op structurele basis en 6 mensen flexibel in de bedrijfsvoering via onder andere *Den Haag Werkt* en daarmee heeft bijna 50 procent van het personeel van Brute Bonen een afstand tot de arbeidsmarkt. De wens is om hierin komende jaren verder te groeien en nog meer mensen een werkplek te kunnen bieden.

Een van de problemen waar ze tegenaan lopen is het woud aan regels. Iedere kandidaat, iedere medewerker valt onder andere constructies en andere regelingen. De een kan alleen maar gedetacheerd worden, de ander kan alleen aan de slag op oproepbasis, de volgende krijgt een subsidie van het UWW of komt via de gemeente. Daardoor is als startende sociaal ondernemer soms volstrekt onduidelijk hoe dingen lopen. Een van de dingen die anders zijn dan wordt voorgesteld, is het voordeel van de voorbehouden opdrachten die je als sociaal ondernemer krijgt; hiervan heeft Brute Bonen in de afgelopen jaren slechts een enkele keer profijt gehad.

Ik vind dat dat wat inclusiever moet worden, dat ondernemend talent met een multiculturele achtergrond een kans moet krijgen om deel te nemen of onderdeel te worden van het netwerk van sociale ondernemers.”

Amina werkt al 31 jaar in de zorg. In 2014 is zij begonnen met een thuiszorgorganisatie. Vanuit haar ervaring weet ze dat er behoefte is onder met name kwetsbare, oudere, buurtbewoners aan allerlei vormen van praktische ondersteuning. Het kan dan bijvoorbeeld gaan over het maken van een afspraak bij een specialist of het invullen van een formulier om zorg aan te vragen. Vanuit de reguliere zorg kan deze ondersteuning niet geboden worden. Met dit in het achterhoofd, werd ze twee jaar geleden door een vriendin gewezen op StartupZuidwest. Door deelname aan het programma van StartupZuidwest werden haar plannen duidelijker en ook haar ambities, namelijk het opzetten van een Zorgloket en op termijn een sociale onderneming worden. Het Zorgloket is in februari 2023 geopend. Hier kunnen buurtbewoners vijf dagen in de week terecht met uiteenlopende vragen. Daarnaast wordt er ook dagbesteding aangeboden. Doel hierbij is om de eenzaamheid in de wijk tegen te gaan en de zelfredzaamheid te bevorderen. Wekelijks nemen hier tussen 10-20 buurtbewoners aan deel.

Om een sociale onderneming te worden, moet Amina nog een aantal stappen zetten. Ze maakt zich niet veel zorgen over de vereiste om 30 procent van het personeel in dienst te hebben met een afstand tot de arbeidsmarkt. Ze zijn een erkend leerwerkbedrijf en op dit moment heeft ze al iemand die met behoud van de uitkering een aantal uren kan helpen schoonmaken. En er zijn drie dames die op vrijwillige basis helpen. Waar ze wel tegenaan loopt en wat het moeilijk maakt om een erkende sociale onderneming te worden, is de vereiste dat 50 procent van de inkomsten uit de markt afkomstig is. Op dit moment hoopt Amina vooral dat ze een aantal van haar activiteiten gesubsidieerd kan krijgen. Maar het is voor haar een lastige zoektocht om haar weg te vinden in alle subsidieregelingen.

Startup Zuidwest is ook een initiatief van de Social Club Den Haag. Kan je daar wat meer over vertellen?

Vaak zie je dat deelnemen aan een netwerk de groei van de ondernemingen heel erg stimuleert. Als je elkaar niet ontmoet, dan weet je ook niet wat er allemaal mogelijk is. Wij hebben gezegd, laten we aankomend talent uit Zuidwest met een bi-culturele achtergrond ook een kans geven. Dat is *Startup Zuidwest* geworden.

Startup Zuidwest is een cursus en coachingstraject voor (startende) ondernemers die met hun onderneming maatschappelijke impact willen maken in Den Haag Zuidwest. Na afronding van het programma maken deelnemers kans op een investering van 1.000 euro in hun bedrijf.

Inmiddels is vorige week de aanmelding begonnen van de derde editie, mede mogelijk gemaakt door Social Enterprise NL. Die hebben een subsidieregeling beschikbaar gesteld om mensen met een bi-culturele achtergrond te ondersteunen. Een aandachtspunt is dat de ondernemers - in dit geval uit Zuidwest - meer geneigd zijn om de maatschappelijke welzijnskant te benaderen dan de kant van product- en dienstontwikkeling.

“Startup Zuidwest is ingegeven doordat ik erachter kwam, toen ik in Den Haag startte, dat sociaal ondernemen toch wel heel wit en hoog opgeleid is. Dat is het nog steeds helaas.

‘Maar er is meer nodig. Vanuit de Social Club willen we het hele “business ecosysteem” versterken. Dat systeem bestaat ook uit elementen als financiering, huisvesting en kennis. Op het gebied van huisvesting is nog wel wat nodig. Is het bijvoorbeeld mogelijk om maatschappelijk vastgoed beschikbaar te stellen voor sociaal ondernemers? Zodat zij tegen de maatschappelijke huur een pandje kunnen huren. Gelukkig is die ontwikkeling gaande bij woningcorporaties. Daarnaast is het ook belangrijk, juist voor deze ondernemers, om verder te kijken dan naar het resultaat op financieel gebied. Het gaat ook om de impact die zo’n organisatie in de buurt maakt. Daar heb je wel impactfinanciers voor, maar die richten zich met name op buitenland, ontwikkelingslanden en opkomende economieën.’

“Wij hebben hier te maken met de armste wijken in Nederland, waar de gemiddelde levensverwachting zeven jaar lager is dan in de rest van de stad. Dus we zijn nu ook bezig met het opzetten van een investeringsfonds, om impactorganisaties te financieren. We zoeken naar Europees geld om de eerste anderhalf miljoen euro te krijgen, daarnaast zoeken we naar privaat geld en is de gemeente is ook welwillend om te luisteren.”

In Rotterdam bestaat het Social Impact Fonds Rotterdam en de Impactcoalitie om lokaal ondernemerschap met specifieke impact te financieren. Daarvoor heeft de gemeente Rotterdam tweeëneenhalf miljoen euro beschikbaar gesteld, zo vertelt Ruben.

Greenfox is in 2009 gestart als sociale onderneming om mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt aan het werk te krijgen in de installatiebranche. In 2016 zijn de verschillende activiteiten van GreenFox gesplitst en is GreenFox Social Return opgezet. Deze onderneming ondersteunt opdrachtgevers bij het invullen van hun social return verplichtingen. Het gaat om advies, maar ook om het werven, selecteren en begeleiden van mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt. De missie is om mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt terug te brengen naar een vaste baan. Kandidaten worden geworven in samenwerking met buurtorganisaties. Maar ook worden ‘meet-and-greets’ georganiseerd. De kandidaten worden ondersteund en opgeleid door GreenFox en van daaruit gedetacheerd bij een van de 80 opdrachtgevers. Op deze manier worden jaarlijks zo’n 150 mensen geplaatst bij bedrijven, waaronder BAM, Q-Park, Heijmans. Het doel is dat zij uiteindelijk in vaste dienst komen bij deze bedrijven.

Tot slot, wat zou je de gemeente adviseren rondom sociale ondernemingen?

Ten eerste zou de gemeente sociaal ondernemen kunnen stimuleren door het verstrekken van voorbehouden opdrachten aan Haagse sociale ondernemingen. Hierdoor komt er meer werk naar bedrijven die maatschappelijke impact maken in Den Haag en dat komt direct ten goede aan de stad

Ten tweede zou de gemeente maatschappelijk vastgoed beschikbaar moeten stellen aan sociale ondernemingen die impact maken in Den Haag. De maatschappelijke waarde die deze bedrijven genereren is vele malen groter dan de opbrengst uit de verhuur. Maak de impact onderdeel van de huurovereenkomst en verreken dit elk jaar. Dan kan je samen met ondernemingen die een verschil willen maken de grote opgaven in de stad gaan aanpakken.

Ten derde zou de gemeente nog eens heel goed moeten kijken of het allemaal niet wat eenvoudiger kan voor inwoners die opzoek zijn naar een baan, opleiding of vrijwilligerswerk in de buurt. Eén loket waar alle inwoners met vragen rondom werk en opleiding terecht kunnen. Het liefste laagdrempelig, onafhankelijk en in de wijk

Ten vierde is het belangrijk om duidelijker onderscheid te maken tussen buurtinitiatieven en sociale ondernemingen. Waar sociale ondernemingen 50% van hun inkomsten op de markt verdienen is dat voor de meeste buurtinitiatieven onmogelijk. Het is beter om deze initiatieven als waardevol te zien voor wat ze wél doen: zorg en welzijn in de buurt verbeteren, mensen met grote afstand tot de arbeidsmarkt nuttig bezig laten zijn in de buurt en mogelijk de eerste wagon zijn in het “treintje” naar participatie op de arbeidsmarkt.

Het zou, ten slotte goed zijn om rondom sociale ondernemingen een kwantitatieve en kwalitatieve monitor te ontwikkelen voor alle aspecten van sociale ondernemingen en de begeleiding naar werk, binnen en buiten de gemeente. Dat overzicht is belangrijk voor de organisatie van “het treintje” van afstand tot de arbeidsmarkt naar regulier werknemer. Als iedere organisatie in dat proces zijn plek in weet te vinden waar hij toegevoegde waarde heeft, dan kan je daar ook de interventies op gaan plotten. En dan kan je er ook wat meer op gaan sturen. Zo’n monitor maakt ook leren mogelijk, doordat systematisch in beeld gebracht wordt, welke initiatieven werken.’

RUIMTE VOOR BEDRIJVIGHEID

TABEL 7.1 KANTOORRUIMTEVOORRAAD NAAR DEELGEBIED, 2015-2022

TERUG >

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Central Innovation District	1.376.700	1.359.000	1.376.800	1.344.900	1.294.600	1.297.800	1.292.400	1.347.600
Binckhorst	320.900	292.900	310.700	271.000	279.100	290.400	293.800	292.600
Den Haag Zuidwest	59.800	58.900	50.800	49.900	49.800	48.800	46.500	44.000
Internationale Zone	1.097.700	1.043.200	1.008.400	919.600	919.600	900.600	880.300	875.000
Overig	1.963.400	1.890.500	1.887.000	1.799.600	1.783.500	1.741.700	1.725.700	1.678.800
Totaal	4.818.500	4.644.500	4.633.700	4.385.000	4.326.600	4.279.300	4.238.700	4.238.000

index met 2015=100

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Central Innovation District	100	99	100	98	94	94	94	98
Binckhorst	100	91	97	84	87	90	92	91
Den Haag Zuidwest	100	98	85	83	83	82	78	74
Internationale Zone	100	95	92	84	84	82	80	80
Overig	100	96	96	92	91	89	88	86
Totaal	100	96	96	91	90	89	88	88

bron: OZB gemeente Den Haag, 2022

TABEL 7.2 LEEGSTAND 2019-2023 (>500 M2 V.V.O) IN DE 10 GEMEENTEN MET DE GROOTSTE KANTORENMARKT, VAN LAAG NAAR HOOG IN 2023

TERUG >

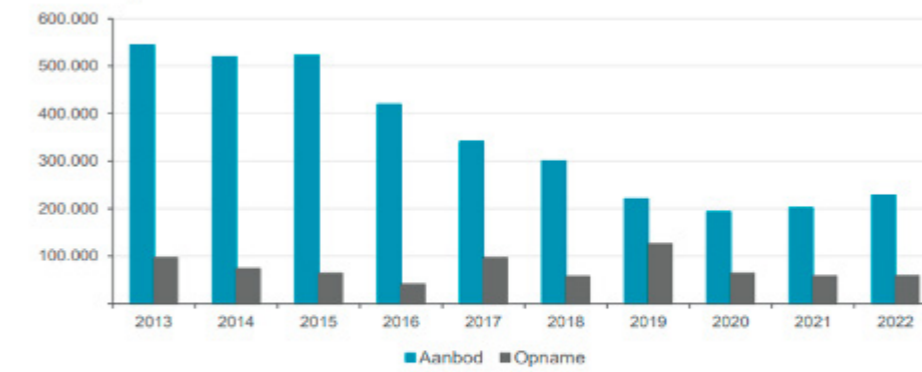
	2019	2020	2021	2022	2023*
Groningen	4,5%	6,5%	3,0%	3,0%	3,3%
Den Haag	5,6%	4,2%	4,3%	4,4%	4,3%
Utrecht	4,1%	4,9%	6,0%	4,6%	4,4%
Amersfoort	10,3%	10,1%	10,3%	7,6%	6,4%
Rotterdam	8,0%	8,4%	8,3%	6,9%	6,5%
Eindhoven	7,7%	7,8%	7,3%	6,8%	7,1%
Amsterdam	4,4%	5,7%	6,1%	7,1%	7,5%
Den Bosch	6,5%	8,0%	6,1%	9,1%	8,7%
Arnhem	10,9%	8,6%	9,3%	11,0%	8,8%
Haarlemmermeer	9,8%	13,2%	15,6%	13,5%	9,6%
G10 gemiddeld	6,2%	6,4%	6,9%	6,8%	6,6%
Nederland	8,1%	8,2%	8,4%	8,2%	8,4%

bron: Cushman & Wakefield (2023), *Voorraad tussen 2019 en 2022 afkomstig uit Locatus en 2023 afkomstig van Cushman & Wakefield. Enkel voor Den Haag is de Locatus van 2023 aangehouden om consistentie ten aanzien van provinciale cijfers te behouden. Door methodiek optimalisatie kunnen (toekomstige) voorraadcijfers afwijken.

FIGUUR 7.1 AANBOD EN OPNAME VAN KANTOORRUIMTE IN DEN HAAG, 2013-2022, >=500 M2V.V.O.

TERUG >

Opname en aanbod kantoorruimte gemeente Den Haag (2013-2022)
Totaal in m² | ≥ 500 m² v.v.o.

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Trend 2023
Opname	97.400	74.100	64.200	41.500	96.500	57.200	125.800	63.900	57.800	58.800	▼
Groei opname	39,5%	-23,9%	-13,4%	-35,4%	132,5%	-40,7%	119,9%	-49,2%	-9,5%	1,7%	
Aanbod	544.200	519.100	522.300	419.600	341.300	300.800	221.100	193.500	202.000	228.300	►
Groei aanbod	1,2%	-4,6%	0,6%	-19,7%	-18,7%	-11,9%	-26,5%	-12,5%	4,4%	13,0%	

Bron: Cushman & Wakefield 2023

TABEL 7.3 VOORRAAD, LEEGSTAND, AANBOD EN OPNAME KANTOORRUIMT PER DEELGEBIED, >=500 M2V.V.O,2022.

TERUG >

	voorraad	leegstand	aanbod	opname	leegstand %	aanbod %	opname %	aanbod opname ratio
CID	1.253.000	72.000	84.200	10.400	5,7%	6,7%	0,8%	8,1
Binckhorst	240.000	9.400	44.300	19.700	3,9%	18,5%	8,2%	2,2
Internationale Zone	610.000	11.400	12.700	7.300	1,9%	2,1%	1,2%	1,7
Binnenstad/Centrum	700.000	10.200	10.200	4.400	1,5%	1,5%	0,6%	2,3
Overig	850.000	56.200	76.900	17.000	6,6%	9,0%	2,0%	4,5
totaal	3.653.000	159.200	228.300	58.800	4,4%	6,2%	1,6%	3,9

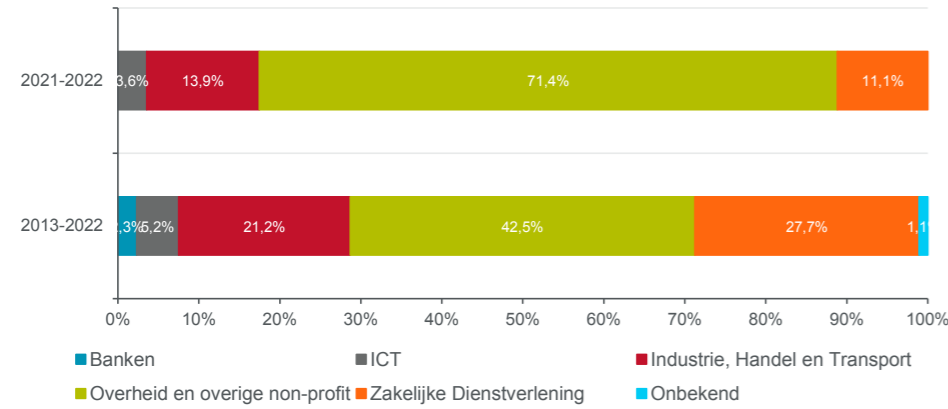
Bron: Cushman & Wakefield 2023

FIGUUR 7.2 OPNAME VAN KANTOORRUIMTE IN DEN HAAG EN NEDERLAND 2013-2022 EN 2013-2022

[TERUG >](#)

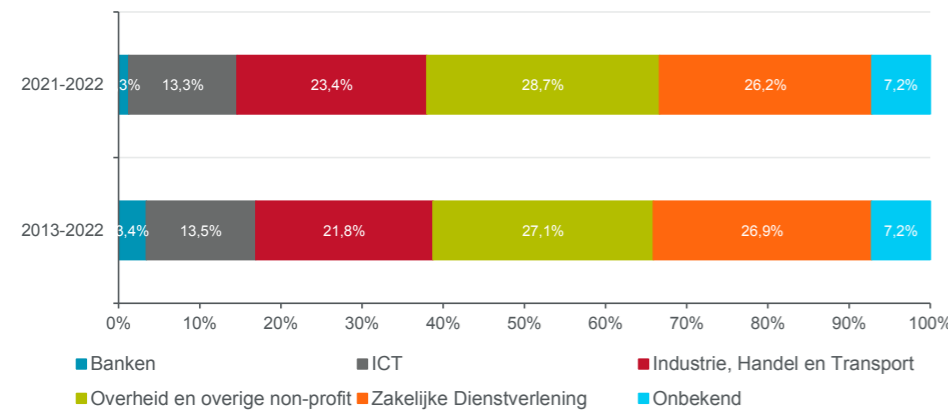
Opname kantoorruimte gemeente Den Haag (2013-2022)

Naar sector in % van totaal | ≥ 500 m² v.v.o.

Opname kantoorruimte Nederland (2013-2022)

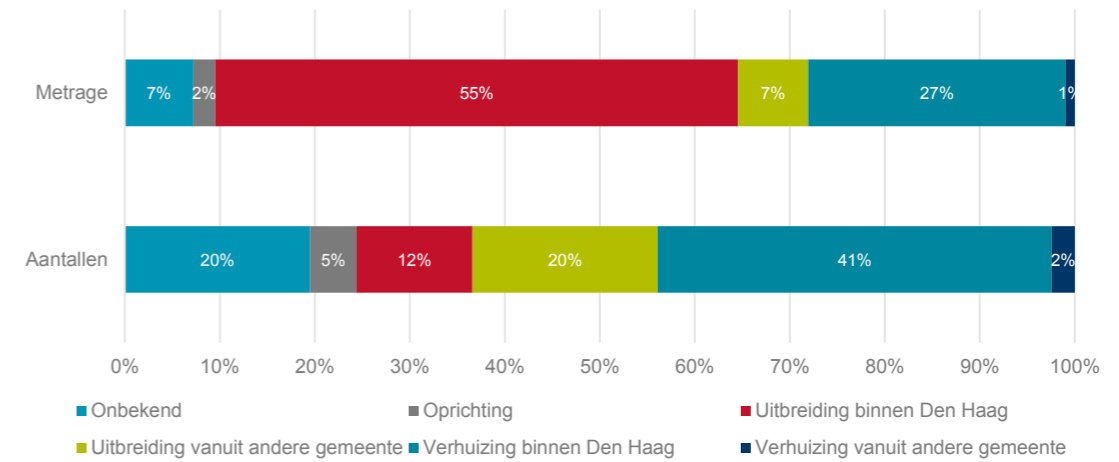
Naar sector in % van totaal | ≥ 500 m² v.v.o.

Bron: Cushman & Wakefield 2023

FIGUUR 7.3 VERHUISDYNAMIEK IN DE DEN HAAG (2021-2022) NAAR METRAGE EN AANTALLEN VAN HET TOTAAL >=500 M2 V.V.O.

[TERUG >](#)

Bron: Cushman & Wakefield 2023

TABEL 7.4 OPNAME EN AANBOD BEDRIJFSRUIMTE IN NEDERLAND, 2018-2022, TOTAAL >= 750 M2 V.V.O.

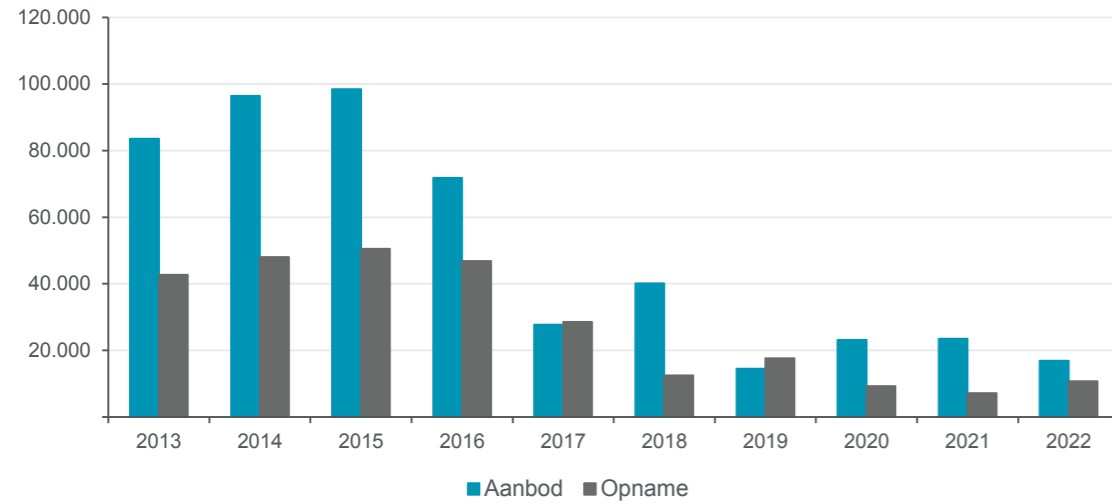
[TERUG >](#)

	2018	2019	2020	2021	2022	trend
opname	5.187.800	5.132.400	4.054.700	4.724.200	4.617.700	
groei opname		-1%	-21%	17%	-2%	
aanbod	6.802.800	7.697.300	8.039.000	6.019.400	4.739.200	>
groei aanbod		13%	4%	-25%	-21%	

Bron: Cushman & Wakefield 2023

**FIGUUR 7.4 BEDRIJFSRUIMTE: AANBOD EN OPNAME DEN HAAG
2013-2022, >=500 M2V.V.O.**

[TERUG >](#)

Bron: Cushman & Wakefield 2023

**TABEL 7.5 VERANDERING AANTAL FYSIEKE WINKELVESTIGINGEN,
2023* T.O.V. 2022 IN DE G4**

[TERUG >](#)

	aantal winkels (%)
Den Haag	-2,1
Amsterdam	-2,0
Rotterdam	-2,9
Utrecht	-0,8

Bron: CBS

TABEL 7.6 AANTAL WINKELS IN NEDERLAND OP 1 JANUARI 2014-2023

[TERUG >](#)

	aantal	index	jaarlijks verandering
2014	90.640	100	
2015	90.039	99	-0,7%
2016	89.477	99	-0,6%
2017	87.697	97	-2,0%
2018	87.020	96	-0,8%
2019	85.921	95	-1,3%
2020	84.138	93	-2,1%
2021	83.157	92	-1,2%
2022	83.770	92	0,7%
2023*	82.124	91	-2,0%

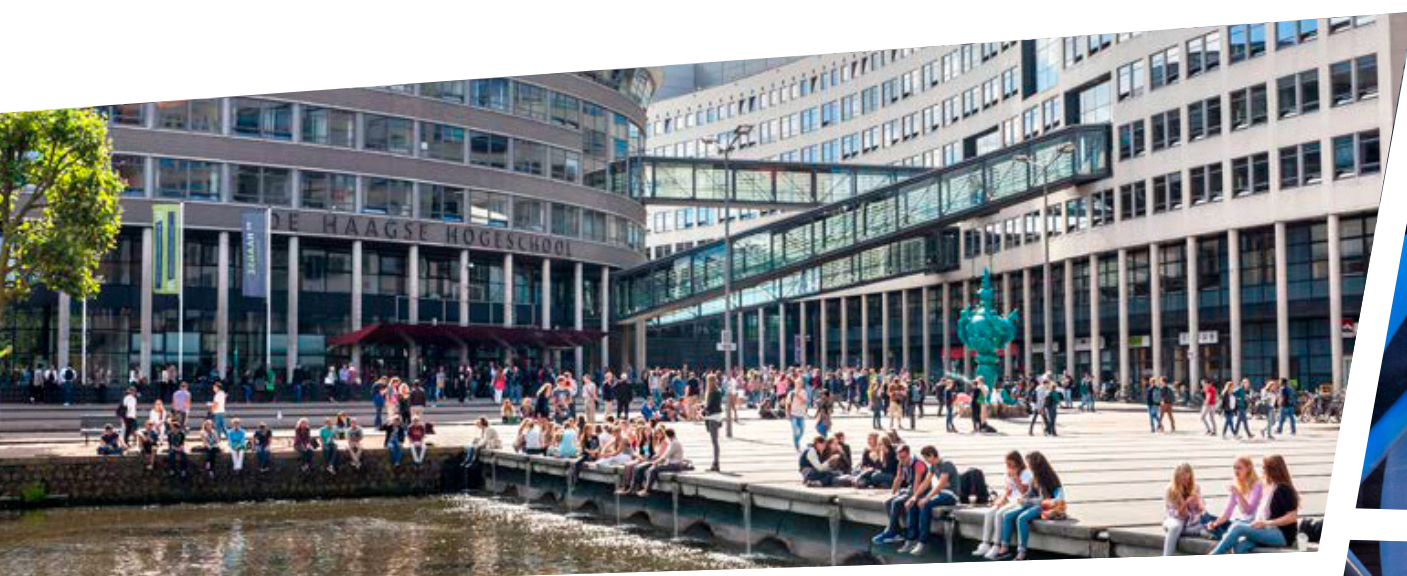
Bron: CBS

dehaagsehogeschool.nl

070 - 445 8888

Mr. P. Droogleverfortuynweg 22
2533 SR Den Haag

let's change
YOU. US. THE WORLD.

DE HAAGSE
HOGESCHOOL